

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

ESEDÜDDİN ŞİRKÛH'UN HAYATI VE SİYASİ
FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUSUF NURULLAH YEMEZ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Cahid Kara

BOLU, HAZİRAN-2024

KABUL VE ONAY SAYFASI

Yusuf Nurullah YEMEZ tarafından hazırlanan “**ESEDÜDDİN ŞÎRKÛH’UN HAYATI VE SİYASİ FAALİYETLERİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. 26/06/2024

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Cahid KARA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Ahmet OCAK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Ali Ertuğrul
Düzce Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

YUSUF NURULLAH YEMEZ

ÖZET

ESEDÜDDİN ŞİRKÛH'UN HAYATI VE SİYASİ FAALİYETLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
YUSUF NURULLAH YEMEZ
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. CAHİD KARA)
BOLU, HAZİRAN - 2024
(X+142)

12. yüzyıl Orta Doğu için çalkantılı bir devirdir. Selçukluların zayıflaması ve Haçlı istilalarının boy göstermesi bölgedeki tehdit unsurlarını artırmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Zengîler bölgenin istikrarında ve Haçlılara karşı müdafaa edilmesinde başat rol oynamışlardır. Zengîlerin ortaya koyduğu bu mücadelede kendilerine en büyük desteği verenler ise Necmeddin Eyyûb ile Esedüddîn Şîrkûh'tur. O, abisi Eyyûb ile birlikte kuruluşundan itibaren Zengîlerin hizmetine girmiştir. İmâdüddin Zengî zamanından itibaren devlet içerisindeki konumu güçlenmeye başlayan Şîrkûh'un asıl tarih sahnesine çıkışı İmâdüddin'in ölümünden sonra olmuştur. Nureddin Zengî'nin Halep'te hükümdar olmasını sağlayan Şîrkûh, ilerleyen süreçte Nureddin'in naibi ve en önemli komutanı haline gelmiştir. Şîrkûh, ikinci Haçlı seferi sırasında savaflarda, Dımaşk'ın alınmasında, Nureddin'in hakimiyetini devam ettirmesinde, yeğeni Selahaddin'in yetişmesinde ve Mısır'ın alınmasında en önemli figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Şîrkûh, sadece askeri kabiliyete sahip bir komutan olmayıp aynı zamanda diplomatik ve idari bir yeteneğe de sahiptir. Nureddin'in verdiği iktâlar sayesinde Zengî Devleti'nin en büyük toprağa sahip emiri olmuştur. Çalışmamızda, tarihte etkileyici izler bırakmış, fakat hakettiği ilgiyi görememiş bu mümtaz şahsiyet detaylı bir şekilde incelenecektir.

ANAHTAR KELİMELEER: İslam Tarihi, Zengîler, Haçlılar, Şîrkûh, Nureddin Zengî

ABSTRACT

**LIFE AND POLITICAL ACTIVITIES OF ASAD AL-DIN
SHĪRKŪH
MASTER THESIS
YUSUF NURULLAH YEMEZ
BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS
(SUPERVISOR: PROF. DR. CAHID KARA)**

**BOLU, JUNE 2024
(X+ 142)**

The 12th century was a turbulent period for the Middle East. The weakening of the Seljuks and the emergence of Crusader invasions increased the threats in the region. The Zengids, who emerged in this period, played a leading role in the stability of the region and its defense against the Crusaders. Najm al-Dīn Ayyūb and Asad al-Dīn Shīrkūh provided the greatest support to the Zangīs in this struggle. He, along with his brother Ayyūb, entered the service of the Zangids almost from their foundation. Shīrkūh's position within the state began to strengthen from the time of Imād al-Dīn Zangī, and his real emergence on the stage of history came after Imād al-Dīn's death. Shīrkūh ensured that Nureddin Zangī became the ruler of Aleppo, and in the following period he became Nureddin's regent and most important commander. Shīrkūh appears as the most important figure in the wars during the second Crusade, the capture of Damascus, the continuation of Nureddin's rule, the upbringing of his nephew Saladin and the capture of Egypt. Shīrkūh was not only a commander with military capability but also diplomatic and administrative skills. He became the emir with the largest land in the Zengid state thanks to the iqtas' given by Nur al-Din. In this study, we will examine in detail this distinguished figure who left impressive traces in history but did not receive the attention he deserved.

KEYWORDS: Islamic History, Zengids, Crusaders, Shīrkūh, Nur al-Din Zengī

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	ix
TEŞEKKÜR	x
GİRİŞ	1
ŞİRKÛH ÖNCESİ ZENGİLERE GENEL BİR BAKIŞ	10
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
1. ŞİRKÛH'UN HAYATI VE ŞAHSİYETİ.....	13
1.1 Nesebi ve Ailesi.....	13
1.2 Şahsiyeti ve Fiziksel Özellikleri	19
1.3 Vefatı	22
İKİNCİ BÖLÜM	26
2. MİSİR SEFERLERİNE KADAR ŞİRKÛH'UN SİYASİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ.....	26
2.1 Zengîler Öncesi Siyasi Hayatı	26
2.2 Zengîler Sonrası Siyasi Hayatı	28
2.2.1 İmâdüddin Zengî Döneminde Şîrkûh	28
2.2.1.1 İmâdüddin Zengî ile İlk Karşılaşması	28
2.2.1.2 İmâdüddin Zengî'nin Yanına Sığınması	34
2.2.2 Nureddin Zengî Döneminde Şîrkûh	36
2.2.2.1 Nureddin Zengî'ye Katılması ve Yükselişi.....	36
2.2.2.2 Dımaşk'ın Zengîlere Katılmasında Şîrkûh'un Etkisi	43
2.2.2.3 Dımaşk'ın Zaptından Mısır Seferlerine Kadar Şîrkûh'un Faaliyetleri	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	53
3. ŞİRKÛH'UN MİSİR SEFERLERİ	53
3.1 Fâtımîlerin Son Durumu ve Mısır Seferlerinin Sebepleri	53
3.2 Birinci Mısır Seferi	54
3.3 Birinci ve İkinci Mısır Seferi Arasındaki Olaylar	66
3.4 İkinci Mısır Seferi.....	68
3.5 İkinci ve Üçüncü Mısır Seferi Arasındaki Olaylar	85
3.6 Üçüncü Mısır Seferi ve Fâtımîlere Vezir Olması	86
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	113

4. ŞİRKÛH'UN YÖNETİM ANLAYIŞI.....	113
4.1 İdari Uygulamaları.....	113
4.2 İmar Faaliyetleri	114
4.3 İnsani İlişkileri.....	116
4.3.1 Devlet Adamlarıyla İlişkileri	116
4.3.2 İlim Adamlarıyla İlişkileri	119
4.4 Atadığı İdareci ve Komutanlar	120
SONUÇ.....	123
KAYNAKLAR	125
EKLER.....	138

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

BAİBÜ : Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bk. : Bakınız

çev. : Çeviren

ed. : Editör

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ö. : Ölüm Tarihi

thk : Tahkik eden

ts : Tarihsiz

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın belirlenmesinden tamamlanmasına kadar beni her zaman destekleyen ve yönlendiren tez danışmanım Prof. Dr. Cahid KARA hocama, akademik yazım ve araştırma teknikleri hususunda bilgilerini benden esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇELİK hocama, bazı Arapça metinlerin çözümlenmesinde yardımına başvurduğum Enes AKINCI ağabeyime, aynı konuyu seçmemize rağmen fedakârlık yaparak bu çalışmayı bana bırakan, bununla da yetinmeyip elde ettiği kaynakları cömertçe benimle paylaşan Muhammed TEMİZKAN beye ve bu süreçte maddi-manevi her türlü yanımda duran kıymetli anne ve babama teşekkürü borç bilir şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Şîrkûh, muhtemelen 12. yüzyılın başlarında Şeddâdîler Devleti'ne mensup bir ailede dünyaya gelmiştir. Sonrasında yaşanan gelişmeler onun ilk önce Selçukluların ardından da Zengîlerin hizmetine girmesine neden olmuştur. İmâdüddin Zengî'nin vefatından sonra da Zengîlere olan bağlılığını sürdüren Şîrkûh, Nureddin Zengî'nin en yakın adamı haline gelmiş ve ölene kadar Zengîlere hizmet etmeye devam etmiştir. Başta askeri olmak üzere idari ve diplomatik yönüyle de ön plana çıkan Şîrkûh, tarihte yaşamış ender komutanlardan biri olup aynı zamanda Mısır'ı fethederek Fâtımî Devleti'nin Selahaddin'den önceki son veziri olmuştur.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmamız, hem Haçlılara hem de Şîf Fâtımî Devleti'ne karşı büyük mücadele veren ve Nureddin ile Selahaddin'e büyük katkılar sunan Esedüddîn Şîrkûh'un hayatını etraflıca ele almayı hedeflemektedir. Zira Şîrkûh'un hayatı ve siyasi rolü bilinmeden Nureddin ve Selahaddin gibi iki büyük lideri tam manasıyla anlayabilmek mümkün değildir. Döneme ait birçok çalışmanın içerisinde Şîrkûh'la alakalı bazı bilgilere rastladık. Fakat böylesine mühim bir şahsiyet ile ilgili müstakil ve detaylı bir çalışmanın maalesef ne yurt içinde ne de yurt dışında yapılmamış olduğunu gördük. Ülkemizde Ahmet Demir'in "Necmeddîn Eyyûb ve Esedüddîn Şîrkûh Dönemi", Ziya Polat'ın "Nureddin Zengî Döneminde Şîrkûh'un Faaliyetleri", Yavuz Şenbaş'ın "Nureddin Zengî'nin Gözde Emiri: Esedüddîn Şîrkûh" ve Şükrü Erdoğan'ın "Eyyûbîlerin Zengîlerle Münasebetleri" adlı çalışmaları; Ürdün'de ise Cemal Ahmed Ebû Rîde'nin "Sîretü'l-batal Esedüddîn Şîrkûh ve devruhû fi dammi Mısır ila bilâdi-ş Şam" adlı makalesi konumuzla direk alakalı yapılan çalışmalardır. Fakat bu araştırmaları incelediğimizde Şîrkûh ile ilgili değinilmeyen birçok noktanın bulunduğunu fark ettik. Böylece Şîrkûh'un gün yüzüne çıkarılmasına ve hak ettiği değeri görmesine karar verdik.

Araştırmanın Yöntemi

Tezimize başlamadan evvel konuyla alakalı herhangi bir çalışmanın olup olmadığını İSAM, YÖKTEZ ve ULAKBİM gibi dijital mecralarda araştırdık. Araştırmamızda kullandığımız Arapça kaynakların birçoğuna ŞAMİLE adlı programdan ulaştık. Burada bulamadığımız ve Arapça olmayan kaynaklara ise

internet ortamından ulaşmaya çalıştık. Yine de elde edemediğimiz bazı kaynaklar olmakla beraber bunları yurt içi ve yurt dışında bulunan farklı araştırmacılarla iletişime geçerek temin etmeye çabaladık.

Biz bu tezimizde kaynaklarda bulabildiğimiz bütün farklı rivayetleri getirmeye gayret ettik. Ardından bunlar arasında yorum ve tercihte bulunarak en doğrusunu aktarmaya zen gösterdik. Tercihte bulunamadığımız rivayetleri ise kaydetmekle yetindik. Ayrıca diğer çalışmalardan farklı olarak hakkında yazılan şiirlere ve yeteri kadar değinilmeyen ailesi, imar ve idari faaliyetleri, insani ilişkileriyle alakalı meselelere ve kişiliğiyle ilgili yapılan değerlendirmelere elimizden geldiğince yer vermeye çalıştık. Özellikle Mısır seferleriyle bilinen ve buna rağmen sefer sırasında yaşadığı bazı olaylar değerlendirme dışı bırakılan şırkh'un bu seferlerini, hem İslm hem de diğer kaynaklardaki bilgileri serdederek ve karşılaştırarak olabildiğince ayrıntılı anlatmaya da ayrı bir önem verdik.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden müteşekkildir.

şırkh'un hayatı ve şahsiyetinin ele alındığı ilk bölümde öncelikle onun nesebine ve bununla alakalı farklı rivayetlere yer verilmiştir. Sonrasında ailesi, şahsiyeti ve vefatı hakkında elde edilen bilgiler okuyucuya sunulmuştur.

Tezimizin ikinci bölümünde Mısır seferlerine kadar şırkh'un siyasi ve askeri faaliyetleri incelenmiştir. Zengler ncesi siyasi hayatından başlayan bu bölüm kronolojik olarak ele alınmış olup İmdddin ve Nureddin dönemlerinde oynadığı rol detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

Mısır seferlerine ayrılan nc bölümde şırkh'un bu harektları hem Müslüman yazarların hem de diğer yazarların eserlerinden faydalanılarak karşılaştırmalı ve detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca Mısır seferleri arasında yaşadığı olaylar ve vezir olma süreci de bu kısımda işlenmiştir.

Dördüncü bölümde ise imar faaliyetleri ve idare tarzı gibi biraz daha geri planda kalmış icraatları, ilim ve devlet adamlarıyla münasebetleri ve kendisine bağlı komutanlarla yöneticilerden bahsedilmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Tezimizin kaynaklarını temel olarak Müslüman müelliflerin yazdığı tabakt (biyografi), umumi - hususi tarih ve coğrafya kitapları ile Latin ve Srynlerin telif ettiği diğer eserler oluşturmaktadır.

A) Tabakt Kitapları:

Tezimizde kullandığımız tabakât kitaplarının başında İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*¹ adlı eseri gelmektedir. Bu eserden Şîrkûh'un nesebi, Tikrît'e geliş süreci, İmâdüddin'in yanına katılması, Nureddin dönemindeki faaliyetleri, Mısır seferleri, kendisine bağlı idarecileri ve vefatı hakkında önemli ölçüde istifade ettik. Şîrkûh'la alakalı genel bilgiler içeren Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*² isimli eserini de çalışmamızda kullandık. Safedî'nin (ö. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-vefeyât*³ adlı kitabı Şîrkûh'un nesebi, şahsiyeti, Zengîler öncesi hayatı, İmâdüddin ile karşılaşması, Mısır seferleri, kendisine bağlı idarecileri ve vefatı konularında bilgiler vermekle beraber içerdiği özgün bilgiler ve aktardığı şiirler ile çalışmamıza büyük katkı sağlamıştır. Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübra*⁴, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tabakâtü's-Şâfi'iyyîn*⁵, İbn Receb'in (ö. 795/1393) *Zeylû tabakâti'l-Hanâbile*⁶ ve İbn Kâdî Şühbe'nin (ö. 851/1448) *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*⁷ adlı eserlerinden de vefatı ve insani ilişkileri hususunda yararlanmaya gayret ettik.

B) Umumi - Hususi Tarih Kitapları:

Umumi ve hususi tarih kitapları araştırmamızda en çok faydalandığımız türlerdir. Bunların başında Nureddin Zengî'nin Halep hükümdarı olduğu 1146 yılından vefat ettiği 1160 yılına kadar ki olaylarda Şîrkûh hususunda birinci elden kaynak niteliğinde olan İbnü'l-Kalânîsî'nin (ö. 555/1160) *Târîhu Dımaşk*⁸ adlı eseri gelmektedir. Hem İslâmî hem de diğer kaynaklar arasında en eskisi olması bakımından ayrı bir önem taşıyan bu kitap İnad Muharebesi, Dımaşk'ın Zengîlere geçmesinde Şîrkûh'un rolü, bu esnada Haçlılara karşı yaptığı seferler ve

¹ Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1978).

² Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985).

³ Halil b. İzzeddin Aybeg b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000).

⁴ Ebû Nasr Tâceddin Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübra*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Cîze: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1992).

⁵ Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyîn*, thk. Ahmed Ömer Haşim - Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993).

⁶ Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *Zeylû tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005).

⁷ Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. el-Hafız Abdülhalim Han (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987).

⁸ Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, thk. Süheyl Zekkâr (Dımaşk: Dâru Hassân, 1983).

Nureddin'in hastalığı sırasında takındığı tutum konusunda orijinal bilgiler sunmaktadır. İbnü'l-Ezrak'a ait (ö. 577/1181) *Tarihu Meyyafarikin*⁹ adlı eserin Türkçeye tercüme edilen Artuklular kısmı ise, müellif her ne kadar yer yer hatalı tarihler verse de Şîrkûh'un Nureddin Zengî zamanındaki faaliyetleri ve vefatı konusunda diğer kaynaklarda zikredilmeyen bazı özgün malumatlar içermektedir. İmâdüddin el-İsfahânî'nin *el-Bustânü'l-câmi' li-cemi'i tevârîhi ehli'z-zamân*¹⁰, *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr (kısmü şuarâi's-Şam)*¹¹, ve Bündârî tarafından ihtisar edilen *Senâ'l-berki's-Şâmî*¹² ile *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Tevârîhu devleti Âl-i Selcûk*¹³ eserleri çalışmamızın iskeletini oluşturan kaynaklardır. İsfahânî, Nureddin dönemi olayları, Mısır seferleri ve Şîrkûh'un vefatı konularında yaptığı nakillerin neredeyse tamamında tarihlendirme yapmıştır. Şîrkûh'un, amcası Azizüddin ile münasebetini detaylıca ele alan tek kaynak olmasının yanı sıra Mısır seferleri sırasında Şîrkûh ile yakın ilişki kurmuş, adına şiirler inşad etmiştir. Üstelik İbnü'l-Esîr, Ebû Şâme ve İbn Vâsıl gibi kaynaklar da kendisinden alıntılar yapmışlardır. Dolayısıyla diğer kaynaklardan bariz bir şekilde ayrılmaktadır. Son cildi günümüze kadar ulaşabilen İbn Zâfir'in (ö. 613/1216) *Ahbârü'd-düveli'l-münkati'a* isimli kitabı Fâtımîlerin son zamanları ve Mısır seferleri konusunda özgün malumatlar içermesi bakımından bizlere katkı sunmaktadır. Kendisinden sonra gelen tarihçilere kaynaklık eden ve en önemli İslam tarihi kaynaklarından biri olan İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târîh*¹⁴ ve *et-Târîhü'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atabekiyye*¹⁵ adlı eserlerinden hem tezimizin genelinde hem de Dârü'l-adl'in yapımı ve Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır seferleri konusundaki tutumu gibi özel konularda bolca istifade ettik. Bahaüddîn

⁹ Ahmed b. Yusuf b. Ali İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 1992).

¹⁰ İmâdüddin Muhammed b. Safiyyüddin Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Bustânü'l-câmi' li-cemi'i tevârîhi ehli'z-zamân*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2002).

¹¹ İmâdüddin Muhammed b. Safiyyüddin Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr (kısmü şuarâi's-Şam)*, thk. Şükrü Faysal (Dimaşk: Matbaatü'l-Hâşimiyye, 1955).

¹² Ebû İbrahim el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bündârî, *Senâ'l-berki's-Şâmî*, thk. Fethiye Nebrâvî (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1979).

¹³ Ebû İbrahim el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bündârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Tevârîhu devleti Âl-i Selcûk* (Mısır: Matbaatü'l-Mevsûât, 1900).

¹⁴ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997).

¹⁵ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *et-Târîhü'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atabekiyye*, thk. Abdülkadir Ahmed Tuleymât (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, ts.).

İbn Şeddâd'ın (ö. 632/1234) *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye*¹⁶ isimli eseri de özellikle Mısır seferleri konusunda bizlere yol gösteren mühim kaynaklardandır. Sıbt İbnü'l Cevzî'nin (ö. 654/1256) *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*¹⁷ adlı eserinden Şîrkûh'un Nureddin dönemindeki etkinlikleri ile ilgili çokça faydalanadık. İbnü'l-Adîm'in (ö. 660/1262) *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*¹⁸ isimli kitabı da tezimizde fazlaca kullandığımız eserlerdendir. İbnü'l-Kalânîsî, İbnü'l-Esîr ve İbn Şeddâd'dan alıntılar yapmakla birlikte Şîrkûh hakkında en garip bilgileri İbn Ebî Tay'dan nakleden Ebû Şâme el-Makdisî 'nin (ö. 665/1267) *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahibâri'd-devleteyn*¹⁹ adlı eseri Şîrkûh ile ilgili en çok ve en nadir bilgilere rastladığımız kaynaklardan biridir. Halepli Şîi bir tarihçi olan İbn Ebî Tay'ın her ne kadar günümüze ulaşan bir eseri olmasa da Ebû Şâme'nin nakillerinden pek çok veri elde etme imkanına sahip olmaktayız. Şîrkûh'un hac emirliği yapması, Antakya Prinkepsi'ni öldürmesi, Şîrkûh'un diğer oğlu Fethüddin hakkında bilgi vermesi gibi konular onun başka kaynaklardan ayrıştığı noktalardan bazılarıdır. Şîrkûh'un daha çok imar faaliyetleri hakkında detaylı veriler sunan İzzeddin İbn Şeddâd'ın (ö. 684/1285) *el-A'lâkü'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre*²⁰ adlı eseri bunun yanı sıra Nureddin'in Menbîc'i kontrol altına alması olayında Şîrkûh'un rolünü belirten tek kaynaktır. İbn Vâsıl'ın (ö. 697/1298) *Müferricü'l-kürûb fî ahibâri Benî Eyyûb*²¹, Ebü'l-Fidâ' İsmail b. Ali'nin (ö. 732/1331) *el-Muhtasar fî ahibâri'l-beşer*²², Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*²³, Devâdârî'nin (ö. 736/1336) *Kenzü'd-*

¹⁶ Bahaüddin Yusuf b. Râfi' b. Temîm İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye*, thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994).

¹⁷ Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*, thk. İbrahim ez-Zeybek (Dimaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2013).

¹⁸ Ebü'l-Kasım Kemaleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb* (Dimaşk: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996).

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahibâri'd-devleteyn [en-Nûriyye ve's-Salâhiyye]*, thk. İbrahim ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997).

²⁰ Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre*, thk. Yahya Zekerîyya Abbâre (Dimaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1991).

²¹ Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Salim İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahibâri Benî Eyyûb*, thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl (Kahire: Matbaatü'l-Emîriyye, 1957).

²² İmâdüddin İsmail b. Ali b. Mahmud Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî ahibâri'l-beşer* (Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Misriyye, 1907).

²³ Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1949).

*dürer ve câmiu'l-gurer*²⁴, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*²⁵, İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (ö. 749/1349) *Mesâlikü'l-ebîsâr fî memâlikü'l-emsâr*²⁶ ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*²⁷ eserleri de çalışmamızda bizlere katkı veren eserlerdendir. İbnü'l-Furât'ın (ö. 807/1405) *Târîhu İbni'l-Furât*²⁸ adlı eseri, Şîrkûh'un İmâdüddin Zengî ile münasebeti, hakkında yazılan mersiye ve Nureddin'in Âdîd'a yazdığı mektubun içeriği konusunda farklı bilgiler aktarmaktadır. Muhtevasında özgün bilgiler bulunan İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) *Kitâbü'l-iber ve dîvânü'l-mübtade ve'l-haber*²⁹ adlı eserini de fazlaca kullandık. Mısır seferleri ile alakalı en detaylı malumatı veren Makrîzî'nin (ö. 845/1442) bilhassa *İttiâzü'l-hunefâ bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fâtımiyyîne'l-hulefâ*³⁰ isimli eserinden oldukça istifade ettik. Bunların dışında İbn Tağrıberdî'nin (ö. 874/1470) *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*³¹ ve İbrahim el-Hanbelî'nin (ö. 876/1471) *Şifâü'l-kulûb fî menâkıb-i Benî Eyyûb*³² adlı eserlerinden de olabildiğince yararlanmaya çalıştık.

C) Coğrafya Kitapları:

Tezimizde geçen yer ve mekanların konumu ile isimlerinin zaptı için Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*³³ ve İbn Abdülhak el-

²⁴ Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdâri, *Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-gurer: Şühûdün-nahl min kısmeti feleki'z-Zühal: ed-Dürrü'l-matlûb fî ahabâri devleti Benî Eyyûb*, thk. Saîd Abdülfettah Âşûr (Freiburg-Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1972).

²⁵ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993).

²⁶ Ebû'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. Yahya İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebîsâr fî memâlikü'l-emsâr*, thk. Hamza Ahmed Abbas (Abudabi: el-Mecmaü's-Sekafi, 2003).

²⁷ Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2003).

²⁸ Nâsirüddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât (Târîhü'd-düvel ve'l-mülûk)*, thk. Hasan Muhammed eş-Şemmâ (Basra: Matbaatü Haddâd, 1967).

²⁹ Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan İbn Haldûn, *Kitâbü'l-iber ve dîvânü'l-mübtade ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarahüm min zevi's-sultani'l-ekber*, thk. Halil Şehâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988).

³⁰ Takıyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fâtımiyyîne'l-hulefâ*, thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl - Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed (el-Meclisü'l-A'lâ li's-Suûni'l-İslâmiyye, 1996).

³¹ Ebû'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire* (Mısır: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, ts.).

³² Ahmed b. İbrahim el-Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb fî menâkıb-i Benî Eyyûb*, thk. Medîhatü eş-Şerkâvî (Mektebü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1996).

³³ Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995).

Bağdâdî'nin *Merâsidü'l-ittıla' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bika'* ³⁴ adlı coğrafya kitabına başvurduk.

D) Diğer Kaynaklar:

Çalışmamıza kaynaklık eden diğer bir tür ise Müslüman olmayan müelliflerin yazdığı kitaplardır. Dönem olaylarına ve şahsiyetlerine farklı bir bakış açısı sunmaları hasebiyle önem arzeden bu eserler kimi konularda Müslüman yazarlara muvafakat etmiş, kimilerinde ise muhalif düşmüşlerdir. Bu kaynaklardan ilki Willermus Tyrensis'in (ö. 1185) *A History of Deeds Done Beyond the Sea* ³⁵ adlı eseridir. 1130 yılında Kudüs'te doğan ve burada vefat eden Willermus'un bu eseri Ergin Ayan tarafından tercüme edilmiştir. 1145 ile 1165 seneleri arasında tahsil için Avrupa'ya giden Willermus'un bu kitabı bilhassa 1165 yılından sonraki olaylar için tartışmasız en mühim kaynaktır. Çünkü bu tarihten sonra Kudüs'e dönmüş ve hadiselerin bizzat içerisinde yer almıştır. Kudüs Kralı Amaury'nin Mısır'a yapılacak sefer için Bizans İmparatoruna elçi olarak Willermus'u göndermesi buna bir örnektir. Zengîler gibi Mısır'a tamah eden Haçlıların Mısır'a karşı yaptıkları seferler ve bu sırada aralarında yaşanan gelişmeler hususunda en ayrıntılı verilere Willermus'un eserinden ulaşmaktayız. Bu da Müslüman yazarların eserlerinin eksik kaldığı yerleri doldurmamız ve olayları daha iyi anlamamız açısından bize büyük katkı sağlamıştır. Şîrkûh'un 1165-1166 yıllarında Haçlılara karşı kazandığı zaferleri de yine Willermus'tan öğrenebilmekteyiz. Bunların haricinde belki de en önemlisi Şîrkûh'un fiziksel ve karakteristik portresini detaylı bir şekilde çizen en eski kaynak olmasıdır. İslâmî kaynaklar da bile Şîrkûh'un özellikleri, onun kitabındaki kadar ayrıntılı ele alınmamıştır. Bu açıdan onun eserinin çalışmamızda müstesna bir yeri bulunmaktadır. Zikredilen bu kaynaklardan bir diğeri Süryânî Mihail'in (ö. 1199) *Vakayinâmesi* 'dir ³⁶ . 1126 senesinde Malatya'da doğan Mihail, adından da anlaşıldığı üzere Süryânî bir tarihçidir. O, Şîrkûh ve ailesinin Duvîn'den göç etme sebebi, Şîrkûh'un vefat nedeni ve babasının adı gibi konularda benzersiz

³⁴ Safiyyüddin Abdülmü'min İbn Abdülhak el-Bağdadi, *Merâsidü'l-ittıla' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bika'* (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1991).

³⁵ William (Archbishop of Tyre) Willermus, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. E.A. Babcock - A.C. Krey (New York: Columbia University Press, 1943).

³⁶ Süryânî Mihail, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakayinâmesi: 2. kısım: 1042-1195*, çev. H.D. Andresyan (TTK Kütüphanesi, 1944).

nakillerde bulunmuştur. Nureddin dönemi olaylarına da yer veren Mihail bu devrin Hristiyanlar gözüyle okunması bakımından oldukça mühimdir. Urfa'nın ikinci defa kuşatılmasının engellenmesi, Nureddin'in Halep hakimi olması ve Yağra muharebesi konularında farklı rivayetler aktaran ve yazarı belli olmayan *Anonim Süryânî Kroniği* (ö. 1234) adlı eser de çalışmamızda başvurduğumuz kaynaklardandır. Bar Hebraeus ve İbnü'l-İbrî olarak da bilinen Gregory Abû'l-Farac'ın (ö.685/1286) İngilizceye *The Cronography of Gregory Abu'l-Faraj* başlığıyla tercüme edilen kitabının Ömer Rıza Doğrul tarafından *Abû'l-Farac Tarihi* ³⁷ olarak Türkçe'ye çevrilmiş nüshasının ikinci cildi tezimizde kullandığımız eserlerdendir. Bu eser Dımaşk'ın Zengîlere katılması, Mısır seferleri ve Şîrkûh'un vefatı konularında nadir bilgilere sahip olması hasebiyle çokça istifade ettiğimiz kaynaklardandır.

E) Araştırma Eserleri:

Kaynak eserlerin yanı sıra tezimizde modern çalışmalardan da oldukça istifade ettik. Genelde tercümelerinden yararlandığımız çalışmalardan François Louis Claude Marin'in (ö. 1809) *Mısır ve Suriye Sultanı Selahaddin'in Tarihi*³⁸, W.B. Stevenson'ın (ö. 1830) *The Crusaders in the East*³⁹, Stanley Lane-Poole'un (ö. 1931) *Selahaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi* ⁴⁰, Steven Runciman'ın (ö. 2000) *Haçlı Seferleri Tarihi* ve Lyons – Jackson'ın *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları* ⁴¹ adlı eserleri başlıca faydalandığımız Batılı çalışmalardır. Yararlandığımız yerli ve İslâmî çalışmalar ise Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi başta olmak üzere Işın Demirkent'in (ö. 2006) *Haçlı Seferleri Tarihi*⁴², Bahattin Kök'ün (ö. 2021) *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*⁴³, Ramazan Şeşen'in *Salâhaddîn Eyyûbî ve*

³⁷ Gregory (Bar Hebraeus) Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950).

³⁸ François Louis Claude Marin, *Mısır ve Suriye Sultanı Selahaddin'in Tarihi*, çev. Heval Bucak (İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2020).

³⁹ W. B. Stevenson, *The Crusaders in the East* (Cambridge: Cambridge University Press, 1907).

⁴⁰ Stanley Lane-Poole, *Selahaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*, çev. Nice Damar (İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2012).

⁴¹ Malcolm Cameron Lyons - D. E. P. Jackson, *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, çev. Zehra Savan (İstanbul: Pınar Yayınları, 2006).

⁴² Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997).

⁴³ Bahaeddin Kök, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992).

*Devlet*⁴⁴, Ali Beyyûmî'nin *Kıyâmü'd-devleti'l-Eyyûbiyye fî Mısır*⁴⁵, Muhammed Süheyl Takkûş'un *Târihü'l-Zengiyyîn fî'l-Mevsıl ve bilâdi's-Şam*⁴⁶, Amin Maalouf'un *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*⁴⁷ ve Abdulkadir Turan'ın *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*⁴⁸ isimli eserleridir. Bu eserler tezimizde bize ışık tutan çalışmaların önde gelenleridir.

⁴⁴ Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987).

⁴⁵ Ali Beyyûmî, *Kıyâmü'd-devleti'l-Eyyûbiyye fî Mısır* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Hadîs, 1952).

⁴⁶ Muhammed Süheyl Takkûş, *Târihü'l-Zengiyyîn fî'l-Mevsıl ve bilâdi's-Şam* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1999).

⁴⁷ Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Telos Yayınları, 1998).

⁴⁸ Abdulkadir Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018).

ŞİRKÛH ÖNCESİ ZENGÎLERE GENEL BİR BAKIŞ

11. yüzyılın ortalarına doğru kurdukları devletle Sünnî İslâm'ın sancaktarlığını üstlenen Selçuklu Devleti Melikşah (1072-1092) döneminde gücünün zirvesine ulaşmıştı. Fakat onun 1092 yılında vefat etmesiyle iç karışıklıklar baş göstermiş, devlet eski gücünü yitirmeye başlamıştı. Tam da bu sırada başlayan Haçlı seferleri, devletin içerisinde bulunduğu durumdan ötürü tam manasıyla engellenememiş ve nihayet Müslüman topraklarında Haçlı devletleri kurulmuştu.

Sultan Muhammed Tapar'ın (1105-1118) 1105 senesinde iktidarı ele almasıyla Büyük Selçuklu Devleti tekrar istikrara kavuşmuş ve Haçlılara karşı mücadele devlet politikası haline gelmişti. Tapar'ın bu yöndeki ilk icraatı 1108 senesinde Mevdûd b. Altuntegin'i Musul valiliğine getirmek oldu. Haçlılara karşı savaşmakla görevlendirilen Mevdûd, bu vazifeyi gayet başarılı bir şekilde yürütürken 10 Ekim 1113 tarihinde, Cuma günü namaz çıkışı bir Bâtînî fedaisinin suikasti sonucu hayatını kaybetti.⁴⁹

Yaşanan bu hadise üzerine Tapar Haçlılarla mücadele için Musul valiliğine Aksungur el-Porsukî'yi getirdi. Kendisine verilen görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışan Porsukî, aralıklarla 1126 senesine kadar bu vazifeye devam etti. Fakat o da selefi Mevdûd gibi bir Cuma günü Bâtînîler tarafından suikastle ortadan kaldırıldı.⁵⁰ Yerine oğlu İzzeddin Mesud geçti ve vezir olarak babasının memlûkü olan Çavlı atandı. Fakat İzzeddin de kısa bir süre sonra ölünce vekalaten Çavlı bu sorumluluğu üstlendi. Lakin bazı emirler Çavlı'dan endişe etmekteydiler. Bu emirlerin tavsiyesine uyan Irak Selçuklu Sultanı Mahmud b. Tapar 1127 senesinde Musul valiliğine İmâdüddin Zengî'yi getirdi.⁵¹ Böylece Zengî Atabeyliği resmen kurulmuş oldu.

⁴⁹ Işın Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/427-429; Birsal Küçüksipahioğlu, "Mevdûd b. Altuntekin: Haçlılarla Mücadele Eden Bir Selçuklu Komutanı", *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* IV/12 (2014), 37-50.

⁵⁰ Coşkun Alptekin, "Aksungur el-Porsukî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/297.

⁵¹ Coşkun Alptekin, "Zengî", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 13/526-527; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 44-45; Marwah Rıdha, *İmadeddin Zengi Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*

İmâdüddin Zengî, 477/1084 veya 480/1087-1088 yılında Halep'te dünyaya geldi.⁵² Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın (1064-1072) yanında yetişen babası Kasîmüddeve Aksungur, Alparslan'ın 465/1072 yılındaki ölümünden sonra oğlu Melikşah'ın hizmetine girdi.⁵³ Melikşah 1086 yılında Suriye seferine çıkıp Halep'i ele geçirdiğinde Nizamülmülk'ün önerisiyle şehrin yönetimini Aksungur'a tevdi etti.⁵⁴ Böylece o, Büyük Selçuklu Devleti adına Halep'i idare eden ilk emir oldu.⁵⁵ Fakat Melikşah'ın 1092 yılında vefat etmesi devlet içerisinde çekişmeleri beraberinde getirdi. Bu mücadeleler sırasında Büyük Selçuklu hükümdarı Berkjaruk'un (1092-1104) safına geçen Aksungur, Suriye Meliki Tâcüddevle Tutuş tarafından 1094 senesinde Halep'te öldürüldü.⁵⁶ Daha çocuk yaşta olan İmâdüddin'e ise babasının dostları sahip çıktı. Devletin ileri gelen komutanlarından olan bu kimseler arasında Mevdûd b. Altuntekin ve Aksungur el-Porsukî gibi Musul valileri de vardı. Bu da onun erken yaşlardan itibaren Musul şehriyle yakın bir bağ kurmasına ve Haçlılarla mücadele etme fırsatını yakalamasına sebep oldu. İlk önce Mesud b. Tapar'ın daha sonra Mahmud b. Tapar'ın hizmetine giren Zengî, Sultan Mahmud'a gösterdiği yararlılıktan ötürü Basra ve Vâsıt'ı iktâ edindi. Halife Müstersîd-Billah ile giriştiği mücadeleyi Zengî'nin yardımıyla kazanan Mahmud, bu sefer de onu 1126 yılında Bağdat şahnesi olarak atadı.⁵⁷ Ardından bir süre sonra Sultan Mahmud onu oğlu Alparslan'a atabey olarak tayin edip Musul valiliğine getirdi ve 10 Ramazan 521/ 19 Eylül 1127 tarihinde Zengî Musul'a gelerek şehre hakim oldu.⁵⁸ İmâdüddin

(Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 32-33; Ziya Polat, *Umut İradesi: İmâdüddin Zengî* (İstanbul: Hiper Yayın, 2019), 66-68.

⁵² Gülay Ögün Bezer, "Zengî, İmâdüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/258.

⁵³ Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi (521-542/1127-1146)* (Michigan: Londra Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 30-31.

⁵⁴ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 171-172; Alptekin, *The Reign of Zangi (521-542/1127-1146)*, 30-31; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 129.

⁵⁵ Alptekin, *The Reign of Zangi (521-542/1127-1146)*, 31.

⁵⁶ Coşkun Alptekin, "Aksungur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/296.

⁵⁷ Bezer, "Zengî, İmâdüddin", 44/258-259; Halil İbrahim Gök, "Musul Atabeğliği / Zengîler (541-631/1127-1233)", *İslam Tarihi ve Medeniyeti: Selçuklular* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 10/448-449.

⁵⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Azîmî, *Târîhu Haleb*, thk. İbrahim Za'rûr (Dımaşk, 1984), 377; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/328; Coşkun Alptekin, "Atabeg", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/38; Gülay Ögün Bezer,

Müslümanların dağıldığı ve birbiriyle uğraştığı bir dönemde ortaya çıkmış, Haçlılara karşı büyük mücadelelere girişmiş mühim bir şahsiyettir. İşgalcilere karşı kuvvetli bir direnişin ancak Müslümanların birleşmesiyle olacağını savunmuş, bu nedenle bir taraftan Haçlılarla savaşırken diğer tarafta İslâm birliğini temin etmeye çalışmıştır. Bu uğurda özellikle Dımaşk Atabeyliği, Artukoğulları, Selçuklu sultanları ve Abbasi Halifesi ile sürekli bir mücadele içerisinde olmuştur. Fakat ne yazık ki bu emeline ulaşmadan hayata veda etmiştir. Onun bu davasını oğlu Nureddin miras almış ve babasının amaçladığı birliği büyük oranda sağlamayı başarmıştır.

“Zengîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/268; Polat, *Umut İradesi: İmâdüddin Zengî*, 68.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞİRKÛH'UN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

1.1 Nesebi ve Ailesi

Kaynaklarda tam ismi Ebü'l-Hâris el-Melikü'l-Mansûr Esedüddîn Şîrkûh b. Şâdî (Şâzî)⁵⁹ b. Mervân olarak geçen Şîrkûh'un adı, köken itibariyle Farsçada aslan manasına gelen şîr ve dağ manasına gelen kûh kelimelerinin terkihiyle meydana gelmiş olup dağın aslanı manasına gelmektedir.⁶⁰ Aynı zamanda Şirakuh, Şiraguh, Şirakus ve Şirguh şeklinde de aktarılan ismi, batıda Siracon olarak kullanılmıştır.⁶¹ Kitaplarda doğum tarihiyle alakalı herhangi bir veri olmamakla beraber ulaştığımız bir makalede kendisinin 500/1107 senesinde dünyaya geldiği ifade edilmiş, fakat bu bilginin kaynağı verilmemiştir.⁶² Onun ataları hususunda ise ihtilaf mevcuttur. Dedesi Mervân'ın, Mervân b. Muhammed b. Yakup veyahut Mervân b. Yakup olduğu zikredilmiştir.⁶³ Lakin bazı müellifler

⁵⁹ Yâfiû bu ismin Şâzî şeklinde olduğunu belirtmiş ve İbn Vâsıl ile birlikte bu ismin yabancı bir isim olduğunu, Arapça da ise mutlu, sevinçli manasına geldiğini zikretmiştir. Araştırmamız neticesinde bu ismin Farsça bir isim olduğunu, mezkûr şahıs için her iki yazımın da kullanıldığını, fakat Arapçada mutlu ve sevinçli manasına gelen kelimenin Şâzî değil Şâdî olduğunu tespit ettik. Dolayısıyla bundan sonraki kısımlarda Şâdî ismini kullanmayı tercih ettik. Bk. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/3; Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleyman el-Yâfiû, *Mir'âtü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, thk. Halil Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 3/290; Mirza Ali Ekber Dihhudâ, *Lugatnâme*, thk. Muhammed Muîn - Seyyid Cafer Şehîdî (Tahran: Müessesetü İntişârât ve Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1337), 9/13979,13981,13987. Süryânî Mihail ise babasının adını Süleyman olarak zikretmiştir. Fakat incelediğimiz diğer kaynaklarda böyle bir isme rastlamadık. Bk. Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 209.

⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/481; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/7. İbnü'l-Furât künyesinin Ebü'l-Hâris değil Ebü'l-Hars olduğunu ifade etmektedir. Bk. İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/50.

⁶¹ Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 48.

⁶² Cemal Ahmed Ebû Rîde, "Sîretü'l-batal Esedüddîn Şîrkûh ve devruhû fî dammi Mısır ila bilâdi-ş Şam", *Mecelletü câmiati-l isrâ li'l-ulûmi-l insâniyye* 6 (1440 2019), 69.

⁶³ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/250; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/3; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-İber fî haberi men gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 3/99; Safedî, *el-Vâfi*, 10/30; Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed b. Ömer en-Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/114; Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Şuayb el-Arnaût - Abdülkadir el-Arnaût (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986), 6/488; Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-İsâmî, *Semtü'n-nücumü'l-avâli fî enbâi'l-evâil ve't-tevâli* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 4/8; Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa Bedrân, *Münâdemetü'l-atlâl ve müsâmeretü'l-hayâl*, thk. Züheyr eş-Şaviş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985), 1/288.

Mervan'dan ötesinin bilinmediğini aktarmışlardır.⁶⁴ Aynı şekilde atalarının kime dayandığı noktasında da farklılıklar bulunmaktadır. Onun, Azerbaycan'ın küçük ve sınır bir belgesi olan, Arrân tarafındaki Ecnâdegân da denilen Duvîn⁶⁵ bölgesinde yaşayan Hezbâniyye (Hezzâniyye-Fezzâniyye) Kürtlerinin bir kolu ve aynı zamanda Kürt aşiretleri arasında en şerefli ve büyüğü olarak zikredilen Ravâdiyye (Radâdiyye) Kürtlerinden olduğu rivayet edilmektedir.⁶⁶ Bununla beraber bazı Eyyûbî hükümdarları bunu reddetmiş ve kendilerinin Arap olduklarını, Kürtlerin yanına yerleştiklerini ve onlarla evlenerek bağ kurduklarını söylemişlerdir. Hatta İbn Ebî Tay'dan nakledildiğine göre bazıları soylarını Benî Ümeyye'ye kadar götürmüşlerdir.⁶⁷ Şîrkûh'un abisi Eyyûb'un torunu olan ve kendisini Muiz Lidînillâh olarak vasıflayan Muiz İsmail bu görüşü savunmuştur. Fakat amcası el-Âdil onun bu sözünü reddetmiş ve "İsmail yalan söylemiştir. Biz kesinlikle Benî Ümeyye'den değiliz" demiştir.⁶⁸

Soylarını Benî Ümeyye'ye dayandıranlar neseplerini şu şekilde vermiştir; Şîrkûh* b. Şâdî b. Mervân b. el-Hakem b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman b. el-Hakem b. Hişam b.

⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/466; İsmâî, *Semtü'n-nücûm*, 4/8.

⁶⁵ Yâkût el-Hamevî buranın adını Devîn olarak, İbn Havkal ise Debîl olarak zikretmiştir. Bk. Ebü'l-Kasım Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî İbn Havkal, *Suretü'l-arz* (Leiden: E.J. Brill, 1938), 2/342. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/491. Süryânî kaynaklarda da Devîn olarak belirtilen bu bölge, Yunanca Prokopius, Ermenice ise Dvin olarak kaydedilmiştir. Bk. M. Streck, "Dvin", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 3/682-683; Vladimir Fedorovich Minorsky, *Studies in Caucasian history* (London: Taylor's Foreign Press, 1953), 116-117.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/342; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/403; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/260; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/354; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 12/389; Takıyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 148-149; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/488-489; Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-a'lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1889), 4/2897; Abdulhalim Oflaz, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbîler (Melik Âdil Dönemi)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 15-18. Zehebî, İbn Haldûn, İbn İyâs ve İsmâî Şîrkûh'un babası ve dedesi için el-Kürdi nisbesini bizzat zikretmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/588; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, 3/649; Ebü'l-Berekât Zeynüddin Muhammed b. Şehabeddin Ahmed İbn İyâs, *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafa (Mekke: Mektebetü Dârü'l-Bâz, 1982), 1(1)/237; İsmâî, *Semtü'n-nücûm*, 3/575. Sallabi, Ravâdiyye aşiretinden hiç kimsenin esaret altına girmemesinden ötürü onların Kürtlerin en şerefli sülalelerinden sayıldığını aktarmıştır. Bk. Ali Muhammed Sallâbî, *Selahaddin el-Eyyûbî ve cühûduhu fî tahrîri Beyti'l-Makdis* (Beyrut: Dârü'l-Ma'arif, 2008), 223.

⁶⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/250.

⁶⁸ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/3-4; Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, 6.

* Kaynaklar, Şîrkûh'un Selahhaddin Eyyûbî'nin amcası olmasından ötürü olsa gerek, onun nesebini müstakil olarak değil, Selahhaddin Eyyûbî'nin nesebi üzerinden vermişlerdir. Dolayısıyla Şîrkûh'un değil, abisi Eyyûb'un adını zikretmişlerdir. Fakat tezimiz Şîrkûh ile alakalı olduğundan nesep şecerelerini verirken Şîrkûh olarak yazdık.

Abdurrahman ed-Dâhil b. Muaviye b. Hişam b. Abdülmelik b. Mervân b. el-Hakem b. Ebi'l Âs b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenaf. Buradan itibaren ise Hz. Peygamber'in soyu ile birleşmektedir.⁶⁹

Başka bir grup ise onların neseplerini Mürre b. Avf'a dayandırmışlardır. Hasan b. Garip b. İmran el-Haresi⁷⁰ bu görüşü ortaya koyanlardandır.⁷¹ O, Şîrkûh'un atalarını meşhur şair Mütenebbi'nin divanındaki bir şiirinde geçen Mürre b. Avf'ın torunu olan Ali b. Ahmed'e kadar götürmektedir:

Hava toz bulutuyla parladı Efendi olan Ali b. Ahmed yürüdüğünde

Bu görüşte olanlar Şîrkûh'un nesebini şu şekilde vermektedir; Şîrkûh b. Şâdî b. Mervân⁷² b. Ebû Ali⁷³ b. Antere⁷⁴ b. el-Hasan b. Ali b. Ahmed b. Ebû Ali⁷⁵ b. Abdülaziz b. Hüdbe b. Husayn b. Hâris⁷⁶ b. Sinan⁷⁷ b. Amr⁷⁸ b. Mürre b. Avf.⁷⁹ İbn Vâsıl'ın zikrettiğine göre sonrasında nesep alimleri ihtilaf etmiş ve birçoğu devamını şu şekilde vermiştir;

Avf b. Sa'd b. Zübyan b. Bugayz (Bagîz) b. Rays⁸⁰ b. Gatafan b. Sa'd b. Kays Aylan b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Maad b. Adnan. Bazıları ise şöyle demişlerdir;

Avf b. Lüey b. Galib b. Fihri b. Malik b. Nadr b. Kinane b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Maad b. Adnan.⁸¹

⁶⁹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/4; Devâdâri, *Kenzü'd-dürrer*, 6.

⁷⁰ İbn Hallikân, el-Haresî değil el-Hareşî şeklinde zikretmiştir. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/140.

⁷¹ Nüveyrî ise bu kişinin Hasan b. İmrân el-Cüreşî olduğunu zikretmektedir. Bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/352-353.

⁷² İbrahim el-Hanbelî Mervân değil İbn Ureyb (Arîb) olarak zikretmiştir. Bk. Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 55.

⁷³ İbn Haldûn ve Hanbelî Ebû Ali değil Ali olarak zikretmiştir. Bk. İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/326; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 55.

⁷⁴ İbn Vâsıl Antere değil Useyre (Asîre) şeklinde, Hanbelî ise Atîre (Uteyre) şeklinde zikretmiştir. Bk. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/5; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 55. İbn Haldûn ise bu ismi zikretmemiştir. Bk. İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/326.

⁷⁵ İbn Haldûn ve İbn Tağrıberdî Ebû Ali değil Ali şeklinde zikretmiştir. Bk. İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/326; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/13.

⁷⁶ İbn Vâsıl, İbnü'l-Furât ve İbn Haldûn Hâris değil Hars şeklinde zikretmiştir. Bk. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/5; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/50; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/326.

⁷⁷ Nüveyrî Sinan değil Süfyan şeklinde zikretmiştir. Bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/352.

⁷⁸ İbn Haldûn Amr değil Ömer olarak zikretmiştir. Bk. İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/326.

⁷⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/140; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 4-5; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/13; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 55. İbn Haldûn Mürre b. Avf el-Himyerrî ed- Devsî şeklinde nisbesini de vermiştir. Bk. İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/326.

⁸⁰ Hanbelî Rays değil Deys şeklinde zikretmiştir. Bk. Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 55.

Hasan b. Garip, Şîrkûh'un yeğeni olan el-Melikü'l-Âdil'in oğlu Muazzam'a gelmiş ve Muazzam, oğlu Davud ile hicri 619 senesinde bu nesep şeceresini işitmiştir.⁸²

Nüveyrî ise onun soyu hakkında el-Melikü'l-Muazzam'ın torunu ve el-Melikü'n-Nâsır'ın oğlu el-Melikü'l-Emced'den üç görüş nakletmektedir. Birinci görüş, yukarıda da zikredildiği üzere Duvîn'de bulunan Ravâdiyye Kürtlerinden olduğudur. el-Melikü'l-Emced, bu görüşün birçok insanın dilinde dolaşan meşhur bir bilgi olduğunu, fakat aile fertlerinden hiç kimsenin bu nesebi ikrar etmediğini, bununla birlikte Duvîn'den geldiklerini de inkar etmediklerini söylemiştir. Devamında ise kendi ailesi içerisinde meşhur olan görüşün aslen Duvînli olmadıkları, fakat sonradan oraya yerleşip oradaki Kürtlerle aralarında dayılık bağı kurduklarını zikretmiştir. Buna delil olarak ise Selahaddin Eyyûbî'nin devletini kurduktan ve beldeleri fethettikten sonra ülkesinde Kürtlerden bir grubu ön plana çıkardığını ve bunların da ancak amcaoğulları ile akrabaları olduğunu, neticede etrafında ailesinden bir topluluğun oluştuğunu belirtmiştir. Halbuki sultanın yanına sadece kadın tarafından akraba olanların geldiğini, Ravâdiyye Kürtlerinden olduğu takdirde bütün kabilenin sultanın amcaoğulları olmuş olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ardından ise gelenlerin, her ne kadar onun yakın amcaoğlu olmasa da muhakkak uzak amcaoğlu olduğunu, çünkü kabilenin tamamının tek bir adamın evlatları olduğunu ifade etmiştir. el-Melikü'l-Emced'den gelen ikinci rivayete göre ise onun ataları Emevîler'in son halifesi olan Mervân b. Muhammed'e dayanmaktadır. el-Melikü'l-Emced bu görüşün, Şîrkûh'un yeğenin oğlu olan ve babası Tuğtegin'den sonra Yemen'e sahip olan el-Muiz İsmail'e ait olduğunu söylemektedir. Yahya b. Humeyd b. Ebî Tay ise bu hususun iyice araştırıldığını ve Eyyûb oğullarından bir topluluğun, Şâdî'den sonraki atalarının bilinmediği konusunda hemfikir olduklarını belirtmektedir. Ebû Şame, İbn Ebî Tay'ın bu görüşünün doğruluğuna delil olarak, kendisinin

⁸¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/5-6. İbn Hallikân, Nüveyrî, İbnü'l-Furât ve İbn Tağrıberdî ise Mürre b. Avf ile Avf b. Sad arasında şu şecereyi zikretmişlerdir; Mürre b. Avf b. Üsâme b. Beyhes (Nebheş) b. el-Hâris (Hârîse) b. Avf b. Ebî Hârîse b. Mürre b. Nüşbe b. Gayz b. Mürre b. Avf b. Sa'd. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/140; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/352; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/50; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/13. Aradaki şecereyi aynı şekilde veren Hanbelî, ek olarak Nüşbe b. Gayz' dan sonra Mürre'yi zikretmeden devamını getirmiştir. Ayrıca o, Avf b. Lüey şeceresine değinmeyerek yalnızca Adnan'dan sonraki nesebi vermiştir. Bk. Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 55.

⁸² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/140-141; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/3-6; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/13-14.

Dımaşk'ta bulunan Necmî ribatının kitabesini gördüğünü, fakat Necmeddin Ebû Said Eyyûb b. Şâdî el-Âdilî'den ötesi olmadığını zikretmektedir.⁸³ Üçüncü rivayet ise Hasan b. İmran el-Cüreşî'nin el-Melikü'l-Muazzam'a gelip okuduğu, Ali b. Ahmed'e dayanan nesep şeceresidir. Muazzam, bu nesep şeceresini işitmiş ve inkâr etmeyip doğrulamıştır.⁸⁴

Zeki Velidi Togan, Aksarayî'den naklen Eyyûbi ailesinin önce Kürtleşmiş ve sonra da Türkleşmiş güneyli bir Arap aşireti olduğunu belirtmektedir.⁸⁵

Ülkemizde Eyyûbîler ile alakalı ciddi çalışmaları bulunan Ramazan Şeşen, Eyyûbîlerin kökeni hususunda onların Hezbânîyye Kürtlerinin Ravâdiyye kolundan olduklarını zikretmiş, ardından atalarının Yemen Araplarından olan Ravvâd b. Müsennâ el-Ezdî olduğunu ve Ya'kûbî'nin de kaydettiği üzere 141/758 senesinde Abbasi Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr tarafından Basra'dan alınarak sülalesiyle beraber Azerbaycan'a yerleştirildiğini⁸⁶ ifade etmiştir. Akabinde ise bir süre sonra bu aşiretin Hezbânîyye Kürtleriyle karıştığını ve Türklerin gelmesiyle de Türkleştiğini vurgulamıştır.⁸⁷

Orta Çağ alanında çalışmaları bulunan Ayşe Dudu Kuşçu'nun bu konudaki yorumuna göre ise Eyyûbîlerin hangi ırka mensup olduğu hususu tam olarak tespit edilememekle beraber neseplerde antropolojik açıdan katışıksız bir ırka ulaşmak bazı durumlarda imkansızdır. Ayrıca bu ailenin Duvîn'e ne zaman, nereden ve niçin geldikleri de bir muammadır.⁸⁸ Eyyûbî ailesinin kökeni hakkında detaylı bir

⁸³ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/250.

⁸⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/351-353.

⁸⁵ Ahmet Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1981), 1/179.

⁸⁶ Ahmed b. Ebû Ya'kûb İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târihü'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 2/371.

⁸⁷ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 5/102; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Dönemi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018), 54-55. Bu hususta ayrıca bk. Clifford Edmond Bosworth, "Rawwâdids", *The Encyclopedia of Islam New Edition* (Leiden: E.J. Brill, 1995), 8/8/469; Andrew Peacock, "Rawwadids", *Encyclopaedia Iranica*, 2017; Asif Adilov, *Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Müslüman Hanedanlığı: Revvâdiler (IV-V/X-XI. yüzyıllar)* (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 34. Lakin Hicri 4. ve 5. Yüzyılda Azerbaycan'da aynı isimde 2 farklı hanedan bulunduğunu, bunlardan ilkinin şeddesiz bir şekilde (Ravâdî), diğerinin ise şeddeli bir biçimde (Ravvâdî) okunduğunu, aslen Arap olan Ravvâdî'lerin Yemen tarafından geldiğini ve zamanla Kürtleştiğini, Ravvâdîlerin ise Hezbânî Kürtlerine mensup olduğunu ve Eyyûbîlerin Ravvâdî aşiretinden olup aslı Yemenli olan Ravvâdî aşiretiyle sadece isim benzerliği olduğunu söyleyen araştırmacılar da mevcuttur. Bk. Osman Tunç, "Revadi Aşiretinden Eyyûbî Devletine", *Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde Uluslararası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu* (Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 1997), 206-207.

⁸⁸ Ayşe Dudu Kuşçu, "Eyyûbîler", *İslam Tarihi ve Medeniyeti: Abbasiler Döneminde Kurulan Devletler (IX-XIII. yy)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 7/259-262.

araştırma yapan Ahsen Batur Eyyûbîlerin kökeninin, kaynakların azlığı ve kapalılığı sebebiyle karışık olduğuna dikkat çekmiştir.⁸⁹ Selahaddin Eyyûbî'nin nesebi hakkında makale yazmış olan İsmail Yakıt'ta onun ve atalarının biyolojik olarak hangi ırka ait olduğunu belirlemenin mümkün olamayacağını çalışmasında ifade etmiştir.⁹⁰

Neticede Şîrkûh'un ve dahi Eyyûbîlerin etnik menşei hususunda kesin bir kanaate varmak mümkün gözükmemektedir.

Şîrkûh'un ailesi hakkında kaynaklarda çok az malumat olup sadece Nâsırüddin ve Fethüddin adlı iki oğlundan bahsedilmektedir. Şair arkale bu iki oğluyla alakalı şu beyti zikretmektedir:

Aslanın (Şîrkûh) yuvasında bulunan yavrularına helal olsun ki onlarda ne bir korkaklık ne de bir cimrilik vardır.

*İnsanlar "Muhakkak ki Allah'ın yardımı (Nasr) ve zaferi (Feth) geldi" demeden bu iki yavru bir yere gitmezler.*⁹¹

Bu kardeşlerden Fethüddin ile ilgili 561/1165-1166 senesinde vefat ettiği dışında hiçbir bilgi yoktur.⁹² Fakat diğer kardeşi Nâsırüddin böyle olmayıp hakkında biraz daha detaylı veriler bulunmaktadır. Nâsırüddin, Selahaddin'in hem amcaoğlu hem de kardeşi Sittü's-Şam Hatun ile evli olduğundan eniştesi olmaktaydı.⁹³ Yetişmesinde büyük emeği olan amcasına karşı her daim vefalı olan Selahaddin, onun vefatından sonra da bu tavrını devam ettirdi. Bunun en bariz örneği ise Hıms'ın yönetimini Nâsırüddin'e vermesiydi. Nureddin, yanındaki bazı emirlere iktâ (dirlik) vermekteydi ve bu emirlerden birisi de Şîrkûh'tu. O, Şîrkûh'a o kadar fazla iktâ vermişti ki Şîrkûh'a ait olan yerler Zengî Devleti'nin neredeyse yarısını kapsamaktaydı. İşte bu yerlerden birisi de Hıms (Humus) şehriydi.⁹⁴ Nureddin, Şîrkûh'un ölümünden sonra ona ait olan Hıms'ı geri almıştı. Lakin ilerleyen süreçte Nureddin vefat edip Selahaddin'de Şam'ı ele geçirince amcaoğluna Hıms'ı tekrar geri verdi. Nâsırüddin, vefat ettiği 581/1186 tarihine kadar burayı idare etti. Hıms şehrinin yönetimi ondan sonra da bazı zamanlar el

⁸⁹ D. Ahsen Batur, *Kürdoloji Yalanları* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 371-389.

⁹⁰ İsmail Yakıt, "Selahattin Eyyubî'nin Nesebi", *BELLETEN* 83/297 (2019), 469-484.

⁹¹ İsfahânî, *Harîdetü'l-kasr*, 1955, 1/193-194.

⁹² Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/5.

⁹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/480.

⁹⁴ Kök, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî*, 127.

değiştirmekle beraber 661-662/1263 yılına dek onun soyundan gelenlerin yönetiminde kaldı.⁹⁵

1.2 Şahsiyeti ve Fiziksel Özellikleri

Şîrkûh'un başardığı işler ve tarihteki önemli rolü tarihçilerin ona ilgi duymasına neden olmuş, bu da müellifleri onun kişisel niteliklerini araştırmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda Şîrkûh'u vasıflayan en eski kaynak eser Willermus'tur (ö. 1185). Willermus onu şu şekilde tarif etmektedir:

“Yetenekli ve enerjik bir savaşçı olan Şîrkûh, zafer kazanmaya hevesli ve askeri işlerde büyük tecrübeye sahip biriydi. Soyu ile bağdaşmayacak derecede cömert olup, bu eli açıklığı sebebiyle yandaşları tarafından seviliyordu. Küçük boylu ve oldukça şişman olan Şîrkûh'un yaşı da epey ilerlemişti. Düşük bir kökenden gelmesine rağmen meziyetleri sebebiyle zenginleşmiş ve basit bir konumdan prenslik rütbesine yükselmişti. Bir gözünde katarakt vardı. Şiddetli zorluklara karşı dirençli, açlığı ve susuzluğu yaşından beklenmeyecek bir düzeyde soğukkanlılıkla karşılayan bir adamdı.”⁹⁶

Haçlı seferleri ile alakalı başvuru kitabı mahiyetinde önemli bir çalışma ortaya koyan Runciman (ö. 2006), Şîrkûh için şu sözleri sarfetmektedir:

“Onun tarihteki şöhreti, efendisi Nureddin ile yeğeni Selahaddin'in gölgesinde kalmıştır. Ancak stratejik mevki ve tükenmez yardımcı kaynaklarıyla Mısır'ın fethedilmesinin, Filistin'in geri alınması için oynanması gerekli ilk perde olduğunu her Müslümandan önce idrak etmiş olan odur. Nureddin'in bütün tereddüt ve endişelerine rağmen durmadan bu hedefe ulaşmak için gayret sarfetmişti. Onun bu ısrarının meyvelerini toplayan yeğeni Selahaddin oldu. Şîrkûh'un dış görünüşü pek parlak değildi. Kısa boylu ve kalın gövdeliydi; yüzünün rengi kızıl olup bir gözü kördü. Yüz hatları avamdan olduğunu belli ediyordu; ama dahi bir başkumandandı. Dünya tarihinde birlikleri tarafından onun kadar samimi olarak sevilen kumandan pek azdır.”⁹⁷

İngiliz şarkiyatçı Lane-Poole (ö. 1931) ise onun için şöyle demektedir:

“Kişi olarak Şîrkûh, kısa ve kalın, sinirli yüzlü ve doğa olarak öfkeliydi; ve de Allah ona akıl bolluğu bağışlamamıştı. Yine de cüretli ve becerikli bir

⁹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/480-481; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, 3/218; Robert Mantran, “Humus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/372.

⁹⁶ Willermus, *A History of Deeds*, 2/303-304.

⁹⁷ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi: Kudüs Krallığı ve Frank Doğu: 1100-1187*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 320.

asker, şanı gıpta edilen, zorluklar altında sabırlı, imkanların ötesinde hoşgörölü ve adamlarının sevgilisiydi ve doğru anda ölme inceliğine sahipti.”⁹⁸

Kaynaklarda Şîrkûh’un portresini daha çok Müslüman olmayan yazarlar çizmiştir. Müslüman yazarlarsa fiziksel özelliklerinden pek fazla bahsetmeyip onun için cesur, kuvvetli, gözüpek, yiğitliğı örnek gösterilen, namı yayılmış sabırlı, ağırbaşlı, namuslu, akıllı, idareci, ibadete düşkün, hayır ehlini seven, çok konuşmayan demekle yetinmişlerdir.⁹⁹ Fakat bazı çağdaş Müslüman yazarlar onunla ilgili biraz daha kapsamlı değerlendirmelerde bulunmuşlar ve hakkında şu ifadeleri kullanmışlardır:

“Esedüddîn, Nureddin’in en büyük komutanlarından biriydi. Nureddin onu, hazırlandığı en büyük adımı için saklıyordu. O da Mısır’ın Şam’a katılmasıydı. Şîrkûh, askerlerine karşı son derece şefkatliydi. Disiplinli olup onlar arasında düzeni nasıl tesis edeceğini iyi bilirdi. Askerleri ondan çekinmekle beraber aynı zamanda çok severdi. En riskli saldırılarda onunla birlikte tehlikeye atılırlardı.”¹⁰⁰

Bu müelliflerden birisi olan Hüseyin Mûnis ise daha geniş bir perspektifle Şîrkûh’u şöyle karakterize etmektedir:

“Şîrkûh, kısa boylu ve yağlı yiyeceklere şiddetli eğiliminden ötürü şişmanlığa yatkın biriydi. Aralıksız çalışma ve aşırı yemeden ötürü erken zamanda tansiyon* hastalığına yakalanmıştı. Dolayısıyla çoğu zaman yüzü kıpkırmızı kesilirdi. Onun bu durumu müellifleri, kendisi hakkında kırmızı yüzlü demeye sevketmiştir. Katıldığı savaşlarda gözlerinden birisini kaybetmişti. Fakat savaş meydanlarının sevgisi kanına karışmış, lider tabiatlı bir savaşçıydı. Olayların sahnesine çıktığından beri, evlerden ve yataklardan bir daha dönmek üzere ayrılmışçasına yalnızca meydanda görülürdü. Askerlerine karşı öyle cömertti ki savaş meydanındaki ganimetlerden neredeyse hiçbir şey kendisine kalmaz, hepsini askerlerine dağıtırdı. Bunun yanı sıra o gayet katı bir disipline sahipti ve askerleri arasında nasıl nizam kuracağını iyi bilirdi. Askerleri ondan korkmakla beraber bir o kadar severdi. Onunla beraber en riskli saldırılarda

⁹⁸ Lane-Poole, *Selahaddin*, 99.

⁹⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/114; Zehebî, *el-İber*, 3/43; Safedî, *el-Vâfi*, 16/126; İbnü’l-Furât, *Târîhu İbni’l-Furât*, 4(1)/50; Makrîzî, *İttiâzü’l-hunefâ*, 3/305; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü’z-zâhire*, 5/389; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 6/350.

¹⁰⁰ Muhammed Hâmid en-Nâsır, *el-Cihâd ve’t-tecdîd (ahdü Nureddin ve Selahaddin)* (Riyad: Mektebetü’l-Kevser, 1998), 204; Sallâbî, *Selahaddin*, 179-180.

* Tansiyon tanısı modern bir ifade olduğundan, hastalığın bu şekilde ifade edilmesi anakronik bir yaklaşım olarak ele alınabilir.

tehlikeye atılırlardı. Ordusuyla birlikte Şam'ın kuzeyinden güneyine, doğusundan batısına defalarca yol katetti. Zorluklara ve şiddetli kım fırtınalarına rağmen Sînâ Çölü'nü üç defa baştan başa aştı. Askerleri Saîd, Feyyûm ve İskenderiye'ye ulaştı. Bir grup dostuyla birlikte hac farızasını yerine getirdi. Birçok defa Bağdat'a gitti. Hayatı cihat ve harpten ibaretti. Bir gün olsun rahata ermedi. Haçlıları korkutmaktan ve İslâm ile Müslümanların yüceliğini Şam'dan Mısır taraflarına taşımaktan Şam'da huzurla yaşayamadı. Esedüddîn, köklü imana sahip bir karakterdeydi. Fakat Nureddin'le birlikte işler yaptığı vakit, inandığı ve davet ettiği; İslâmın birliği, Müslümanların selameti ve Haçlıların topraklarından atılma zorunluluğu hususunda onunla ortak bir inanca sahip olduğundan imanı daha da kökleşmekte, duygu ve düşüncelerindeki kapasitesi daha da artmaktaydı.”¹⁰¹

Şîrkûh'u betimleyen modern yazarlardan bir diğeri de Amin Maalouf'tur.

O, Şîrkûh'u şu şekilde tasvir etmiştir:

“Selahaddin'in amcası kısa boylu, aşırı şişman, tek gözü kör ve yüzü aşırı içki ve yemekten sürekli kasılmış bir subaydır. Öfkelendiği zaman bir çılgın gibi ulumakta ve itidalini hasmını öldürmeye varacak kadar kaybettiği bile olmaktadır. Askerleri, hep aralarında yaşayan, onların karavanasından yiyen ve onlarla şakalaşan bu adama hayrandırlar. Şîrkûh, Suriye'de katıldığı çok sayıdaki çarpışmada, muazzam bir fizik cesarete sahip bir komutan olarak ortaya çıkmıştır. Mısır seferi ise strateji alanındaki dikkat çekici yeteneklerini ortaya çıkaracaktır. Çünkü girişimi baştan sona tam bir olmayacak duaya amin olacaktır.”¹⁰²

Nureddin ile Selahaddin'in tarihteki rolü asla yadsınamayacak derecede büyük olup bu iki devlet adamı birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir. Nureddin Haçlılara karşı büyük mücadele vermiş, ardından gelen Selahaddin ise bu mücadeleyi devam ettirerek Kudüs'ü fethetmiştir. Şeşen bu konuda Selahaddin'in her meselede Nureddin'in izinden gittiğini ve onun başladığı işlerin mütemmimi olduğunu söylemektedir.¹⁰³ Lakin kazanılan bu başarıların arka planına bakılacak olursa hem Nureddin'in hem de Selahaddin'in tarihteki bu haklı şöhretlerine en çok da Şîrkûh sayesinde ulaştıkları görülecektir. Her şeyden önce bu iki mümtaz şahsiyetin tarih sahnesine çıkışı Şîrkûh aracılığıyla olmuştur. Nureddin onun vesilesiyle Halep'i ele geçirmiş ve Haçlılarla mücadeleye başlamıştır. Selahaddin

¹⁰¹ Hüseyin Mûnis, *Nureddin Mahmud* (Kahire: eş-Şeriketü'l-Arabiyye, 1959), 317-318.

¹⁰² Maalouf, *Haçlı Seferleri*, 212.

¹⁰³ Şeşen, *Selahaddin*, 234.

ise onun gözetimi altında yetişmiş ve Mısır seferine amcasının ısrarıyla katılmıştır ki bu dönemi çalışan tarihçilerin tamamı Selahaddin'in siyasi arenaya gerçek manada ilk defa bu seferle atıldığını söylemektedir. Zaten ne Nureddin'in ne de Selahaddin'in bu olaylardan önceki yaşamlarıyla alakalı pek bir malumat yoktur. Nureddin'in en yakın adamı olan Şîrkûh, birçok savaşa katılmış ve bu savaşlarda belirleyici bir rol üstlenerek Nureddin'in kazandığı zaferlerde en büyük pay sahibi olmuştur. Ayrıca en kritik zamanlarda Nureddin'in yanında durarak onun hakimiyetinin devamını sağlamıştır. Bütün bunların yanı sıra Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanlarından beri İslâm alemi için bir problem olarak addedilen ve bir türlü kökten çözülemeyen Mısır meselesinin önemini herkesten evvel fark ederek sürekli dile getirmiş ve Mısır'ın hakimi olmuştur. Lakin Fâtımîlerin yıkılışı Selahaddin eliyle olduğu için diğer yerlerde olduğu gibi burada da onun çabası gereken değeri görmemiştir. Dolayısıyla Runciman'ın da dediği gibi bu mühim şahsın şöhreti Nureddin ile Selahaddin'in gölgesinde kalmıştır. O, tarihte hak ettiği değeri görmemiş, fakat olayların perde arkasındaki görünmeyen yüzü olmuştur.

1.3 Vefatı

Mısır'ı ele geçiren Şîrkûh Fâtımî veziri olduktan sonra bu görevde fazla kalamadı. Çünkü ömrü buna vefa etmedi. Onun hem vezirlik süresi hem vefat tarihi hem de ölüm nedeniyle ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Vezaret makamında kaldığı sürenin yaklaşık iki ay¹⁰⁴, iki ay¹⁰⁵, iki ay birkaç gün¹⁰⁶, iki ay üç gün¹⁰⁷, dört ay¹⁰⁸, altı ay¹⁰⁹, sekiz ay¹¹⁰ olduğu zikredilmekle birlikte en meşhur

¹⁰⁴ Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah b. Abdullah b. Hüseyin Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Amr b. Garam el-Amravî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 23/284; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyîn*, 736; Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf İbn Tağrıberdî, *Mevridü'l-letâfe fî men veliye's-saltana ve'l-hilâfe*, thk. Nebîl Muhammed Abdülaziz Ahmed (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1997), 2/2.

¹⁰⁵ Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 208; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/408; Ebü'l-Hasen Nureddin Ali b. Musa b. Muhammed b. Abdülmelik İbn Saîd el-Mağribî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî hulâ hazreti'l-Kahire (el-kısmü'l-hâs bi'l-Kahire min kitâbi el-Mugrib fî hule'l-Magrib)*, thk. Hüseyin Nassâr (Kahire: Matbaatü Dârü'l-Küteyb, 1970), 96; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/589; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, 3/281; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/331; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 5/353; Ebü'l-Hasan Ali b. Ebû Abdullah Muhammed b. Ebü's-Sürûr Abdurrahman er-Ravhî, *Bulgatü'z-zürefâ fî zikrâ tevârihi'l-hulefâ*, thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb (Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 168; Leila S. al-Imad, *The Fatimid Vizierate, 969-1172* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1990), 196.

¹⁰⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/350; İsmâî, *Semtü'n-nücûm*, 3/575.

¹⁰⁷ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/304.

¹⁰⁸ Devâdâri, *Kenzü'd-dürer*, 7/40.

rivayet bu vazifede iki ay beş gün kaldığı şeklindedir.¹¹¹ Şîrkûh'un ölüm tarihiyle alakalı ise 11 Cemâziyelevvel,¹¹² 26¹¹³ /23¹¹⁴ /21¹¹⁵ /12¹¹⁶ Cemâziyelâhir, Cemâziyelâhir'in sonu¹¹⁷ ve 23 Recep¹¹⁸ gibi tarihler verilmekle beraber erken kaynaklarda en yaygın olanı 22 Cemâziyelâhir 564/23 Mart 1169 tarihidir.¹¹⁹ Önceden de belirttiğimiz üzere Şîrkûh'un doğum tarihi bilinmediği için kaç yaşında öldüğü meçhuldür.

Şîrkûh ete çok düşküdü ve sürekli et yemekteydi. Hatta bu yüzden sık sık hazımsızlık yaşar, boğaz iltihabı (hânûk) illetine tutulur ve ancak şiddetli ağrılar çektikten sonra kendisine gelirdi. Sürekli yaşadığı bu durumdan ötürü hastalandı ve boğaz iltihabı sebebiyle bir gece hayatını kaybetti.¹²⁰ İbnü'l-Ezrak'a göre ölüm

¹⁰⁹ el-Hasen b. Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer b. Mehâsin b. Abdülkerim es-Safedî, *Nüzhetü'l-mâlik ve'l-memlûk fî muhtasari sîre min veliyyi Mısır mine'l-mülûk*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 127.

¹¹⁰ Devâdâri, *Kenzü'd-dürrer*, 7/40.

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/342; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/153; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 351; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/68; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/480; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/168; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, 3/47; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/357; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 39/195; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr*, 27/87; Safedî, *el-Vâfi*, 16/126; Takıyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hıtat ve'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/199; Bedreddin Muhammed b. Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî s-sîreti'n-Nûriyye*, thk. Mahmud Zâhid (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1971), 179; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 74; Celaledin Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967), 2/4; İyâs, *Bedâiü'z-zühûr*, 1(1)/232; Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *Târihu acâibi'l-âsar fî't-terâcim ve'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1978), 1/26.

¹¹² İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 154.

¹¹³ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 2/4.

¹¹⁴ İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 4(1)/53; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/304-305.

¹¹⁵ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/168; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/357.

¹¹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/153; İbn Tağrıberdî, *Mevridü'l-letâfe*, 2/2.

¹¹⁷ İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, 5/331.

¹¹⁸ Cemaleddin Ali b. Zâfir, *Ahbârü'd-düveli'l-münkati'a*, thk. Ali Ömer (Kahire: Mektebü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2001), 185; İbn Saîd el-Mağribî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 96; Ravhî, *Bulgatü'z-zürefâ*, 168.

¹¹⁹ İsfahânî, *el-Bustânü'l-câmi'*, 398; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/342; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 81; Bündârî, *Senâ'l-berk*, 42; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 351; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/68; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/480; Ebü'l-Ferec Barhebraeus Yuhanna İbnü'l-İbrî, *Târihu muhtasari'd-düvel*, thk. Anton Sâlhânî el-Yesûî (Beyrut: Dâru's-Şark, 1992), 212; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, 3/46-47; Devâdâri, *Kenzü'd-dürrer*, 7/36; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 39/196; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr*, 27/87; Safedî, *el-Vâfi*, 16/126; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/438.

¹²⁰ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 80-81; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/153-154; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 351; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/408; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/357; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 39/196; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/438; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/305; Ebü'l-Bekâ Bahaüddin Muhammed b. Ahmed b. Ziyâüddin Muhammed İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târihu Mekketi'l-Müşerrefe ve'l-Mescidi'l-Haram ve'l-Medîneti's-şerife ve'l-kabri's-şerif*, thk. Alâ' İbrahim el-Ezherî - Eymen Nasr el-Ezherî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 292; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 74; Kutbüddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî en-

sebebi çok fazla sütle beraber büyük bir balık yemesiydi.¹²¹ Ebû Şâme, Şîrkûh'un etli ve sütlü bir yemek yedikten sonra hamama girdiğini, hamamdan çıkınca boğaz iltihabına yakalanıp öldüğünü aktarmaktadır.¹²² Süryânî Mihail ise nefes darlığı sebebiyle öldüğünü zikretmektedir.¹²³ Rosebault, aşırı yemekten ötürü ansızın geçirdiği bir krizin onun ölümüne sebep olduğunu ifade etmektedir.¹²⁴ Benzer bir şekilde Maalouf'ta yemeği aşırı kaçırarak fenalaştığını ve boğulur gibi olduğunu, bir süre sonra da can verdiğini söylemektedir.¹²⁵ Bunların dışında onun aniden öldüğü¹²⁶ veyahut vezirlik elbisesindeki bir zehir sebebiyle öldürüldüğü¹²⁷ de söylenmektedir. Şîrkûh'un ölümü insanlar üzerinde öyle tesirli olmuştu ki vefatı üzerine Kahire'de üç gün yas tutuldu.¹²⁸ Meşhur şair ve devlet adamı İmâdüddin el-İsfahânî onun için mersiye yazdı.¹²⁹

Kahire'de vefat eden Şîrkûh öldüğünde Medine'ye defnedilmeyi vasiyet etmişti. Hatta bunun için Vezir Cemaleddin'in Medine'de yaptırdığı ribatın kible tarafında bulunan Hz. Osman'ın evinden bir arsa satın almış ve buraya bir türbe yaptırmıştı.¹³⁰ Şîrkûh önce Kahire'nin dış tarafında toprağa verilmiş, naaşı daha sonra Medine'ye nakledilmiştir.¹³¹ Burada ise Vezir Cemaleddin'in yaptırdığı ribattaki türbeye defnedilmiştir.¹³² Vefat ettiği sırada arkasında yüklü miktarda

Nehrevâlî, *Târihu'l-Medîne*, thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb (Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 123.

¹²¹ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 154.

¹²² Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/113.

¹²³ Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 208.

¹²⁴ Charles J. Rosebault, *Selahattin Eyyubi İslam'ın Kılıcı*, çev. Özgür Özol (İstanbul: Nokta Kitap, 2012), 82.

¹²⁵ Maalouf, *Haçlı Seferleri*, 223.

¹²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/480; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/168; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/357; Zehebî, *el-İber*, 3/43; Safedî, *el-Vâfi*, 16/126; İyâs, *Bedâiü'z-zühûr*, 1(1)/232; Muhammed Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâîîn, 2002), 3/183.

¹²⁷ Safedî, *Nüzhetü'l-mâlik*, 127; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/357; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 74; Mahmud Makdisî, *Nüzhetü'l-enzâr fî acâibi't-tevârih ve'l-ahbâr*, thk. Muhammed Mahfuz - Ali ez-Züvârî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 1/396.

¹²⁸ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/114; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/357; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 4(1)/54.

¹²⁹ Mersiye için bk. Devâdâri, *Kenzü'd-dürer*, 7/40; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 4(1)/54-55.

¹³⁰ İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târihu Mekketi'l-Müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Haram ve'l-Medîneti's-şerife ve'l-kabri's-şerif*, 292; Nehrevâlî, *Târihu'l-Medîne*, 123.

¹³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/480; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/357-358; Safedî, *el-Vâfi*, 16/126; Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/307; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/183. Sıbt İbnü'l-Cevzî, abisi Eyyûb'un vefatına kadar Şîrkûh'un Kahire'de medfun olduğunu, abisi vefat ettikten sonra her ikisinin de Medine'ye defnedildiğini söylemektedir. Bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/154.

¹³² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/358. Sıbt İbnü'l-Cevzî ise bu ribatın Şîrkûh ve Eyyûb'a ait olduğunu söylemektedir. Bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/154. Fakat araştırmamızda Şîrkûh'un

mal, birçok yük hayvanı ve Esediyye diye adlandırılan kendine ait memlûklerden 500 asker bırakmıştır.¹³³

Şîrkûh ölüm döşeğindeyken yanında bulunan memlûkü Bahaüddin Karakuş el-Esedî'ye "Allah seni mübarek kılsın. Bu memlekette bizi istediğimiz şeye nail eden ve halkını bizden razı kaldığı halde bizi öldüren Allah'a hamdolsun. Başınız gövdenizden ayrılınca kadar Kahire'nin surlarından ayrılmamanızı ve donanmayı ihmal etmekten sakınmanızı size vasiyet ediyorum." diyerek son isteğini dile getirmişti.¹³⁴

Medine'de böyle bir ribat yaptırdığına dair bir bilgiye rastlamadık. Muhtemelen musannif bu ribatta bulunan türbeyi kastetmektedir.

¹³³ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/114.

¹³⁴ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/331; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/307.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MISIR SEFERLERİNE KADAR ŞÎRKÛH'UN SİYASİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ

2.1 Zengîler Öncesi Siyasi Hayatı

Şîrkûh'un babası Şâdî Şeddâdîlerin yönetimi altında bulunan Azerbaycan'daki Duvîn kasabasının eşrafı ve önde gelen ailelerindendi. Şâdî'nin orada çok yakın bir arkadaşı vardı. Adı, ileride Şîrkûh ve ağabeyi Eyyûb (ö. 568/1173) ile de yolları kesişecek olan Mücahidüddin Bihrûz b. Abdullah el-Hâdim (ö. 540/1146) idi.¹³⁵ Zarif bir karaktere sahip olan Bihrûz, işleri idare etme hususunda da maharetliydi. Onun ile Bihrûz arasında iki kardeş misali bir beraberlik mevcuttu. Duvîn'de bulunduğu sırada Bihrûz'un başına bir olay geldi. Bunun üzerine Bihrûz mahcup ve utangaç bir şekilde oradan ayrıldı. Ayrılmasına sebep olan olay ise onun Duvîn'deki bazı emirlerin eşleri ile ilişki yaşaması hususunda töhmet altında kalmasıydı. Duvîn emiri Bihrûz'u yakaladı ve hadım etti. Bu şekilde cezalandırılan Bihrûz ise artık Duvîn'de kalmaya takat getiremedi ve Selçuklu emirlerinden birinin hizmetine girmeye niyetlendi.¹³⁶ O esnada ise Selçuklu tahtında Muhammed Tapar b. Melikşah bulunmaktaydı. Bihrûz, Muhammed b. Melikşah'ın oğullarının lalasası Tuvâşî ile irtibata geçti ve yanına geldi.¹³⁷ Lala, onun cömertliğini ve her türlü işte kabiliyetli oluşunu keşfetti. Bihrûz, yaptığı işlerde ön plana çıkmaya başladı. Öyle ki lala işleri ona havale etmeye başladı. Ona ikram ve ihsanda bulundu. Hatta onu, işi çıktığı zamanlarda

¹³⁵ Bihrûz ismi Farsça bir isim olup *güzel gün* manasına gelmektedir. Bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/4; Dihhudâ, *Lugatnâme*, 4/5116.

¹³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/255-256; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 39/311; Safedî, *el-Vâfî*, 10/30.

¹³⁷ Zehebî, Safedî ve İbn Haldûn sultan Muhammed yerine, oğlu ve aynı zamanda Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un çocuklarının lalası olduğunu belirtmektedir. Lâlânın ismini ise sadece Zehebî zikretmiştir. Bk. Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 39/311; Safedî, *el-Vâfî*, 10/30; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, 5/326. Ayrıca kaynaklarda bu olayın tam olarak ne zaman gerçekleştiğiyle alakalı bir malumat yoktur. Bununla beraber Sultan Muhammed'in ilk oğlu Mahmud'un 1105 yılında doğduğu ve Bihrûz'un Bağdat'a 1109 senesinde atandığı kaydı kabul edildiği takdirde Şâdî'nin buraya 1105-1109 yılları arasında geldiği kesin gibi gözükmemektedir. Bk. Nevzat Keleş, "İnsanların En Kibarlarından: Selçukluların Bağdad Şahnesi Bihrûz El-Hâdim", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30/2 (23 Ocak 2016), 467-468.

Mesud b. Muhammed'in çocuklarını ata bindirmekle tayin etti.* Sultan bir gün Bihrûz'u çocuklarıyla beraber görünce lalayı çağırdı ve görevini yapmadığı için azarladı. Lala ise onun kendi hizmetlisi olduğunu söyleyerek Bihrûz'un dindarlığından, iffetinden ve yeteneklerinden bahsetti. Bundan etkilenen sultanın Bihrûz'a karşı kalbi yumuşadı ve ona karşı sempati beslemeye başladı. O kadar ki, sultanla satranç ve tavla oynayacak kadar yakın hale geldi. Bir müddet sonra lala öldü. Sultan da Bihrûz'u lalanın konumuna getirdi. Önemli işlerini ve çocuklarının sorumluluğunu ona devretti. Bir süre sonra Bihrûz bölgede herkesçe tanınır hale geldi. Eski dostunu unutmayan Bihrûz, Şâdî'yi içinde bulunduğu nimetleri göstermek ve kendisiyle paylaşmak için yanına çağırdı. Bihrûz, davetine icabet eden kadim dostu Şâdî'ye ve ailesine bolca izzet ve ikramda bulundu. Sonrasında ise sultan, Bihrûz'u Bağdat şahnesi¹³⁸ olarak görevlendirdi. Bundan dolayı Şâdî ve ailesi de Bihrûz ile Bağdat'a gittiler.¹³⁹ Bir süre sonra sultan Bihrûz'a, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Tikrît kalesinin sorumluluğunu da verdi.¹⁴⁰ Bihrûz, çevresinde Şâdî'den başka bu kaleyi idare edebilecek kimse bulamadı ve kalenin komutanlığını (dizdar)¹⁴¹ Şâdî'ye verdi.¹⁴² Bu sefer de ailesiyle beraber Tikrît'e giden Şâdî bir süre görev yaptıktan sonra orada vefat

* İbn Hallikân'da zikredilen bu bilgi hatalı gözükmemektedir. Çünkü Muhammed Tapar vefat ettiği 1118 yılına kadar tahtta kalmıştır. Oğlu Gıyaseddin Mesud ise 1109 senesinde doğmuş ve 1134 yılında Irak Selçuklu hükümdarı olmuştur. Bihrûz'un, Muhammed Tapar zamanında Selçuklu hizmetine girdiği kabul edildiği takdirde Mesud henüz çocuk yaşta olmaktadır. Dolayısıyla Bihrûz'un henüz çocuk olan Mesud'un çocuklarını ata bindirmekle görevli olması muhaldir. Zannımızca Muhammed yerine Mesud yazılarak imlada bir yanlışlık yapılmıştır.

¹³⁸ Şahne veya Şihne, Büyük Selçuklularda askeri valiye verilen isimdir. Bk. Erdoğan Merçil, "Şahne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

¹³⁹ Süryânî Mihail, Eyyûb ve Şirkûh'un fakirlikten ötürü Duvîn'i terk ettiğini söyler. Şeşen ise Şâdî'nin Bihrûz'un yanına gitmesine sebep olarak Şeddâdîler'in (Duvîn kolunun) yıkılmasını göstermekte olup Duvîn'den çıkışlarını 1126 civarı olarak vermektedir. Bk. Şeşen, "Eyyûbiler", 5/102; Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 209. Duvîn Şeddâdîlerinin yıkılışıyla alakalı olarak bk. Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi: (889-1269)* (İstanbul: Milli Mecmua Basımevi, 1937), 190; Nevzat Keleş, *Şeddâdîler Devleti Tarihi (951-1199)* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 190.

¹⁴⁰ Sallâbî, *Selahaddin*, 224.

¹⁴¹ Farsça bir kelime olan dizdar (duzdar) kale kumandanı, koruyucusu manasına gelmektedir. Bk. Makrîzî, *İttîâzû'l-hunefâ*, 3/305; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 6/5; Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/9/480-481.

¹⁴² Süryânî Mihail, Şâdî'nin Tikrît valiliğinden bahsetmemektedir. Ayrıca Ebû Şame'de Şâdî'nin valiliğinden bahsetmemekle beraber Necmeddin Eyyûb'u Tikrît'e atayan kişinin bizzat Muhammed b. Melikşah olduğunu söyler. Ardından ise Sultan Mesud'un tahta çıkmasıyla beraber Tikrît'in Bihrûz'a verildiğini ve böylece Irak'ın bütün şehirlerinde Bihrûz'un hakimiyetinin oluştuğunu zikreder. Sonrasında ise Bihrûz'un, içinde eşlerinin ve mallarının bulunduğu Tikrît'i ve civarını Necmeddin Eyyûb'un idaresine verdiğini aktarmaktadır. Bk. Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 209; Ebû Şame el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/250.

etti.¹⁴³ Onun yerine ise büyük oğlu Necmeddin Eyyûb geçti. Bihrûz, Tıkrît'in idaresini güzel bir şekilde yerine getiren Necmeddin Eyyûb'a teşekkür etti ve ona ikramlarda bulundu.¹⁴⁴ Aynı şekilde Şîrkûh da Tıkrît'te önemli bir mevkiye gelmişti. Kendisine o kadar çok iktâlar verilmişti ki Şîrkûh'un senelik geliri yaklaşık 900 dinardı. O zamanlar için bu miktar büyük bir meblağ idi.¹⁴⁵

2.2 Zengîler Sonrası Siyasi Hayatı

2.2.1 İmâdüddin Zengî Döneminde Şîrkûh

2.2.1.1 İmâdüddin Zengî ile İlk Karşılaşması

Atabey İmâdüddin Zengî ile Halife Müsterşid-Billâh kuvvetleri 526/1132 senesinde karşı karşıya geldi. Sultan Sencer'in emriyle Bağdat'a yürüyen Zengî'nin 7000 süvarisi bulunmaktaydı. Buna karşın Halife Müsterşid'in ise 2000 süvarisi mevcuttu. Tıkrît civarında meydana gelen bu savaşı Atabey Zengî kaybetti.¹⁴⁶ Bunun üzerine Zengî, yaralı bir vaziyette Tıkrît'e sığındı. Eyyûb ve Şîrkûh, sarkıttıkları bir iple onu kaleye çektiler. Zengî'nin yaralarını tedavi eden Eyyûb ve Şîrkûh kardeşler onu çok iyi bir şekilde ağırladılar ve ona çeşitli ikramlarda bulundular. Onun Dicle'yi geçip yurduna varabilmesi için yanına adamlarını verdiler. Hatta gemi temin edip köprüler bile kurdurdular. İşte bu Eyyûb ve Şîrkûh'un Zengîler ile ilk karşılaşmasıydı. İmâdüddin Zengî, iki hafta Tıkrît'te kaldıktan sonra Eyyûb'un temin ettiği gemiler sayesinde Musul'a vardı.¹⁴⁷ Fakat Eyyûb ve Şîrkûh'un, Bağdat'ı kuşatmaya kalkan Zengî'yi bu

¹⁴³ Ebû Abdullah Bahaüddin Muhammed b. Yusuf b. Yakub el-Cenedî, *es-Sülûk fî tabakâti'l-ulemâ ve'l-mülûk (Târihü'l-Cenedî - Tabakâtü'l-Cenedî)*, thk. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin el-Ekva' el-Hivâlî (San'a: Mektebetü'l-İrşad, 1993), 2/520. Ayrıca bu şehirde onun bir türbesi bulunmaktadır. Bk. Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 56.

¹⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/255-256; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 39/311; Safedî, *el-Vâfi*, 30; Keleş, "İnsanların En Kibarlarından: Selçukluların Bağdad Şahnesi Bihrûz El-Hâdim", 452-453. Fakat bazı müellifler bu ailenin Bağdat'a Bihrûz'un yanına gelmelerini Şâdî değil, oğlu Eyyûb ile gerçekleştirdiğini belirtmişlerdir. Bihrûz, Eyyûb'un akıllı, anlayışlı ve ahlaklı biri olduğunu keşfedince onu Tıkrît'e yönetici olarak atamıştır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/342; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/7; Makrîzî, *es-Sülûk*, 1/148.

¹⁴⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/114; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 4(1)/51; Sallâbî, *Selahaddin*, 1/124.

¹⁴⁶ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II (İkinci İmparatorluk Devri)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), 200-201.

¹⁴⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/253; Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/305-306; Ali Muhammed Sallâbî, *es-Sultan eş-şehid İmâdüddin Zengî şahsiyyetuhû ve asruhû* (Kahire: Müessesetü İkra, 2007), 82; Osman Gürbüz, "İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 48 (2013), 390-391; Abdülhalim Oflaz, "Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri", *İğdır Üniversitesi* 7 (2016), 45; Ziya Polat, "Nureddin Zengî Döneminde Şîrkûh'un Faaliyetleri", *Eyyûbîler'de Siyasî ve Ekonomik İlişkiler* (İstanbul: Hiperyayın, 2020), 139.

şekilde ağırlamaları kendilerine pahalıya patladı. İbn Hallikân ve Safedî'nin belirttiğine göre Bağdat şahnesi Bihrûz'a bu haber gelince o, Eyyûb'a bir haber yolladı ve ona düşmanları mağlup olduğu halde onlara iyilik yaptığı ve kendilerini serbest bıraktığı için serzenişte bulundu.¹⁴⁸

Şîrkûh ve Eyyûb'un Bihrûz ile ters düştüğü bir diğer vaka hem Nureddin Zengî'nin hem de Selahaddin Eyyûbi'nin hizmetinde bulunmuş olan İmâdüddin el-İsfahânî'nin amcası Azizüddin Ebû Nasr Ahmed b. Hâmid el-Müstevfî'nin katli meselesi idi. 525/1131 senesinin Şevval/Eylül ayında Irak Selçuklu Sultanı Mahmud b. Muhammed vefat etti.¹⁴⁹ Lakin hastalığından evvel veziri Ebü'l-Kasım Nâsır b. Ali Dergezîni (Enesâbâdî)¹⁵⁰ (ö. 527/1133)¹⁵¹ devletin bazı ileri gelenlerden endişe etmekte ve Sultanı onlara karşı kışkırtmaktaydı. Bu kimseler Azizüddin el-Müstevfî, Emir Şîrgîr (Anûştegin) ve oğlu Şerefüddeve Ömer idi. Sultan Mahmud, bunlardan Azizüddin'i tutuklanmış bir vaziyette Bihrûz'a gönderdi. O da onu Tikrît'e yolladı.¹⁵²

Dergezîni, önceleri babası gibi fellah olup şehrin ileri gelen ailelerinden birine mensuptu. Sonradan ise bu işini terk edip Selçuklu Devleti'nde vezirlik yapmaya başladı.¹⁵³ Dergezîni, Selçuklu Devleti'nde önemli bir konuma geldi. O, Sultan Sencer'in vezirliğini yaptığı esnada Irak'ta Sultan Mahmud'la da ilgilendi.¹⁵⁴ Bu sırada Sultan Mahmud, Dergezîni'yi Halife Müsterşid'e yardım etmekten dolayı tutuklatmıştı (Temmuz/Ağustos 1127).¹⁵⁵ Sultan Sencer batı seferine çıktığı zaman Sultan Mahmud'u, kendisine olan sadakatini görmek

¹⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/143; Safedî, *el-Vâfi*, 31. Makrîzî'ye göre Şîrkûh ve Eyyûb bu olaydan sonra Tikrît'ten çıkarılmıştır. Bk. Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/306.

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/29.

¹⁵⁰ Yâkût el-Hamevî, bu iki bölgenin Hemedan ile Zencan arasında büyük bir kasaba olan A'lam sınırları içerisinde bulunduğunu, Ebü'l Kâsım'ın aslında Ensâbâz beldesine mensup olduğunu, lakin aynı bölge içerisinde yer alan Dergezîni'nin daha büyük bir belde olması sebebiyle Dergezîni diye nispet edildiğini zikretmektedir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/222,265. Ayrıca buradaki halkın ekseriyetinin dinden dönen, Mazdekiyye ve İbahiyye'ye mensup olan, kötülükleri insanlar arasında yaygınlaşmış kimseler olduğu zikredilmektedir. Bk. Bündârî, *Zübdetü'n-nusra*, 114; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/451.

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/44; Bündârî, *Zübdetü'n-nusra*, 153-154.

¹⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/29; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, 5/249; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 241.

¹⁵³ Ebü'l-Hasan Sadreddin Ali b. Nasır b. Ali el-Hüseyni, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye.*, thk. Muhammed İkbâl (Lahor: Neşriyyatü Külliyyeti'l Pencap, 1933), 105; Bündârî, *Zübdetü'n-nusra*, 131; Aydın Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 8-9 (1967), 85.

¹⁵⁴ Bündârî, *Zübdetü'n-nusra*, 247.

¹⁵⁵ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 239.

amacıyla Rey'e çağırılmış ve bazı isteklerde bulunmuştu. Bunlardan birisi de Dergezîni'yi serbest bırakmaktı. Amcasının isteğini yerine getiren Sultan Mahmud onu serbest bıraktı. Sencer ise Dergezîni'yi yeğeni Mahmud'un da eşi olan kızına vezir olarak atadı. Ardından Sultan Mahmud, Dergezîni'yi kendisine vezir olarak tayin etti (29 Ocak 1129).¹⁵⁶ Dergezîni, fenalıkta ve kötülükte biricik olan, kendisine sığınanları hayal kırıklığına uğratan, hatta kendisine iyilik yapanları öldüren bir kimseydi.¹⁵⁷ Bâtınilerle de kuvvetli bağı bulunmaktaydı. Öyle ki Selçuklu Devleti'nin yetiştirdiği nadir devlet adamlarından bazılarını Bâtıniler vasıtasıyla ortadan kaldırmış, Bâtınîlerin merkezi olan Alamut Kalesi düşmek üzereyken kuşatmayı kaldırarak onlara nefes aldirmıştı.¹⁵⁸

Sultan Sencer, 526/1132 yılında yeğeni Tuğrul'un hasımlarını bertaraf etti ve Horasan'a döneceği sırada Kûrşenbe'de ona hil'at giydirerek tahta çıkardı.¹⁵⁹ Ardından Dergezîni'yi de onun veziri yaptı.¹⁶⁰ Fakat Tuğrul, onun Şîrgîr'i ve oğlunu öldürtmesinden ötürü vezirlik makamına gelmesinden hoşnut olmadı.¹⁶¹ Üstüne üstlük Dergezîni, Tuğrul'un veziri olmasına rağmen Sencer'in veziriymiş gibi davranıyor ve Sultanın adını vererek hatalı işler yapıyordu.¹⁶²

Onun bu şekilde rahat davranmasının sebebi olarak şu olay zikredilmektedir. Sencer, Tuğrul'u tahta çıkartıp Horasan'a döneceği esnada vezir ona gelerek:

“Sen Horasan'a dönüyorsun, bizim önemli işler hususunda senden onay almamız zorlaşacak. Gaye ve maksatlarımızı yerine getirebilmemiz için nişanını beyaz rulolara nakşederek bize ver. Ta ki devlet için bir fayda ve menfaat ortaya çıkarsa senin alametinin olduğu o rulolarla ferman yayınlarız. Bu şekilde ne

¹⁵⁶ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 210.

¹⁵⁷ Büндârî, *Zübdetü'n-nusra*, 114.

¹⁵⁸ Büндârî, *Zübdetü'n-nusra*, 133; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-Islâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 319. Bu kişilerden bazıları Zeynülsîlâm Ebû Sa'd Muhammed Herevî, Aksungur el-Porsukî, Muînüddin Muhtassülmülk Ebû Nasr Ahmed b. el-Fazl ve Emir Şîrgîr idi. Bk. Büндârî, *Zübdetü'n-nusra*, 133; Mehmet Cevat Karaoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti vezirleri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2011), 144-145.

¹⁵⁹ Ebû'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 17/271; Büндârî, *Zübdetü'n-nusra*, 145. Sultan Sencer ve yeğeni Tuğrul, Mesud-Halife-Karaca Sâkî-Selçuk Şah ittifakını Dinever yakınlarında yapılan savaşta mağlup etmiş ve Karaca Sâkî'yi de esir almıştı. Sonrasında ise Sencer onun boynunu vurmuş ve Tuğrul, Irak Selçuklu Sultanı olmuştu. Bk. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 20/240.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/37.

¹⁶¹ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 244.

¹⁶² Büндârî, *Zübdetü'n-nusra*, 145; Karaoğlu, *Büyük Selçuklu Devleti vezirleri*, 144.

yakında ne de uzakta bulunanlar bu fermana karşı çıkamaz. Sapkın ve akıllı herkes ona itaat etmek durumunda kalır.”

şeklinde bir teklifte bulundu. Onun bu teklifini kabul eden Sencer’den, beyaz rulolara yazılmış vaziyette nişanını alan Dergezîni, aldığı bu ruloları amacı dışında kullandı. Elde ettiği bu güçle kan dökmeye başladı. İşte bu vesileyle sahtekarlık yaparak yazdığı ilk ferman, Bihrûz’a gönderdiği Azizüddün’in öldürülmesi emri idi.¹⁶³ Dergezîni, bu hususta Bihrûz’a baskı uyguladı. Onu korkuttu, tehdit etti ve emrini yerine getirmesini istedi. Vücudunu sarmalayan korkuya ve üzerindeki baskıya dayanamayan Bihrûz, Tikrît valisi Necmeddin Eyyûb’a bir mektup yolladı. Gönderdiği mektupta ona “Vezirin elçisiyle gönderdiğim bu yazı sultanın fermanı olup, Azizüddün’in öldürülmesini ve elçiye teslim edilip gönderilmesini emreder. Şayet bundan kaçınırsan öfkeme rıza göstermiş, şartıma karşı çıkmış ve emrimi reddetme hatasına düşmüş olursun.” dedi.¹⁶⁴ Necmeddin Eyyûb, Müslüman bir kimseyi teslim etmeyi uygun görmedi. Durumu kardeşi Şîrkûh’a açtı. O da Eyyûb ile aynı fikirdeydi. Gelen elçiye bazı hediyeler sundular ve onu geri çevirdiler. Şîrkûh, Azizüddün’in yanından ayrılmaz, onunla bereketlenir ve onun peşinden giderdi.¹⁶⁵ Hatta İmâdüddin el-İsfahânî, bir gün Şîrkûh’un kendisine şöyle söylediğini nakleder:

“Ben bir gece Aziz ile birlikte namaz kılıyordum. O esnada şu şekilde bir ses işittim ‘Aziz’i koruduğun gibi Allah da seni aziz eylesin’ diyordu. İşte beni 30 küsur sene boyunca Mısır’a teşvik eden şey bu dua idi ve bu mertebeye erişeceğime kesin olarak inanmıştım.”

Sonrasında ise İmâdüddin ekleyerek: “Dediği gibi gerçekleşti. Mısır’ı ele geçirdi ve oraya aziz oldu. Yaptıklarıyla cenneti kazanan kişinin Mısır memleketini elde etmesi acayip değildir.” dedi.¹⁶⁶ Dergezîni, umduğu işin gerçekleşmediğini öğrenince dünya kendisine dar geldi. Bihrûz’a çok yüklendi ve onu daha çok ürküttü. Ardından ona bizzat kendisinin Tikrît’e gitmesini, oraya gidene dek sırrını tutmasını ve gece olmadan tuzağını kurmasını söyledi. Eyyûb ve Şîrkûh’un beklemedikleri bir anda çıkagelen Bihrûz, onlara kaç defadır bu adamı

¹⁶³ Bündârî, *Zübdetü’n-nusra*, 152.

¹⁶⁴ Bündârî, *Zübdetü’n-nusra*, 152.

¹⁶⁵ Bündârî, *Senâ’l-berk*, 17.

¹⁶⁶ Bündârî, *Zübdetü’n-nusra*, 152-153.

koruduklarını söyleyerek Azizüddin'i şimdi nasıl koruyacaklarını sordu.¹⁶⁷ İki kardeş Bihrûz'u engellemeye çalıştılsa da başarılı olamadılar. Sonunda ise kendi haline terk ettiler. Bihrûz yanında Dergezîni'nin adamlarından mülhid birini getirmişti. Aziz, kendisine haber verilmediği halde meseleyi anladı. Bunun üzerine namaza durdu. Namazını da uzun tuttu. Bunun üzerine mülhid dayanamadı ve secdeye vardığı esnada onu öldürdü.¹⁶⁸ Çokça hayır hasenat yapan, lider, şerefli, sözü tesirli bir kimse olan Azizüddin 527/1133 senesinde 55 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁶⁹

Tam tarihi zikredilmemekle beraber, bir süre sonra Eyyûb ve Şîrkûh'un Tîkrî'ten ayrılmasına sebep olacak bir olay meydana geldi. Lakin bu olayla ilgili Eyyûb ve Şîrkûh çerçevesinde farklı görüşler zikredilmiştir. Eyyûb'u ön plana çıkaranlara göre bir gün Eyyûb ok talimi yapmaktaydı. Tam bu sırada attığı oklardan bir tanesi yanlışlıkla Bihrûz'un kölelerinden bir tanesine isabet etti ve köle öldü. Bihrûz'dan çekinen Eyyûb, ailesini de alarak Tîkrî'ten ayrıldı ve Musul'a Zengî'nin yanına gitti.¹⁷⁰ Eyyûb ile alakalı ikinci rivayete göre ise o, Zengî'ye yardım etmesi sebebiyle Bihrûz tarafından Tîkrî'ten çıkarılmıştır.¹⁷¹

Bu olaydan Şîrkûh'u sorumlu tutanlara göre ise Şîrkûh, Tîkrî'te bir adam öldürmüş, sonucunda ise Bihrûz onları Tîkrî'ten çıkartmıştır. İbn Vâsıl, onun bu işi zulmen yaptığını zikretmektedir.¹⁷² Lakin bazı kaynaklar bu hususu değişik

¹⁶⁷ Bûndârî, *Zübdetü'n-nusra*, 153.

¹⁶⁸ Bûndârî, *Zübdetü'n-nusra*, 153. Safedî ise onun zehirlenerek öldürüldüğünü nakletmektedir. Bk. Safedî, *el-Vâfi*, 6/185. Onun öldürülme sebebiyle alakalı farklı bir rivayette mevcuttur. Bu rivayete göre Selçuklu vezirlerinden olan Azizüddin, Aynı zamanda, Sultan Mahmud'un en son hazinedarı idi. Sultan Mahmud, amcası Sencer'in kızı ile evlenmişti. Eşi vefat edince amcası ondan kızı ile beraber gönderdiği, hükümdarların hazinelerinde dahi bulunmayan kıymetli ve acayip eşyaları istedi. Mahmud ise bunu reddetti. Hazinesine vakıf olması hasebiyle de Azizüddin'den endişelendi. Bundan ötürü onu tutukladı ve Tîkrî'te yolladı. O sıralar da Tîkrî'tin idaresi Necmeddin Eyyûb'ta idi. Eyyûb ve Şîrkûh, her ne kadar bu işi engellemeye çalıştılsa da muvaffak olamadılar ve Azizüddin Tîkrî'te öldürüldü. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/188; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 36/127; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 211.

¹⁶⁹ Bûndârî, *Zübdetü'n-nusra*, 153. Ayrıca onun vefat tarihi ile Dergezîni'nin ölümü arasında 40 gün olduğu zikredilmektedir. Bk. Bûndârî, *Zübdetü'n-nusra*, 153-154; Safedî, *el-Vâfi*, 6/185. Onun ölüm tarihiyle alakalı farklı rivayetler vardır. İbn Hallikân, İmâdüddin el-İsfahânî'den naklen onun 472 senesinde İsfahan'da doğup, 526 senesinde Tîkrî'te öldüğünü söylemektedir. Safedî ve İbnü'l-Esîr'de vefat yılını 526 olarak vermiştir. İbn Hallikân ise 525 senesinde vefat ettiğini zikretmektedir. Zehebî de onun 525 senesinde vefat ettiğini zikretmekle beraber 53 yaşında öldüğünü söylemektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/41; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/189; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 36/127; Safedî, *el-Vâfi*, 6/185.

¹⁷⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/44; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/8; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/4.

¹⁷¹ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/306.

¹⁷² İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/8.

biçimde aktarmışlardır. İbnü'l-Esîr ve İbn Hallikân bu olayın Şîrkûh'un bir kişiyle tartışması sonucu meydana geldiğini rivayet etmişlerdir.¹⁷³ İbnü'l-İbrî, Şîrkûh'un tartışma yaşadığı kişinin Hristiyan bir kâtip olduğunu nakletmektedir.¹⁷⁴ Nüveyrî bu olayı daha detaylı anlatmaktadır. Onun anlatısına göre Şîrkûh ile Bihrûz'un Hristiyan kâtibi arasında bazı günler laf dalaşı meydana geliyordu. Bir seferinde Hristiyan kâtip, Şîrkûh'un canını çok acıtacak bir söz söyledi. Bunun üzerine Şîrkûh onun kellesini uçurdu ve ayaklarıyla kafasına vurdu.¹⁷⁵ Nüveyrî ile aynı hadiseyi aktaran Ebû Şâme, buraya kadarki kısmı biraz daha ayrıntılı aktarmaktadır. Onun belirttiğine göre Eyyûb kaleyi hiç terk etmiyor, aşağıya inmiyordu. Bilakis Şîrkûh, zaman zaman bazı ihtiyaçlarını gidermek için kaleden iniyordu. Şîrkûh, yine bir gün ihtiyaçlarını gidermek için kaleden indiği esnada Bihrûz'un Hristiyan kâtibiyle arasında bir tartışma meydana geldi. Yine aynı gün Şîrkûh kaleye çıktıktan sonra, Hristiyan kâtip ile karşılaştı ve kâtip onun zoruna giden sözler sarfetti. Artık tahammülü kalmayan Şîrkûh, kâtibin kellesini uçurdu ve kalenin yüksekçe bir yerine çıkıp ayaklarından aşağı sarkıtarak cesedini kaleden attı. Bu duruma ise kimse müdahale etmeye cesaret edemedi. Bu haber Bihrûz'a ulaştığı esnada ise yanında, onu Şîrkûh'un cüretkarlığına ve Eyyûb'un halkın sevgisini kazanıp kendisini bertaraf etmesine karşın tedbirli olması gerektiğine dair uyarın kimseler bulunmaktaydı. Neticede Bihrûz, Eyyûb'u kardeşinin yaptığı şeyden dolayı kınadı ve görevden aldı.¹⁷⁶ İbnü'l-Furât'tan gelen rivayet ise daha farklıdır. Ona göre Şîrkûh bir gün ava çıkmış ve ardından Tikrît kalesine dönmüştü. Kalede Bihrûz'un Hristiyan bir hizmetlisi vardı. Şîrkûh'la karşılaşan Hristiyan hizmetli ona "Ey İbnü'l-Armağan'ın emiri!" diye seslendi. Şîrkûh ise o gün hiçbir şey avlayamamıştı. Kendisiyle alay ettiğini zannederek Hristiyan hizmetliyi okla vurdu ve onu öldürdü. Bu kimse Bihrûz'un değer verdiği biriydi. Dolayısıyla Şîrkûh endişeye kapıldı. Yaşanan bu olay Bihrûz'un kulağına gidince Şîrkûh ile Eyyûb'a haber gönderdi ve onları Tikrît'ten kovdu.¹⁷⁷ Zehebî, Safedî, Bâ Mahreme, Şerefhan ve İbn Hallikân'dan gelen ikinci bir rivayete göre bazı kadınlar ihtiyaçlarını gidermek amacıyla Tikrît kalesinden çıkmışlardı.

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 119; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/143.

¹⁷⁴ İbnü'l-İbrî, *Târîhu muhtasari'd-düvel*, 213.

¹⁷⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/355.

¹⁷⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/254; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/355.

¹⁷⁷ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/51-52.

Döndüklerinde ise bir tanesi ağlayarak Şîrkûh'un yanına geldi ve ona kale kapısının içerisinde bulunduğu esnada bir komutanın kendisine iliştiğini söyledi. Yerinden hışımla kalkan Şîrkûh, kadına bulaşan komutanı kendi mızrağıyla öldürdü. Bunun üzerine abisi Eyyûb onu yakaladı ve gözaltına aldı. Ardından Bîhrûz'a bir mektup yazarak yaşananları bildirdi ve neyi uygun görüyorsa onu yapmasını söyledi. Kendisine gelen mektuba Bîhrûz, babalarının kendisi üzerinde çok hakkı olduğunu, Şâdî ile kendisi arasında kuvvetli bir bağın bulunduğunu, fakat yapılan bu kötülüğe karşı onlara zarar vermesinin mümkün olmadığını, dolayısıyla kendi hizmetinden çıkmalarını ve şehirden ayrılmaları gerektiğini belirten bir mektupla karşılık verdi. Bunun üzerine Eyyûb, ailesini de alarak Tikrît'ten ayrıldı.¹⁷⁸

2.2.1.2 İmâdüddin Zengî'nin Yanına Sığınması

Tikrît'ten ayrılmak zorunda kalan Şîrkûh ve ailesinin gidip yerleşebileceği tek yer İmâdüddin Zengî'nin yanı idi. Hazırlıklarını yapan Şîrkûh ve ailesi Tikrît'ten çıktı ve Zengî'nin yanına gitmek için yola koyuldu. Hanbelî, Bîhrûz'un onları 533/1138-1139 yılı civarında çıkarttığını zikretmektedir.¹⁷⁹ Fakat diğer müellifler onların çıkış tarihini tam olarak belirtmemektedir. Hanbelî de dahil olmak üzere kaynaklarda Eyyûb'un oğlu Yusuf'un (Selahaddin), Tikrît'ten çıkmadan kısa bir süre önce veya Tikrît'ten çıktıkları gece doğduğu zikredilmektedir.¹⁸⁰ Tarihçiler ise Selahaddin Eyyûbi'nin doğum tarihi olarak

¹⁷⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/257; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 39/311; Safedî, *el-Vâfi*, 31; Abdullah et-Tayyib b. Abdullah b. Ahmed Bâ Mahreme, *Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yânî'd-dehr*, thk. Bû Cum'a Mükri - Halid Zevvârî (Beyrut: Dârü'l Minhac, 2008), 239-240. Şerefhan, olayı anlatırken Bîhrûz'un, Şâdî ile değil öldürülen kişiyle sıkı bir bağının olduğunu ve iki kardeşi her gördüğünde öldürülen arkadaşının kanını istemek durumunda kalacağını nakletmektedir. Bk. Şerefeddin b. Şemseddin Bitlisî Şeref Han, *Şerefnâme*, thk. Vladimir Zernov Velyaminov (Tahran: Esâtîr, 1957), 55-56.

¹⁷⁹ Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 57.

¹⁸⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/256; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 41/360; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 57. Bu vakayı aktaran müelliflerden bazıları olayın ayrıntısını vermişlerdir. Rivayete göre, Eyyûb'un oğlu Selahaddin Tikrît'ten çıktıkları gece doğmuş ve aşiret bu çocuğun kendilerine uğursuzluk getireceğini zannetmiştir. Sonradan bazı kimseler onların bu sözlerine karşılık belki de bu çocuğun seçilmiş bir çocuk olduğunu, lakin kendilerinin bunu bilmediğini söylemişlerdir. Hatta Ebû Şâme, Eyyûb'u uyaran kimsenin onun hizmetindeki Hristiyan bir kâtip olduğunu söylemektedir ve olayı bizzat Eyyûb'un ağzından hikâye eden bir rivayet aktarmaktadır. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/255-257; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 41/360; Ebû'l-Yümn Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kudüs ve'l-Halil*, thk. Adnan Yunus Abdülmecid Nebâte (Amman: Mektebetü Dendis, 1999), 1/394.

532/1137-38 senesini vermektedirler.¹⁸¹ Bundan ötürü bu tarih Eyyûbilerin İmâdüddin Zengî'nin yanına yerleştikleri tarih olarak anlaşılmaya daha yakın gözükmetedir.

Yanına sığınan Eyyûb ve kardeşi Şîrkûh'a karşı vefalı davranan Zengî, onları güzel bir şekilde ağırladı ve bununla da kalmayıp iktâlar verdi.¹⁸²

533-534/1139 senesinde Zengî, Baalbek'i fethedince¹⁸³ Eyyûb'u şehre vali olarak atadı ve üçte birini de ona iktâ olarak verdi.¹⁸⁴ Ardından ise Eyyûb'un yıldızı parladı ve Dımaşk'ın önde gelen yöneticilerinden oldu.¹⁸⁵ Şîrkûh ise Musul'da kalmıştı. Her ne kadar abisi Eyyûb gibi bir yere yönetici olarak tayin edilmese de Zengî bütün işlerinde onunla istişare ediyor hem dostuna hem düşmanına elçi olarak gönderiyordu.¹⁸⁶ Ayrıca bir süre gece sohbetlerinde kendisine eşlik eden Şîrkûh'a Müvezzer denilen bir kasabayı iktâ olarak vermişti.¹⁸⁷ Zengî'nin yanına yerleştikten 541/1146 senesine kadar geçen süreçte Eyyûb ve Şîrkûh hakkında detaylı bir bilgiye kaynaklarda rastlamadık. Fakat Eyyûb'u vali olarak ataması, işlerinde Şîrkûh'a danışması ve her birine iktalar vermesi, iki kardeşin bu süreçte Zengî'nin nazarında yükseldiğini ve önemli şahıslar haline geldiğini bizlere göstermektedir.

3 Zilhicce 540/17 Mayıs 1146 senesine gelindiğinde Zengî, Ali b. Sâlim el-Ukaylî'nin hakimiyetinde bulunan Ca'ber kalesini kuşattı. Zengî saldırılarını artırdığı sırada Rebûlâhir ayının 5'ini 6'sına bağlayan gece (14-15 Eylül) yatağında uyurken kendi hizmetlisi Yarınkuş (Yorunkuş) ve arkadaşları tarafından öldürüldü.¹⁸⁸ Zengî'nin naaşı bir süre sahipsiz bir şekilde ortada kaldı ve kimse

¹⁸¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/144; Makrîzî, *es-Sülûk*, 1/149; Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 1/394; Will Durant, *Kıssatü'l-hadâre*, çev. Muhammed Bedrân (Beyrut-Tunus: Dârü'l-Cîl, 1988), 13/319; Fayid Hammad Muhammed Âşûr, *el-Cihâdû'l-İslâmî zıdde's-Salîbiyyîn fi'l-asri'l-Eyyûbî* (Kahire: Dârü'l-İ'tisam, 1983), 14. İbn Hallikân, zahir olan görüşün Eyyûb ve ailesinin Selahaddin'in doğumundan sonra kısa bir süre Tîkrî'te ikamet ettikleri olduğunu zikretmiştir. Ona göre ise çıkış tarihi Hicri 532 veya 533 senesidir. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/144.

¹⁸² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 39/311; Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 2/74.

¹⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/301; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/321; İbnü'l-İbrî, *Târîhu muhtasari'd-düvel*, 1/206; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, 3/14.

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 119; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/438; Sallâbî, *İmâdüddin Zengî*, 82.

¹⁸⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/590.

¹⁸⁶ Muhammed Receb el-Beyyûmî, *Selahaddin el-Eyyûbî: kâhirü'l-udvânî's-Salîbî* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1998), 46.

¹⁸⁷ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/52.

¹⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 444; Ebü'l-Kasım Kemaleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fîkr, ts.), 8/3854-3855;

sahip çıkmadı.¹⁸⁹ Ardından merhametli bazı kimseler tarafından Rakka'da bulunan Sıffîn'e defnedildi.¹⁹⁰

Zengî'nin ölümü, hiç kimsenin beklemediği bir esnada gerçekleşmişti. Dımaşk emiri Mücîrüddin Abak onun ölümünü fırsat bilerek Baalbek'i kuşatma altına aldı. Zengî'nin en büyük oğlu olan Seyfeddin Gazi'yi yardıma çağıran Eyyûb, istediği desteği alamayınca, şehrin zorla fethedileceğinden endişelenerek belli şartlar altında Baalbek'i teslim etmeye mecbur kaldı.¹⁹¹

2.2.2 Nureddin Zengî Döneminde Şîrkûh

2.2.2.1 Nureddin Zengî'ye Katılması ve Yükselişi

Ca'ber kalesinin kuşatılması esnasında İmâdüddin Zengî'nin dört oğlundan yalnızca Nureddin babasının yanında bulunmaktaydı. O esnada Şehrizor'da bulunan büyük oğlu Seyfeddin Gazi, babasının ölümüyle oluşan kriz ortamında, Zeyneddin Ali Küçük'ün yardımıyla Musul'da hakimiyet elde etti.¹⁹² Şîrkûh ise soğukkanlılığını koruyarak Nureddin Zengî için dönüm noktası sayılabilecek bir hamle yaptı. Zengî'nin ölüm haberini alır almaz Nureddin'in çadırına gitti ve ardından ona şöyle dedi:

“Şunu bil ki vezir Cemaleddin Musul askerini topladı ve kardeşin Seyfeddin'i başa geçirme niyetiyle Musul'a doğru yöneldi. Askerin büyük çoğunluğu da ona iltihak etti. Ayrıca o, kendisine katılmam için bana haber

Zehebî, *el-İber*, 2/459; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/279; Alptekin, *The Reign of Zangi (521-542/1127-1146)*, 145-146; Gök, *Musul Atabeyliği*, 52-53; Bezer, “Zengî, İmâdüddin”, 44/261; Adnan Eskikurt, *Musul Atabeyliği (Zengilerin Son Devri ve Lü'lü' Ailesi)* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2014), 53; Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019), 60-61; Polat, *Umut İradesi: İmâdüddin Zengî*, 206-207. Sonrasında ise Zengî'yi öldüren katiller şehre sığındılar. Kuşatma sırasında İmâdüddin'in yanında oğullarından Nureddin bulunuyordu. Kaledeki muhafızlardan Zengî'nin öldüğüne dair nidaları duyan Nureddin kaleye daha bir gayretle saldırdı. Sonunda ise babasının katilleri karşılığında sulh teklif etti. Kaledekiler bir hayli yıprandığı için bu teklifi kabul ettiler. Kendisine teslim edilen 3 köleyi Nureddin öldürdü. Bk. Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/381.

¹⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 444; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 8/3855.

¹⁹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 444-445; Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 19/85; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 8/3855; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/328; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 2/42.

¹⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/342; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/405; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/143; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ibsâr*, 27/26; Rosebault, *Selahattin Eyyubi İslam'ın Kılıcı*, 65; Gürbüz, “İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni”, 393. İbn Tağrıberdî ise hem Seyfeddin Gazi'ye hem de Nureddin Zengî'ye haber yolladığını, fakat her ikisinin de o sırada yeni yerlere sahip olma çabası içerisinde olduklarından desteğe gelmediklerini zikretmektedir. Bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 6/5.

¹⁹² İmâdüddin Muhammed b. Safiyyüddin Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî, *Târîhu devleti Âl-i Selcûk*, thk. Yahya Murad (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 320. Bu sırada Cemaleddin el-İsfahânî ile Selahaddin Muhammed el-Yağısıyânî, Zengî'nin devletini korumak için anlaşmışlar ve Seyfeddin Gazi'nin hükümdar olmasında büyük rol oynamışlardır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/144.

yolladı. Ben ise bundan yüz çevirdim. Düşüncem seni Halep'e götürüp hükümdarlık tahtına oturtmak ve Şam ordusunu etrafında toplamak. Bu takdirde biliyorum ki durum tamamen senin lehine olacak. Çünkü Şam'a sahip olan Halep'e sahip olur. Halep'e sahip olan ise doğu beldelerinin tamamına galip gelir.”¹⁹³

Bu haberi alan Nureddin babasının yüzüğünü aldı.¹⁹⁴ Ardından hemen harekete geçildi ve geceleyin Şam askerlerine toplanmaları emredildi.

Toplanan askerler Nureddin'in hizmetine girmek için Halep'e hareket ettiler. Yanındaki askerleri ve komutanlarıyla beraber süratle yola koyulan Nureddin 7 Rebûlâhir 541/16 Eylül 1146 tarihinde Halep'e hakim oldu.¹⁹⁵

Nureddin'in Halep'i ele geçirdiği tarih ile ilgili İbn Asâkir'den aktardığımız rivayetin dışında muhtelif iki nakil daha vardır. İbnü'l-Adîm'den gelen rivayete göre Nureddin'in Halep'e girişi 10 Rebûlâhir'dir.¹⁹⁶ İbn Ebî Tay'dan varit olan rivayete göre ise bu tarih 7 Rebûlevvel'dir.¹⁹⁷ Bu rivayetlerden İbn Ebî Tay'ın zikrettiği tarih isabetli görünmemektedir. Çünkü tarihçiler İmâdüddin Zengî'nin vefat tarihi olarak 5-6 Rebûlâhir'i vermektedir. İbn Ebî Tay ise verdiği tarihle, onun vefatından 1 ay önce Nureddin'in Halep'i ele geçirdiğini iddia etmiş olmaktadır ki bu mümkün değildir. İbnü'l-Adîm'in rivayetine gelince, onun zikrettiği tarih her ne kadar mümkün gözüксе de böyle bir ortamda 4-5 günlük bir zaman kaybı, hakimiyetin başka kişilerin eline geçmesine olanak sağlayacaktır. Bu nedenle Nureddin'in hızlı bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Bu farkındalığa sahip bir lider olan Nureddin'in gece gündüz demeden yol aldığı düşünülürse 1-2 günde Halep'e ulaşması gayet makul gözükmemektedir.

Benzer şekilde Nureddin'in Halep'i ele geçirmesindeki en önemli figürün Şîrkûh olmadığı hususunda da rivayetler mevcuttur. Anonim Süryânî Nureddin'in

¹⁹³ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/168-169. Abû'l-Farac bu metni benzer biçimde nakletmiştir. Bk. Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/382-383; Ahmet Demir, “Necmeddîn Eyyûb ve Esedüddîn Şîrkûh Dönemi”, *Eyyûbîler: Siyasi Tarih*, ed. Ziya Polat (Ankara: İlâhiyât, 2020), 26. Ayrıca bk. Muhammed b. Ebû Bekr İbn Ebû'l-Vefâ el-Makdisî, *İkâzû'l-gâfil bi sîreti'l-meliki'l-âdil Nureddin eş-şehîd*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut-Sayda: Mektebetü'l-Asriyye, 2006), 31-32.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/144; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 328; Ebû'l-Velîd Muhibüddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmud İbnü's-Şihne, *Ravzü'l-menâzir fî ilmi'l-evâil ve'l-evâhir*, thk. Seyyid Muhammed Mühennâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 210.

¹⁹⁵ Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 57/119.

¹⁹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 329.

¹⁹⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/168-169.

Halep'e hâkim olmasında Esedüddîn Şîrkûh yerine Selahaddin el-Yağısîyânî'nin (Yağıbasan) etkili olduğunu aktarmaktadır. Ona göre Selahaddin, Zengî'nin ölümünü haber alır almaz Nureddin'i ve emirlerini alıp hemen Halep'e gitmiş ve Nureddin'in hükümdarlığını ilan etmiştir.¹⁹⁸ Fakat İbnü'l-Esîr Selahaddin'in, Nureddin'e işlerinde yardımcı olması için Cemaleddin'in tavsiyesi ve Melik Alparslan b. Mahmud b. Tapar'ın emriyle sonradan Nureddin'in yanına gittiğini zikretmektedir.¹⁹⁹ İsfahânî ise bu olayın merkezine Cemaleddin'i yerleştirmiştir. Onun anlatısına göre Nureddin, Cemaleddin ile onu himaye eden ve görüşlerini onaylayan bir emir sayesinde Halep hükümdarı olmuştur. Nureddin'in sınırdaki Müslüman beldeleri koruması için Şam'a gitmesini lüzum gören bu iki emir, onun derhal Şam'a gitmesini kararlaştırdılar. Nureddin ile birlikte giden emirler arasında Şîrkûh da bulunuyordu. Bunun yanı sıra beraberinde Şam'ın önde gelen devlet adamları da vardı ve bu komutanların büyüğü Selahaddin el-Yağısîyânî idi.²⁰⁰

Anonim Süryânî'nin rivayeti İbnü'l-Esîr'in aktardığı malumat sebebiyle pek tutarlı gözükmemektedir. İsfahânî'nin rivayeti ise Ebû Şâme'nin ve Abû'l-Farac'ın naklettiği Şîrkûh'u esas alan ilk rivayete zıt düşmektedir. Burada Cemaleddin Nureddin'in Şam'a gitmesine sebep olurken diğerinde ise Seyfeddin Gazi'yi başa geçirme derdindedir ve Nureddin'i Şam'a gönderme gibi bir niyeti yoktur. Üstelik Nureddin'in yanında bulunan Şîrkûh'a kendisine katılma teklifinde bulunmuştur. Halbuki her iki rivayette de Şîrkûh'un Nureddin'in yanında olduğu zikredilmiş, ona olan desteği göz ardı edilmemiştir. Üstelik İsfahânî bu rivayetinde tek kalmıştır. Diğer rivayet ise Süryânî bir müelliften destekli olarak gelmiştir. Bütün bunlar dikkate alındığında ilk rivayetin daha kuvvetli olduğu kanaati hasıl olmaktadır.

¹⁹⁸ Anonim Süryânî Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri), çev. İlhan Aslan (İstanbul: Post Yayınevi, 2019), 76.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 84-85.

²⁰⁰ İsfahânî, *Târîh*, 320. Bu konuda ayrıca bk. Cengiz Tomar, "İsfahânî, Cemâleddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/22/506-507; Halil İbrahim Gök, "XII. Yüzyılda Musul'da Yaşamış Seçkin Bir Sima: 'Vezir Cemâleddin Muhammed el-İsfahânî'", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2003), 514. Coşkun Alptekin ise hem Şîrkûh hem de Selahaddin'in bu hususta etkili olduğunu söylemiştir. Bk. Coşkun Alptekin, *Selçuklu ve Atabeglikler Tarihi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 121.

Halep'e vardıklarında Şîrkûh kalenin alt tarafına gelerek valiyi çağırdı. Nureddin ise kalenin üzerine çıktı. İşlerini kararlaştırdı ve vaziyeti yoluna koydu.²⁰¹ Nureddin, süt kardeşi Mecdüddin Ebû Bekr İbnü'd-Dâye'yi (ö. 565/1170)²⁰² hâcib tayin etti. Halep'i Şîrkûh sayesinde ele geçirdiğinden ona olan güveni tamdı ve bu sebeple onu Selahaddin Muhammed el-Yağısıyânî ile birlikte idari işleri yürütmekle görevlendirdi.²⁰³

Antakya Prinkepsi Raymond ise Zengî'nin ölüm haberini alır almaz yakınında bulunan Halep ve Hama'ya saldırıda bulundu. Salda yakınlarına kadar ilerleyen Raymond birçok kişiyi öldürdü ve esir etti. Nureddin ise Halep'e geleli daha yedi gün olmuştu. Bundan ötürü olsa gerek kendisi Raymond üzerine gitmeyip Şîrkûh komutasında bir askeri birliği görevlendirdi. Halep'ten yola çıkan Şîrkûh, yakaladığı askerleri öldürdü ve düşman birliklerini bozguna uğrattı. Vaziyeti gören Raymond ise kendi topraklarına dönmek zorunda kaldı. Şîrkûh ise Artâh²⁰⁴ bölgesine kadar giderek orayı yağmaladı ve Halep'e muzaffer olarak döndü.²⁰⁵ Bu harekât Nureddin Zengî'nin emirliği sırasında kazandığı ilk zaferdi.

Şîrkûh, bunun yanı sıra aynı yıl Urfa'da çıkan isyanın bastırılmasında ve sonraki sene (542/1147-1148) Artâh'ın fethedilmesinde katkıda bulundu.²⁰⁶

Nureddin, daha babasının sağlığında kendisine hizmet eden Şîrkûh'u yakın adamlarından ve öne çıkan komutanlarından birisi haline getirdi. Cesaretinden

²⁰¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/169.

²⁰² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/152; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 39/231.

²⁰³ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 81.

²⁰⁴ Burası sağlam bir kale olup Halep bölgesinde bulunan şehirlerdeki merkezi yerlerden birisidir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/140.

²⁰⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/173; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/383; Muvaffakuddin Ahmed b. İbrahim b. Muhammed (Sıbt İbnü'l-Acemî) Ebû Zer el-Halebî, *Künûzü'z-zeheb fî târihi Haleb*, thk. Şevki Şa's - Falih Bekkûr (Halep: Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, 1996), 1/199; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 156; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 108-109; Ahmet Kütük, "Nureddin Mahmud Zengî'nin Kuzey Sınırındaki Hristiyan Devletlerle İlişkileri (1146-1174)", *Journal of Islamicjerusalem Studies* 18/3 (2018), 55.

²⁰⁶ Şeşen, *Devlet*, 37; Demir, "Necmeddîn Eyyûb ve Esedüddîn Şîrkûh Dönemi", 27. Urfa'nın düşüşünden sonra Tel Bâşir'e kaçan II. Joscelin, İmâdüddin Zengî'nin vefatından kırk gün sonra Maraş ve Keysûn hâkimi Baudouin (Baldwin) ile birleşerek Urfa'yı ele geçirmek üzere yola çıkmış ve 27 Ekim 1146 tarihinde şehrin önlerine gelmiştir. 5-6 gün süren kuşatmanın ardından Nureddin ve ordusu gelerek şehrin hakimiyetini tekrardan tesis etmiştir. Bk. Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/383-384; Anonim *Süryânî Kroniği*, 77-82; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 197-198; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Konluğu Tarihi: (1118-1146)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 2/154; Gök, *Musul Atabeyliği*, 64-65; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 95-96. Süryânî Mihail baskın tarihini farklı vermektedir. Bk. Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 134.

dolayı kendisine Hıms ve Rahbe'yi verdi ve askerlerinin başına komutan olarak tayin etti.²⁰⁷

Nureddin, Halep'i ele geçirdikten sonra Haçlılara sürekli baskınlarda bulunuyordu. Frankların iyice yıprandığını gören Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud ise bu fırsatı değerlendirmek amacıyla Maraş'a saldırdı. Bunu haber alan Raymond Maraş'ı savunmak için hemen hazırlıklara başladı. Mesud, Raymond'u engelleyebilmek amacıyla Nureddin'den ona taarruz yapmasını istemişti. Bu teklifi kabul eden Nureddin Antakya-Maraş yolu üzerindeki Fâmiye'ye doğru yola çıktı. Oraya vardıktan sonra bazı kaleleri fethetti. Nureddin'den son derece nefret eden Ali b. Vefa ile birleşen Raymond Recep 543/Kasım 1148 senesinde, Fâmiye yakınında Nureddin'e hücum etti. Fakat o sırada en kıymetli iki komutanı, Esedüddîn Şîrkûh ve Mecdüddin İbnü'd-Dâye birbirleri ile anlaşmazlık halinde idiler. Şîrkûh, Mecdüddin'le beraber savaşa dahil olmaktan kaçınınca askerler panikledi ve Nureddin birçok düşman askerini kılıçtan geçirmesine rağmen mağlup olarak Halep'e geri döndü.²⁰⁸

Nureddin, Tuğteginlilerin Baalbek'i ele geçirip Necmeddin Eyyûb'u görevinde bırakmaları haberini aldığı zaman, Şîrkûh'un kendisini terk edip abisinin yanına gitmesinden korkmuştu. Bundan dolayı da Mecdüddin Ebû Bekr

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/342-343; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/405; Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, 3/47; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/354; Şeref Han, *Şerefnâme*, 56; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaût (İstanbul: Ma'hedü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabîyye (IRCICA), 2010), 2/169; Makdîş, *Nüzhetü'l-enzâr*, 1/393; Bedrettin Basuguy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyubiler El-Melikü's-Salih Dönemi (637-647/1240-1249)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), 26. Holt, Nureddin'in saltanatının son döneminde 3000 askeri olmasına karşın Humus ve Rahbe'yi kendisine verdiği Şîrkûh'un 500 askeri olduğunu söylemektedir. Bu durum, Şîrkûh'un Nureddin nezdinde ne kadar önemli bir komutan olduğunu bize göstermektedir. Bk. P. M. Holt, *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan (İstanbul-İzmir: Isık Yayınları, 2020), 80.

²⁰⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 1/470; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/197; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 165; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 272; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 117; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 110. Nureddin'in bu yenilgisi hakkında Süryânî kaynaklarında zikredilen farklı bir rivayet bulunmaktadır. Sultan Mesud ile olan ilişkisinden bahsedilmeyen bu rivayete göre Nureddin, o sırada Cebele'de bulunan Antakya Prinkepsi Raymond'un topraklarına saldırmıştır. Bu haberi alan Raymond, Ali b. Vefa ile birleşerek Antakya Gölü yakınındaki Yağra'yı kuşatmakla meşgul olan Nureddin'e ani bir baskın vermiştir. Nureddin, bu baskın neticesinde 1000 adamını yitirmiş ve 200 atıyla beraber Halep'e dönmek zorunda kalmıştır. Franklar, Nureddin'in ordugâhını ele geçirmişler ve içerisinde bulunan hazineleri alıp Antakya'ya götürmüşlerdir. Bu galibiyet Franklar arasında büyük bir mutlulukla karşılanmıştır. Bk. Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 153; *Anonim Süryânî Kroniği*, 86; Rahime Deniz, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi (1119-1161)* (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 147.

İbnü'd-Dâye'ye daha fazla meyletmiş, ülkesindeki bütün işlerden onu sorumlu kılmıştı.²⁰⁹ Hatta Stevenson'un aktardığına göre Nureddin Halep valiliğini Şîrkûh'tan alıp Mecdüddin'e vermişti.²¹⁰ Bu durum ise Şîrkûh'a ağır gelmişti. Halep'e döndükten sonra Şîrkûh'un yanına giden Nureddin, ona "Müslümanların darmadağın olduğu bir zamanda bu umursamazlık ve tereddüt niçin?" diye serzenişte bulundu. Şîrkûh ise "Ey efendimiz, biz ne yapabiliriz ki? Elinde imkân olan yalnızca Mecdüddin Ebû Bekr'dir. Çünkü yetkili kişi odur." şeklinde cevap verdi. Nureddin, aldığı cevap karşısında durumu fark etti. Sonrasında Şîrkûh'un gönlünü aldı ve Mecdüddin ile aralarını düzeltti.²¹¹

Akdeniz sahilinde bulunan Haçlılar aldıkları bu galibiyetin ardından Halep'e saldırmaya niyetlendiler.²¹² Bu haberi alan Nureddin, Dimaşk Atabayeliği'nin veziri Muînüddin Üner'den destek istedi. Yardım çağrısına kayıtsız kalmayan Üner Nureddin'e Mücahidüddin Bozan komutasında askeri destek sağladı.²¹³ Haçlılardan önce davranan Nureddin Raymond'a yenildiği yerde, Antakya'nın kuzeyindeki Yağra ve Bağras yakınında Raymond'u mağlup etmeyi başardı.²¹⁴ Ardından ise güneye yönelerek Azâz civarında, Asi nehrinin doğusunda bulunan ve çok da sağlam olmayan İnnîb (İnab)²¹⁵ kalesini kuşattı.²¹⁶ Raymond, kaleyi kurtarmak için az sayıdaki adamıyla ve haşîşî lideri Ali b. Vefa ile hızlıca kaleye geldi.²¹⁷ Kendisine büyük bir kuvvetin kaleye geldiği haberi verilen Nureddin, kuşatmayı kaldırıp geri çekildi. Fakat sonradan Raymond'un sayıca az olduğunu öğrendi. 28 Haziran 1149 tarihinde Raymond'un birlikleri İnnib (İnab) ile Gab bataklığı arasındaki ovada, Murad kuyusunun olduğu yerdeki çukurlukta bulunduğu sırada Nureddin'in ordusu geceleyin sessizce düşman

²⁰⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/174.

²¹⁰ Stevenson, *The Crusaders in the East*, 156.

²¹¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/197.

²¹² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 20/388; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 165; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 115.

²¹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk*, 473; Coşkun Alptekin, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 7/552.

²¹⁴ Stevenson, *The Crusaders in the East*, 165; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 273.

²¹⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/258; Alan V. Murray (ed.), *the Crusades An Encyclopedia* (Oxford: ABC-CLIO, 2006), 633.

²¹⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 273; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 117; Murray, *the Crusades An Encyclopedia*, 1/633; Nadir Karakuş, *Nureddin Zengî* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 74.

²¹⁷ Saîd Abdülfettah Âşûr, *el-Hareketü's-Salibiyye: safha müşerrefe fî târîhi'l-cihâdi'l-İslâmî fî'l-usûri'l-vustâ* (Kahire: Mektebü'l-Enclü'l-Misriyye, 2010), 1/505.

ordusunu kuşattı. Sabahın ilk ışıklarıyla beraber çepeçevre sarıldığını gören Raymond, Nureddin'e karşı genel bir saldırı başlatmaktan başka çare bulamadı.²¹⁸

Ali b. Vefa'nın ısrarla yaptığı uyarılara kulak asmayan Raymond, ordusunu birkaç saat içinde yitirdi.²¹⁹ Ölenler arasında Raymond da bulunmaktaydı ve onun ölümü Nureddin'in komutanı Esedüddîn Şîrkûh'un elinden olmuştu.²²⁰

Fâmiye civarındaki yenilgiyi unutturacak şekilde kahramanlık gösteren Şîrkûh'un, bu savaşta çok büyük katkısı olmuştur. Bu konuda Halepli bazı şairler onu öven şiirler söylemişlerdir. Hatîm diye de adlandırılan bu savaşın sonunda Şîrkûh birçok silah, esir ve at ele geçirmiş, bunlardan bir kısmını ise ağabeyi Necmeddin Eyyûb'a göndermiştir.²²¹ Böylece o Nureddin'in nazarında kaybettiği itibarını tekrar kazanmıştır.²²²

544/1149 senesinde Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi vefat edip yerine kardeşi Kutbeddin Mevdûd geçince Musul'daki bazı emirler Mevdûd'un abisi Nureddin'i Musul'a davet etmişti. Bunlardan birisi de Sincar Dizdar'ı el-Mukaddem idi. Nureddin'in, önde gelen adamlarından 70 kişilik bir süvari ekibiyle Sincar'a yaptığı bu harekâta Esedüddîn Şîrkûh da bulunmaktaydı.²²³

545/1150-1151 tarihinde Nureddin, birkaç sene evvel Şîrkûh'un yardımıyla fethetmiş olduğu Artâh Kalesi'ni isteği üzerine ona hediye etti.²²⁴

²¹⁸ Stevenson, *The Crusaders in the East*, 165; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 273; Âşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye*, 505. İbnü'l-Kalânîsi bu tarihi 21 Safer 544/30 Haziran 1149 olarak vermektedir. Selahaddin Şeşen ise bu tarihi 2 Haziran 1149 olarak zikretmiştir. Anonim Süryânî Kroniği'nde ise tam tarih zikredilmemiş, Yağra mağlubiyetinden 3 ay sonra olduğu söylenmiştir. Bk. İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhu Dimaşk*, 474; Şeşen, *Devlet*, 38; *Anonim Süryânî Kroniği*, 86.

²¹⁹ Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında: Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 67; Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 154; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/120-121; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 273.

²²⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/206; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 165; Beyyûmî, *Kıyâmü'd devleti'l Eyyûbiyye*, 76-77; Coşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği: Tog-Teginliler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1985), 144; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 273; Şeşen, *Devlet*, 38; Maalouf, *Haçlı Seferleri*, 424; Sevtap Gölgesiz Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı: Siyasi Tarihi (1099-1187)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 213.

²²¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/206; Şükrü Erdoğan, *Eyyûbîlerin Zengîlerle Münasebetleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 47.

²²² Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 273.

²²³ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 95; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/233; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/118; Yavuz Şenbaş, "Nureddin Zengî'nin Gözde Emiri: Esedüddîn Şîrkûh", *Selahaddin Eyyûbî ve Dönemi*, ed. Abdülhalim Oflaz (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 161; Erdoğan, *Eyyûbîlerin Zengîlerle Münasebetleri*, 52.

²²⁴ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre*, 1(2)/425. Şeşen ve Kılıç, Nureddin'in burayı İnnîb Savaşı'nda gösterdiği yarardan ötürü Şîrkûh'a verdiğini söylemektedir. Bk. Ramazan Şeşen, *Kudüs Fatih*

2.2.2.2 Dımaşk'ın Zengîlere Katılmasında Şîrkûh'un Etkisi

Suriye bölgesinde İslâm birliğini temin etmek için var gücüyle çalışan Nureddin Zengî'nin önündeki engellerden birisi de Dımaşk Atabeyliği (Tuğteginliler, Böriler) idi. Babasının ele geçirmek için çok çaba sarfettiği bu şehir, özellikle Kudüs Haçlı Krallığı ile iyi geçinmeye çalışıyor, Zengîler tarafından bir tehlike hissettiğinde hemen Haçlılarla iş birliği yapıyordu. Nureddin'in bu amacını gerçekleştirmesi hususunda en büyük yardımcısı ise başkomutanı Şîrkûh idi. 1151 yılında Nureddin Dımaşk'ı kuşatmak için yola koyulduğu ve şehre yaklaştığı vakit naibi Hassân el-Menbicî'nin Tel Bâşîr'i²²⁵ eman yoluyla ele geçirdiği haberi geldi. Aldığı habere çok sevinen ve Müslüman kanının akmasını istemeyen Nureddin, Dımaşk Atabeyliği ile barış görüşmeleri gerçekleştirdi. Bu görüşmelerdeki temsilcileri ise Burhaneddin el-Belhî, Necmeddin Eyyûb ve Esedüddîn Şîrkûh idi. Neticede ise 10 Rebûlâhir 546/27 Temmuz 1151 senesinde iki taraf arasında antlaşma imzalandı.²²⁶ Yapılan bu antlaşmaya göre Dımaşk artık Nureddin Zengî'ye tabi olmuş, onun Dımaşk'a istediği zaman girip çıkabilmesine müsaade edilmiş ve Haçlılara karşı kendisine destek sözü verilmiştir.²²⁷

İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre Nureddin, Şîrkûh'u Dımaşk'a elçi olarak yolladığında abisinden oranın fethi için yardım istedi. Eyyûb ise bu yardım karşılığında kendisiyle kardeşi için belli iktâlar ve mülkleri şart koştu. Nureddin onun bu teklifini kabul etti ve sözünü yerine getirerek istedikleri yerleri verdi.²²⁸

Dımaşk kuşatmasının yapıldığı aynı sene içerisinde (546/1151-1152) Selahaddin Eyyûbi, Baalbek valisi olan babasının yanından ayrıldı ve amcası

Selahaddin Eyyûbî (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 25; Mustafa Kılıç, “Şîrkûh el-Mansûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/39/203-204.

²²⁵ Burası Halep'in kuzeyinde bulunmakta olup şehre iki günlük mesafesi olan bol nüfuslu muhkem bir kaledir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/40.

²²⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 1/489-490; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 20/412; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/267-268; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 5/301.

²²⁷ Alptekin, *Dımaşk Atabeyliği*, 156; Gülay Ögün Bezer, “Tuğteginliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012); Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 134-135; Demir, “Necmeddin Eyyûb ve Esedüddîn Şîrkûh Dönemi”, 29; Osman Gürbüz, “Eyyûbî-Zengî Münasebetleri”, *Eyyûbîler'de Siyasî ve Ekonomik İlişkiler* (İstanbul: Hiperyayın, 2020), 21.

²²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/343. Fakat Mustafa Şakir, burada İbnü'l-Esîr'in Nureddin tarafgirliği yaptığını söylemektedir. Verilecek yerleri Eyyûbi kardeşlerin tayin etmesinin makul olmadığını ve muhtemelen tam tersine, yerlerin Nureddin tarafından belirlendiğini onların da kabul ettiğini söylemektedir. Bk. Mustafa Şakir, *Selahaddin el-fârisü'l-mücahid ve'l-melikü'z-zâhidü'l-müfterâ aleyh* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2003), 40-41.

Şîrkûh'un hizmetine girdi.²²⁹ Şîrkûh yeğenini Nureddin'e takdim etti. Nureddin onu huzuruna kabul etti ve kendisine güzel bir iktâ verdi.²³⁰ Bundan sonra Şîrkûh Halep civarındaki yerlerde Nureddin'in daimî nâibi oldu.²³¹

Mustafa Şakir, Selahaddin'in amcasına katılmasıyla alakalı yaptığı değerlendirmede Eyyûb'un, Zengîlerden ayrılıp Dımaşk Atabeyliğine bağlanmasından ötürü Şîrkûh'tan azar işitmiş olabileceğini ifade etmiştir. Bu sebeple Eyyûb'un da Selahaddin'i hem arayı düzeltmek hem de amcasının gözetimi altında oğlunun yükselen Zengî Devleti'ndeki yerini alması amacıyla Şîrkûh'un yanına göndermesinin ihtimal dahilinde olduğunu söylemektedir.²³²

Aradan birkaç sene geçtikten sonra Haçlılar Fâtımîlerin elinde bulunan Askalân'a saldırdı. Şehir halkı Nureddin'i yardıma çağırdı. Fakat Dımaşk yöneticisi Abak (ö. 564/1169) Nureddin'le aralarında çıkan ihtilaf sebebiyle verdiği sözü tutmayarak yardıma gitmedi. Nihayetinde ise Askalân düştü.²³³ Bundan sonraysa Haçlılar Dımaşk'a yöneldiler. Şam bölgesinde Müslüman varlığının tehlikeye girdiğini gören Nureddin 12 Muharrem 549/29 Mart 1154 senesinde Emir-i Sipehsâlâr²³⁴ Esedüddîn Şîrkûh komutasında yaklaşık 1000 kişilik bir kuvveti elçi olarak Abak'a gönderdi. Merc bölgesindeki el-Kasap denilen yerde konaklayan Şîrkûh'u Dımaşk yöneticisi karşılamadı. Bunun bir tuzak olduğunu düşünerek onunla görüşmeyi reddetti. Tarafların birbirlerine gönderdikleri elçilerden de bir netice alınamadı. Ardından Haçlıları Nureddin'in askerlerine karşı yardıma çağırdı. Yaşananları kendisine bir hakaret kabul eden Nureddin ordusuyla beraber Dımaşk'a doğru harekete geçti. Bu sırada Necmeddin Eyyûb halkı Abak'a karşı kışkırtıyordu. Üstelik Dımaşk'ta kıtlık baş göstermiş ve Nureddin buğday kervanlarını ele geçirmişti. Abak'ın yardıma çağırdığı Haçlı

²²⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/275; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/391; Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb, *Selahaddin Eyyûbî: Dirâsât fi't-târîhi'l-İslâmî*, thk. Yusuf İbiş (Beyrut: Beysan li'n-Neşr, 1996), 118; Andrew S. Ehrenkreutz, *Saladin* (Albany: State University of New York Press, 1972), 31; Ali Muhammed Sallâbî, *el-Kâid el-mücahid Nureddin Mahmud Zengî şahsiyyetuhû ve asruhu* (Kahire: Müessesetü İkra, 2007), 108; Şeşen, *Kudüs Fatihî*, 25; Erdoğan, *Eyyûbîlerin Zengîlerle Münasebetleri*, 68.

²³⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/275.

²³¹ Şakir, *Selahaddin*, 40.

²³² Şakir, *Selahaddin*, 40.

²³³ Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 158.

²³⁴ Farsça sipeh (ordu) ve sâlâr (komutan) kelimelerinin terkihiyle meydana gelen bu ifade Arapça'ya isfehsâlâr olarak geçmiştir. Sahibü'l ceyş kavramı da aynı rütbe için kullanılmaktadır. Bk. Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

ordusu gecikti ve Nureddin'in askerleri 3 Safer 549/19 Nisan 1154 tarihinde Dımaşk önlerine geldi. Uyunu'l-Fâsreyâ denilen mevkiide Şîrkûh ile birleşti. Bir hafta sonra 10 Safer'de Nureddin doğu tarafından, Şîrkûh ise Güney tarafından saldırıya geçti. Şîrkûh, güney tarafında bulunan surlardaki askerleri kırıp geçirdi. Bu denli güçlü bir orduya karşı koyamayacağını anlayan Abak kısa bir müddet sonra teslim oldu ve Dımaşk Nureddin'in eline geçti.²³⁵

Dımaşk'ın alınmasıyla Eyyûbî ailesinin saygınlığı ve gücü daha da arttı. Özellikle Şîrkûh'un bu kuşatmada çok büyük yardımı dokundu. Buna karşılık olarak Nureddin Şîrkûh'u Dımaşk'a yönetici olarak atadı ve şehrin bütün işlerini ona havale etti. Yine aynı sene içerisinde ona Rahbe'yi iktâ etti.²³⁶

2.2.2.3 Dımaşk'ın Zaptından Mısır Seferlerine Kadar Şîrkûh'un

Faaliyetleri

Dımaşk alındıktan sonra, Nureddin'in bizzat bulunmadığı zamanlarda Halep civarındaki Türkmenler Halep Nâibi Mecdüddin Ebû Bekir İbnü'd-Dâye tarafından, Dımaşk civarındaki Türkmenler Esedüddîn Şîrkûh tarafından idare ediliyordu.²³⁷ Nureddin, kendisi için vazgeçilmez hale gelen Şîrkûh'u İbnü'l-Kalânîsî'nin belirttiğine göre 21 Recep 550/20 Eylül 1155 senesinde yanına çağırdı.²³⁸ Fakat müellif, Nureddin'in onu neden çağırdığını belirtmemiştir. Muhtemelen o, yapacağı akınlarda kendisine destek olması için Şîrkûh'a

²³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 1/503-504; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/217-218; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/304-306; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/371; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 158-159; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 285; Âşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye*, 1/525; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 139-142; Aisha Marshoud El-Harbi, "نشاطات نور الدين محمود زكي", *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 18/3 (2018), 102-103; Demir, "Necmeddîn Eyyûb ve Esedüddîn Şîrkûh Dönemi", 29-30.

²³⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/305; Kök, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî*, 66-67. Bu bilgiyi Ebû Şame, İbn Ebî Tay'dan nakletmektedir. İbn Asâkir de zaman belirtmeksizin Şîrkûh'un Dımaşk'ı bir süre idare ettiğini zikretmektedir. Lakin biz bu bilgiye diğer kaynaklarda rastlamadık. Bilakis Lane-Poole Eyyûb'un Şam'a vali yapıldığını, Şîrkûh'un ise Şam genel valisi sıfatıyla Humus'a atandığını ifade etmektedir. Runciman ise Nureddin'in Halep'e dönerken şehre yönetici olarak Necmeddin Eyyûb'u bıraktığını, Baalbek'in ise eşraftan Dahhak adlı birine tevdi edildiğini zikredip Şîrkûh'tan bahsetmemiştir. Mustafa Şakir de Eyyûb'un Dımaşk valisi olduğunu Şîrkûh'un ise Halep Nâibi olduğunu belirtmektedir. Benzer bir şekilde Şeşen de şehrin valiliğine Eyyûb'un getirildiğini, Şîrkûh'un ise ordu komutanlığına atanıp Tedmür ve Rahbe'nin ona iktâ verildiğini söylemektedir. MEB İslâm Ansiklopedisi'ndeki ilgili maddede Dımaşk valisi olarak Eyyûb'un atandığı, Şîrkûh'un ise Hims'i ele geçirdiği aktarılmaktadır. Bk. Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 23/284; Lane-Poole, *Selahaddin*, 78; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 286; Şakir, *Selahaddin*, 41; Şeşen, *Selahaddin*, 62; C.H. Becker, "Eyyûbîler", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ts.), 4/425.

²³⁷ Abulkadir Turan, "Nureddin Mahmud Zengî'nin Başarılarında Türkmenlerin Katkısı", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 33/1 (2018), 225.

²³⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 1/509.

gelmesini emretmiştir. Nureddin 1156 ve 1157 yıllarında Hârim ve Banyas'ı kuşattı. Bu esnada ise Şîrkûh yanındaki askerlerle beraber Suriye'nin kuzey tarafında Haçlılara karşı zaferler kazandı.²³⁹

Nureddin, Dımaşk'ı aldıktan sonra Dımaşk Atabeyliği'nin Haçlılarla yaptığı saldırmazlık antlaşmasını 1156 senesinde yeniledi.²⁴⁰ Fakat 1157 yılının Şubat'ında Kudüs Kralı III. Baudouin (Baldwin), Nureddin'le yaptığı antlaşmayı bozdu. Banyas yakınlarında hayvanlarını otlatan bir grup Müslüman çobana saldırdı. Müslümanlardan bazıları saklandı, bazıları ise kaçtı. Geri kalanlar ise öldürülüp hayvanları yağmalandı.²⁴¹ Bu olay yaşandığı sırada Nureddin Baalbek'te idi. Dımaşk valisi Şîrkûh, bunu haber alır almaz derhal yanında bulunan bir grup Türkmen askeriyle birlikte ülkenin kuzeyinde bulunan Bukayye ovasında Haçlı birliklerini büyük bir bozguna uğrattı. Bu zafer neticesinde Nureddin'in Dımaşk'taki saygınlığı ve gücü daha da artmış oldu.²⁴²

25 Rebûlevvel 552/7 Mayıs 1157 tarihinde Şîrkûh kalabalık bir Türkmen birliğiyle Baalbek'e ulaştı ve Nureddin'e katıldı. Burada Haçlılara karşı savaş kararı aldılar. Kuşatılacak ilk yer ise Banyas olacaktı.²⁴³ Willermus, Nureddin'in Banyas kuşatması için Dımaşk civarındaki birliklerini ve bir emirini çağırdığını zikretmektedir. Bizzat ismini zikretmediği bu emirin Şîrkûh olması kuvvetle muhtemeldir.²⁴⁴

İki gün sonra Dımaşk'a gelen Nureddin burada hazırlıklarına başladı. 7 Rebûlâhîr/19 Mayıs'ta Nureddin Banyas'ı askerleri ve mancınıklarıyla kuşattı. Bu esnada Banyas'ın dışında bulunan ordusundan Dımaşk'a bir posta güvercini geldi. Gelen haberde, Şîrkûh komutasındaki Arap ve Türkmen birliklerin Banyas'ın batısında ve Safed'in kuzeyinde bulunan Hûnîn bölgesinde Haçlılara

²³⁹ Şeşen, *Devlet*, 39.

²⁴⁰ Stevenson, *The Crusaders in the East*, 176; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 286.

²⁴¹ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 112; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 177; Karl Vilhelm Zettersteen, "Nûr-ed-Dîn", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 9/360; Nikita Elisseeff, "Nûr Al-Dîn Mahmûd B. Zankî", *The Encyclopedia of Islam New Edition* (Leiden: E.J. Brill, 1995), 8/8/129. Willermus, Kralın yüklü miktarda borcu olduğu için bu baskını yaptığını ve görülmemiş bir ganimet ele geçirdiğini zikretmektedir.

²⁴² İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 1/521; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/341; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 176-177; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 286-287; Fatma İnce, "Nureddin Mahmud'un Haçlılar ve Bizans Devleti ile Münasebetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6/3 (30 Eylül 2019), 1570.

²⁴³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 1/521; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 177; Beyyûmî, *Kıyâmü'd devleti'l Eyyûbiyye*, 91; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 150.

²⁴⁴ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 118.

karşı kazandığı zafer bildiriliyordu. Mesaja göre Haçlılar, arkalarındaki destek kuvvetler hariç seçkin askerlerinden ve komutanlarından oluşan 100'den fazla süvariye, sayıca az olduğunu zannettikleri Müslümanlara saldırmak için göndermişlerdi. Fakat onlar, tahmin ettiklerinden çok daha kalabalıktılar. Nitekim Haçlılar yaklaşıncı çıkan çatışmada Haçlıların birçoğu ya öldü ya da esir edildi. Sadece çok azı kaçıp kurtulabilmişti. Esirler, öldürülenlerin başları, onlarca seçkin at, kalkanlar ve mızraklar ertesi pazartesi Dımaşk'a ulaştı. Gelenler şehirde gezdirildiler.²⁴⁵ Runciman, Şîrkûh'un bozguna uğrattığı bu Haçlı grubunun Banyas'a yardıma giden bir birlik olduğunu söylemektedir. Stevenson ise Hûnîn bölgesinde Şîrkûh'un bir zafer kazandığını söylemekle yetinmiş ayrıntı vermemiştir.²⁴⁶

Şîrkûh, aldığı bu zaferden sonra derhal Nureddin'in yardımına Banyas'a gitti. Şehre daha kuvvetli bir şekilde saldıran Nureddin ve ordusu, salı günü kazdıkları tüneli tamamlayarak içini ateşle doldurdu. Nihayet kule çöktü ve açılan gedikten askerler kaleye hücum ettiler. Böylece şehrin güney kısmı ele geçirildi. Dımaşk'taki otoritesini pekiştirmeyi amaçlayan Nureddin aynı gün Dımaşk'a Banyas'ın kılıç yoluyla ele geçirildiği haberini posta güverciniyle yolladı.²⁴⁷ Kaçıp kurtulabilenler iç kaleye sığındı. İç kale sarp bir mevki de olması ve Konnetabl Onfroi de Toron önderliğinde direnmesi sebebiyle ele geçirilemedi. Toron tam teslim olmak üzereyken güneyden Kudüs Kralı III. Baudouin'in gelmekte olduğu haberi ulaştı. Vaziyetin farkında olan Nureddin, şehrin güney taraflarını yakıp geri çekildi.²⁴⁸ Haçlılar, 9 Cemâziyelevvel/ 19 Haziran tarihinde Ürdün suyu vadisi tarafından dönerken Taberiyye ve Banyas arasındaki Mellâha denilen bölgede Nureddin tarafından baskın yediler. Haçlıların bir çoğu esir alınıp öldürüldü. Kral Safed'e zorlukla kaçabildi. Nureddin Banyas'ı tekrar kuşattı. Lakin kuzeyden Kılıçarslan'ın saldırıya hazırlandığı haberi kendisi ulaşınca kuşatmayı kaldırdı ve hızla Halep'e döndü.²⁴⁹

²⁴⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 1/522; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/341-342; Erdoğan, *Eyyûbîlerin Zengîlerle Münasebetleri*, 49.

²⁴⁶ Stevenson, *The Crusaders in the East*, 177; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 287.

²⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 522; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/342.

²⁴⁸ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 118-119; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 287.

²⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 1/523; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/339; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/343; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 177-178; Zettersteen, "Nûr-ed-

Aynı yılın Ramazan ayına gelindiğinde (Ekim 1157) Nureddin Zengî hummalı bir hastalığa tutuldu. Hastalığı ağırlaşınca kendisinden sonra işleri idare etmeleri için kardeşi Nusretüddin (Nasîrüddin) Emir-i Emirân'ı, Esedüddîn Şîrkûh'u ve önde gelen devlet adamlarını yanına çağırdı. Yaptığı istişareler sonucu kardeşi Nusretüddin'i kendisinden sonra Halep'te devletin idarecisi, Şîrkûh'u ise onun Dimaşk nâibi olarak atanmasını vasiyet etti ve orada bulunanlara aldığı bu karar için yemin ettirdi. Durumu daha da ağırlaşan Nureddin sedye ile Halep'e götürüldü. Şîrkûh ise Haçlı baskınlarını önlemek amacıyla Şevval ayının sonlarında Dimaşk'a doğru yola çıktı.²⁵⁰ Nusretüddin Halep'e vardığında şehrin valisi Mecdüddin İbnü'd-Dâye onu ilkin içeri almak istemese de sonradan buna engel olamadı. Fakat kısa bir süre sonra Nureddin'in iyileşmeye başladığı haberi yayılınca Nusretüddin Harran'a atandı ve Nureddin idareyi tekrar ele aldı.²⁵¹ Bu sırada Dimaşk'ta bulunan Şîrkûh, onun iyileştiğini haber alır almaz atlılarıyla beraber süratle Halep'e döndü. Nureddin onu güzel bir şekilde karşıladı ve gayretini tebrik etti. Ardından ülkelerini düşman istilasından korumak amacıyla birlikte hazırlıklara başladılar.²⁵²

Diğer bir rivayete göre yine aynı sene içerisinde büyük bir deprem meydana geldi. Münkızoğulları'nın elinde bulunan Şeyzer harap oldu ve pekçok insan öldü. Nureddin Zengî hızlıca gelerek burayı ele geçirdi. Şehri Haçlı tehlikesine karşı korumak için tamir ve tahkim etti.²⁵³ İbn Ebî Tay'ın aktardığına göre Nureddin burayı süt kardeşi ve emiri Mecdüddin İbnü'd-Dâye'ye verdi. Haçlıların harekete geçtiği haberi kendisine ulaşınca Şeyzer'de kalmayıp Halep'e bağlı şehirlerden biri olan Sermîn'e doğru yola çıktı. Sermîn'de bulunduğu esnada önceden kurtulduğu bir hastalığa yakalandı. Şîrkûh'u çağırtan Nureddin ordu komutanlığı görevini ona emanet etti ve kendisinden sonra kardeşi Nusretüddin'e

Dîn", 9/360; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 287. Lakin İbnü'l-Adîm ayrıntılara yer vermemiştir.

²⁵⁰ İbnü'l-Kalânisî, *Târîhu Dimaşk*, 1/533-534; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/347; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 38/18; Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb, "The Career of Nûr-ad-Dîn", *A History of the Crusades*, ed. Marshall W. Baldwin, thk. Kenneth M. Setton (Madison, Milwaukee, London: The University of Wisconsin Press, 1969), 1/521; Kök, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî*, 60; Mahmud Muhammed Hüveyrî, *Binâü'l-cebheti'l-İslâmiyyeti'l-müttahide* (Dârü'l-Ma'arif, 1992), 97; Takkûş, *Târîhü'l-Zengiyyîn*, 301.

²⁵¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2/288.

²⁵² İbnü'l-Kalânisî, *Târîhu Dimaşk*, 1/534-535; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/347-348; Mustafa Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4/825-835.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/239-240; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/348-349; Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, 6/422; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 2/56.

biat edilmesini vasiyet etti. Bunun üzerine Şîrkûh Dımaşk'a döndü ve Haçlıların buraya veya başka bir yere saldırma ihtimaline karşı Mercü's-suffer'de²⁵⁴ kaldı. Nureddin iyileşinceye kadar burada ikamet eden Şîrkûh, onun afiyet bulduğunu öğrenince tekrar yanına döndü ve geçmiş olsun dileğini ileterek Nureddin'e hizmet etmeye devam etti. Kardeşi Nusretüddin ise bu süreçte onun hastalığını fırsat bilip Halep'i kuşatmıştı. Fakat Nureddin'in ayağa kalkıp sağlığına kavuştuğunu duyunca Harran'a gitti. Nureddin ise onun bu yaptığına karşılık diğer kardeşi Kutbeddin'i yerine veliaht tayin etti.²⁵⁵

9 Rebûlâhir 553/10 Mayıs 1158 tarihinde Nureddin Dımaşk'tan Cîsrü'l-Haşeb'e doğru hareket etti. Onun buraya varmasından evvel Şîrkûh yanındaki Türkmen atlılarıyla birlikte Sayda'ya ve civarındaki bölgelere akınlar düzenledi. Birçok ganimet elde eden Şîrkûh'a karşı Haçlılar harekete geçti. Ancak pusuya yatan Şîrkûh ve adamları Haçlıları mağlup ettiler. Müslümanlar, elde ettikleri ganimetin yanında onların birçoğunu öldürüp geri kalanını esir aldılar. Esirler arasında Hârim kalesi valisinin oğlu da bulunuyordu. İslâm kuvvetlerinden sadece bir süvarinin şehit düştüğü bu seferin ardından Şîrkûh ve adamları sağ salim bir şekilde yanlarında esirler ve öldürülenlerin kafaları olduğu halde geri döndüler.²⁵⁶

Ebû Şâme'nin İbn Ebî Tay'dan naklettiği rivayete göreyse Şîrkûh'un bu seferi Nureddin Zengî'nin ikinci hastalığından sonra meydana gelmiştir. Ona göre Nureddin ikinci hastalığını atlattıktan sonra Halep'ten Dımaşk'a gelmiş ve Haçlılara karşı savaş için hazırlanmıştır. Şîrkûh'u da abisi Eyyûb ve oğullarının içinde bulunduğu bir birliğin başına geçirerek Sayda bölgesine baskın yapmak için göndermiştir. Düşmanı hezimete uğratan Şîrkûh, ardından Cîsrü'l-Haşeb'e dönmüş ve Nureddin'e katılmıştır. Fakat Ebû Şâme, zikredilen bu olayın Nureddin'in birinci hastalığından sonra meydana geldiğini ifade etmiş ve Nureddin'in her iki hastalığına da Halep'te yakalandığını belirten İbn Ebî Tay'ın hata etmiş olabileceğini söylemiştir.²⁵⁷

²⁵⁴ Dımaşk ile Dımaşk'taki bir kasaba veya dağ olan el-Cevlân arasında bir sahradır. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/413.

²⁵⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/348-349.

²⁵⁶ İbnü'l-Kalânisî, *Târîhu Dımaşk*, 1/537; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/376; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 156.

²⁵⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/384.

Willermus muhtemelen Cîsrü'l-Haşeb olayını kastederek bu vakayı anlatmış, fakat diğer iki kaynakta geçen ayrıntılara yer vermemiştir. Ayrıca Haçlılara yardım geleceği haberini alan Nureddin'in, cesur ve gözü pek komutanı Şîrkûh'un tavsiyesiyle kuşatmayı kaldırmış olduğunu ve düşmana karşı yola çıktığını fakat Müslümanların çok zayıf vermeseler de mağlup olduklarını belirtmiştir.²⁵⁸ Bu anlatıma göre Şîrkûh, İbn Ebî Tay'ın da dediği gibi Sayda civarındaki galibiyetinin ardından Nureddin'in yanına dönmüş ve kuşatmaya katılmış olmalıdır.

553 yılı Zilhicce ayının başlarında (Aralık/1158-Ocak/1159) Nureddin Zengî Dımaşk'ta tekrar ağır bir hastalığa yakalandı. Emirlerini toplayarak kendisinden sonra Nusretüddin yerine Musul sahibi olan diğer kardeşi Kutbeddin Mevdûd'u veliaht tayin etti ve itaat edeceklerine dair yemin ettirdi. Ardından Mevdûd'a olumsuz bir durum olduğu takdirde yerini almaya hazır olması için vaziyeti bildiren elçiler yolladı. Bu sırada Halep nâibi Mecdüddin İbnü'd-Dâye, aldığı önlemler sayesinde Dımaşk ahalisinden İbn Magzû adlı bir ulak aracılığıyla birkaç emire ve Nusretüddin'e gönderilen gizli bir mektubu ele geçirdi. Mektupta Nureddin'in hasta olduğu ve Nusretüddin'in Dımaşk'a gelmesi durumunda iktidarı ele geçireceği yazılıydı. 14 Muharrem 554/5 Şubat 1159 tarihinde bu haberi alan Nureddin, mektupta adı yazan kişilerin tutuklanmalarını emretti. Fakat Ca'ber kalesi sahibinden Nusretüddin'in çoktan yola çıktığı ve Fırat'ı geçerek Dımaşk'a doğru geldiği haberi ulaştı. Nureddin, hemen Esedüddîn Şîrkûh'u askerleriyle birlikte göndererek onu engellemesini istedi. Nusretüddin yolda abisinin iyileştiğini öğrenince avdet etti. Bunu haber alan Şîrkûh ise daha fazla ilerlemeden Dımaşk'a Nureddin'in yanına geldi. Nureddin'in gönderdiği elçiler Mevdûd'un cevabıyla birlikte Musul'dan geri döndüler. Abisinin durumundan haberi olmayan Mevdûd askerleriyle beraber Musul'dan ayrılıp Dımaşk'a yola çıktığı sırada Nureddin'in iyileştiği haberi geldi. Bunun üzerine daha fazla ilerlemeyip bulunduğu yerde kaldı ve durumu tahkik etmesi için veziri Cemaleddin el-İsfahânî'yi görevlendirdi. Şık ve gösterişli bir kıyafet ile 8 Safer/1 Mart tarihinde Dımaşk'a varan Cemaleddin'i büyük bir halk kitlesi karşıladı. Bu karşılaşmanın ardından vezir Cemaleddin Nureddin ile buluştu. Nureddin

²⁵⁸ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 125-126.

kendisine ihtiram gösterip ikramda bulunduktan sonra kendisiyle müzakereler gerçekleştirdi. Sonrasında mevcut halin gerektirdiği şekilde nazıkçe vezir Cemaleddin'i, kardeşi Mevdûd'un mektubu ve adamlarıyla birlikte gönderdi.²⁵⁹ Beraberinde yakın dostu Şîrkûh'ta maiyetiyle vardı ve 15 Safer/8 Mart tarihinde birlikte yola koyuldular.²⁶⁰

Nureddin'in Dımaşk'ta değil Halep'te hastalandığını öne süren İbn Ebî Tay'ın rivayetine göre vezir Cemaleddin durumu incelemek amacıyla Halep'e gelince Nureddin'in tören alayı tarafından karşılandı. Bu kabile içerisinde devletin önde gelen emirleri ve şehrin büyükleri de bulunmaktaydı. İbnü's-Sûfî adlı kişinin evinde konaklayan vezir son derece güzel bir şekilde ağırlandı ve Nureddin'e şükranlarını sunduktan sonra Musul'a döndü. Nureddin onun yanında Şîrkûh'u değerli hediyelerle birlikte övgüsünü ve minnetini sunmak için Mevdûd'a elçi olarak gönderdi. Musul'a giden Şîrkûh, layığıyla ağırlanmış bir halde Halep'e döndü.²⁶¹

İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Adîm ve sonraki birçok yazar bu olayı farklı bir biçimde anlatmaktadır. Buna göre Nureddin İbn Ebî Tay'ın da ifade ettiği gibi Halep'te iken hastalanmıştı. En küçük kardeşi Nusretüddin ise yanında bulunmaktaydı. Nureddin'in öleceğinden neredeyse emindi. Bunu fırsat bilerek insanları kendi etrafında topladı ve kale hariç şehrin tamamına hâkim oldu. Bu sırada Şîrkûh iktâsı olan Hıms'ta bulunmaktaydı. Kendisine Nureddin'in öldüğü haberi gelince seri bir şekilde Dımaşk'a hareket etti. Amacı şehri ele geçirmektir. Fakat orada Necmeddin Eyyûb bulunuyordu. Abisi onu yapmak istediği şeyden engelledi ve ardından "Bizi mahvettin! Duruma uygun olan Halep'e dönmendir. Şayet Nureddin hayattaysa ona bu anında yardım edersin. Eğer ölmüş ise biz Dımaşk'tayız. Burada dilediğimizi yaparız." dedi. Bunun üzerine hızlıca Halep'e dönen Şîrkûh hemen kaleye çıktı. Nureddin'in sağ olduğunu görünce onu insanların görebileceği yüksekçe bir pencereye oturttu. Sağ ve iyi olduğunu göstermek için konuştu. İnsanlar ilk başta o kişinin Nureddin olduğuna inanmasalar da sonradan o olduğunu anladılar. Böylece Nusretüddin'in etrafında toplanan kalabalık dağıldı. Destekçilerinin kendisini terk etmesi sonucu

²⁵⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 1/542-544; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/382-383.

²⁶⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 1/544.

²⁶¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/383-384.

Nusretüddin çaresiz Harran'a döndü.²⁶² Böylece Şîrkûh yine kritik bir anda duruma hâkim oldu ve Nureddin'e hizmet etmeye devam etti.

555/1160 senesine gelindiğindeyse Şîrkûh hac vazifesini yerine getirmek amacıyla Dımaşk'tan yola çıktı. Öncesinde hiç kimsenin takip etmediği Hayber ve Teyma güzergahını kullanarak Medine'ye, oradan ise Mekke'ye gitti.²⁶³ Bu olayı biraz daha detaylı aktaran İbn Ebî Tay ise hacca gidiş tarihini İsfahânî ile beraber 556/1160-1161 olarak zikretmiştir. Onun rivayetine göre Şîrkûh büyük bir gösterişle ve şahane bir nişanla yola çıkmıştı. Yanında birçok azık ve elbise bulunmaktaydı. Öyle ki yanında, kafilenin yeme içme ihtiyacını karşılayan 1000 kişi vardı. Dönüşünderse sağ salim bir şekilde dönmüş, Nureddin kendisini karşılamıştı. İbn Ebî Tay o günün çok büyük bir gün olduğunu söylemektedir.²⁶⁴

556 yılının Zilkade ayında (1161 Ekim-Kasım) Baalbek'teki Haçlı esirleri isyan ettiler. Binaenaleyh Şîrkûh ve askerleri hemen harekete geçerek Baalbek'e ulaştılar. Şîrkûh şehirdeki isyanı bastırdı ve Haçlıları sahil tarafına çekilmeye zorladı.²⁶⁵

Lane-Poole Şîrkûh'un Nureddin'e Mısır seferine kadarki katkılarıyla alakalı şu sözleri sarfetmiştir:

“Şîrkûh kuşkusuz Nureddin'in savaşlarında, Hârim'in 1162'de kuşatılmasında ve elli Suriye kalesinin peş peşe ele geçirilmesinde belirgin bir rol oynamış, onun sayesinde Zengi'nin tedbirli oğlunun krallığı kuzeyde Selçuklu Sultanlığına Rum sınırında Maraş'a ve güneye doğru Hermon dağı eteğindeki Banyas'a ve Havran'daki Busra'ya kadar uzanmıştır.”²⁶⁶

²⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/266-267; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/340-341; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/130-131; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/35; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr*, 27/63-64; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/286; Kâmil b. Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa el-Pâli el-Halebî el-Gazzî, *Nehrü'z-zeheb fî târihi Haleb* (Halep: Dârü'l-Kalem, 1999), 3/83; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, ed. Mahir İz (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 5/251.

²⁶³ Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 23/284; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 125; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/276; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/481; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/38; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 2/62; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr*, 27/71; Lane-Poole, *Selahaddin*, 81.

²⁶⁴ İsfahânî, *el-Bustânü'l-câmi*, 383; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/390.

²⁶⁵ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 128.

²⁶⁶ Lane-Poole, *Selahaddin*, 81-82.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ŞÎRKÛH'UN MISIR SEFERLERİ

3.1 Fâtımîlerin Son Durumu ve Mısır Seferlerinin Sebepleri

909 yılında Ebû Muhammed Ubeydullah el-Mehdî tarafından kurulan Fâtımî Devleti 12. yüzyılın ikinci çeyreğinde çöküş alametleri göstermeye başlamıştı. Bu dönem içerisinde Fâtımî Devleti adeta Mısır'a münhasır yerel bir hanedana dönüşmüştü.²⁶⁷ Halifeler idarî konulardan uzaklaşmaya başladıklarından vezirler adım adım halifelerin mevkilerini ele geçirmeye başlamışlardı. Böylelikle vezirlere “melik” lakabı verilmeye başlanılmıştı.²⁶⁸ Bedr el-Cemâlî'den itibaren vezirlerin yetkileri genişlemiş, kendilerine kâdî'l-kudâtlık, dâi'd-duâtlık ve ordu komutanlığı gibi önemli görevler verilmişti. Hatta bu makama gelen asker kökenli vezirler için vezir ünvanı kalkmış, melik ismi verilinceye dek “emîrû'l-cüyûş” lakabı kullanılmaya başlanılmıştı.²⁶⁹ Vezirler sürekli birbirleriyle mücadele ve çekişme halindeydi.²⁷⁰ İbn Şeddâd'ın ifadesine göre Mısır'da birisi makam sahibine karşı gelir ve üstünlük sağlarsa onun yerini alırdı. Üstelik vezir öyle güçlü bir hal almıştı ki Mısır'ın kuvveti ancak vezirin ordusu kadar addediliyordu.²⁷¹

Nureddin hem İslâm birliğini teşkil etmek hem de var olan zenginlikleriyle İslâm'ı müdafaa etmek için Mısır'ı istiyordu. Haçlılar ise Filistin bölgesine geldiklerinden beri Mısır topraklarını ele geçirme düşüncesindeydiler. Çünkü Kudüs'te kalıcı olabilmelerinin anahtarı Mısır'dı. İlk olarak 1153 sonlarında Mısır'a açılan kapı olan Askalân'ı ele geçiren Kudüs Haçlı Krallığı,

²⁶⁷ Eymen Fuâd Seyyid, “Fâtımîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

²⁶⁸ Hasan İbrahim Hasan, *el-Fâtımiyyûn fî Mısır ve a'mâlühümü's-siyâsiyye ve'd-dîniyye bi vechin* (Kahire: Matbaatü'l-Emîriyye, 1932), 291.

²⁶⁹ Seyyid, “Fâtımîler”, 12/234; Fatih Yahya Ayaz, “Vezir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/82. Melik lakabını alan ilk Fâtımî veziri Talâî' b. Rüz-zîk'tir. Bk. Cengiz Tomar, “Talâî' b. Rüz-zîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/496.

²⁷⁰ Lane-Poole, *Selahaddin*, 85; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 15; Haliz Tawfeeq, *سقوط الدولة الفاطمية* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 37.

²⁷¹ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 75.

1160 senesinde Halife Fâiz-Binasrillâh'ın öldürülmesi sonucu oluşan iç karışıklıktan istifadeyle Mısır'a saldırdı. Fâtımîler ise yıllık 160.000 dinar verme sözüyle bu tehdidi ancak savurabildi.²⁷² Her iki tarafın aradığı asıl fırsat ise son Fâtımî Halifesi Âdîd-Lidînillâh'ın (ö. 567/1171) veziri el-Melikü's Salih Talâi' b. Rüzîk'in 556/1161 senesinde kurulan bir komplo neticesinde ölümüyle doğdu.²⁷³ O, ölümünden önce oğlunu halef ilan etti ve ardından oğlu el-Melikü'l-Âdil Rüzîk vezirlik makamına geldi. Ancak o sadece 15 ay kadar bu görevde kalabildi. Çünkü Rüzîk babasının tavsiyesini dinlemedi ve yukarı Mısır (Saîd) bölgesinin valisi Şâver b. Mücîr'i (ö. 564/1169) azletti. Bunun üzerine Şâver kuvvetlerini toplayarak Kahire'ye yürüdü. Şâver'e mukavemet edemeyen Rüzîk ilk önce kaçtıysa da sonradan yakalandı. Böylece vezir Emirü'l Cüyûş lakabıyla Şâver oldu (Muharrem 558/Ocak 1163).²⁷⁴ Lakin bazı uygulamaları ve Rüzîk'i öldürmesi sebebiyle kendisi de bu mevkide fazla kalamadı. Talâi' b. Rüzîk zamanında komutan tayin edilen Fârisü'l-Müslimîn Ebü'l-Eşbâl Dırgâm b. Âmir'in ayaklanması neticesinde aynı senenin Ramazan/Ağustos ayında vezirlik makamından uzaklaştırıldı ve Dırgâm el-Melikü'l Mansûr lakabıyla vezir oldu. Dırgâm, bu başkaldırı esnasında Şâver'in büyük oğlu Tay'ı öldürdü. Ayrıca o, ileride kendisine sıkıntı çıkarabilecek herkesi kılıçtan geçirdi. Böylece Mısır, ileri derece asker ve komutandan yoksun bir hale geldi. Şâver ise makamını geri kazanabilmek ve Dırgâm'ı saf dışı bırakabilmek için Dımaşk'a gitti ve Nureddin Zengî'ye sığındı.²⁷⁵

3.2 Birinci Mısır Seferi

Şâver, Zilkade 558/Ekim 1163'te²⁷⁶ Dımaşk'a ulaştı. Nureddin kendisini çok iyi bir şekilde karşıladı. Ona ikram ve ihsanda bulundu. Bu sırada Dırgâm, Nureddin'e Şâver'i teslim etmesi için elçi gönderdi. Nureddin, bu isteği görünürde

²⁷² Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 186; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 306; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 417.

²⁷³ Beyyûmî, *Kıyâmü'd devleti'l Eyyûbiyye*, 94.

²⁷⁴ Abdullah Nâsîh Ulvan, *Selahaddin el-Eyyûbî: batalu Hittîn ve muharrirü'l-Kudüs mine's-Salîbiyyîn* (Kahire: Dârü's-Selam, 1985), 18; Beyyûmî, *Selahaddin el-Eyyûbî*, 17-19; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 306; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 15.

²⁷⁵ Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/259-262; Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, 5/259-260; Bahattin Kök, "Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı Ele Geçirmesi ve Fâtımîlerin Yıkılışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 169; Ulvan, *Selahaddin*, 19.

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr ve İsfahânî bu tarihi Rebûlevvel 558/Şubat 1163 olarak vermektedir. Lakin olayların akışına bakıldığında bu tarih doğru gözükmemektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/305; Bündârî, *Senâ'l-berk*, 19.

onaylamış gibi yapıp Şâver'i iade etmedi. Sonrasında başından geçen olayları anlatan Şâver makamını geri kazanmak için Nureddin'den askeri yardım istedi. Bunun karşılığında askerlerinin iktâsı dışında Mısır gelirlerinin üçte birini vermeyi, gönderdiği askerlerin Mısır'da kalıp bir garnizon kurmasını ve bir nâib atayıp Nureddin'in isteği doğrultusunda Mısır'da dilediği şeklide hareket etmesini vadetti. Nureddin bu teklif karşısında ikilemde kaldı. Bir taraftan Şâver'e yardım etmeyi, Mısır hakkında bilgi edinmeyi, topraklarını genişletmeyi ve böylece Haçlılar karşısında daha da kuvvetlenmeyi istiyor, diğer taraftan yol üzerinde bulunan Haçlılardan çekiniyordu. Ayrıca Şâver'in verdiği sözü tutmaması da ihtimal dahilindeydi. Bütün olasılıkları değerlendiren Nureddin istihare de yaptıktan sonra Mısır'a sefer düzenleme kararı verdi.²⁷⁷ Ordunun hazırlanmasını ve eksikliklerinin giderilmesini emretti. Şâver, hazırlanan bu ordunun kumandanlığının kendisine verileceğini ümit ediyordu. Fakat ümidi boşa çıktı. Nureddin komutan olarak yıllardır Mısır'a karşı ilgisi olan, en önde gelen yardımcısı Esedüddîn Şîrkûh'u atadı. Halep'te bulunan²⁷⁸ Şîrkûh'u Dımaşk'a çağırdı ve ona Şâver'i makamına iade etmesini ve Dırgâm'dan intikam almasını tembihledi. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Şîrkûh 20 Cemâziyelevvel 559/15 Nisan 1164'te Şâver'in de bulunduğu bin kişilik süvari birliğiyle hareket emrini verdi ve ordu yola revan oldu.²⁷⁹

Ordunun sayısı hakkında farklı görüşler olmakla beraber Mısır seferleriyle alakalı en ayrıntılı bilgilere Makrîzî'nin eserinde rastlamaktayız. O eserinde Nureddin'in bin kişilik bir süvari birliği hazırladığını belirtmiştir. İlerleyen süreçte

²⁷⁷ Maalouf, Şîrkûh'un aşırı arzusu sebebiyle Nureddin'in bu seferi düzenlediğini belirtmektedir. Bk. Maalouf, *Haçlı Seferleri*, 212.

²⁷⁸ Mustafa Şakir Şîrkûh'un Halep'ten değil Rahbe'den geldiğini söylemektedir. Bk. Şakir, *Selahaddin*, 65.

²⁷⁹ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 138; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/305; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 75; Büндârî, *Senâ'l-berk*, 19; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/406-407; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/145-146; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/401; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/138; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/262-266; Makrîzî, *el-Mevâiz*, 1/162; Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtümiyye fî Mısır Tefsîru Cedîdin* (Kahire: Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübânîyye, 1992), 223; Hânzâd Sabâh Muhyiddin, *Alâkatü'd-devleti'l-Fâtümiyyeti bi'l-Kürd* (Mısır: Mektebetü'l-Cami'l-Hadis, 2016), 100-101; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 15; Beyyûmî, *Kıyâmü'd devleti'l Eyyûbiyye*, 106-107; Will Durant, *İslam Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin (İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts.), 219; Mahmut Recep Keleş, *Eyyübîler: Kuruluş Dönemi-1193'e Kadar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021), 23. Seferin tarihini tam olarak sadece İsfahânî vermiştir. Makrîzî ise çıkış tarihini 15 Cemâziyelevvel/ 10 Nisan olarak zikretmiştir. İbn Şeddâd ise yılı diğerlerinden farklı biçimde 558 olarak vermiştir. İbnü'l-Ezrak ise seferin tarihini 6 Nisan olarak kaydetmiştir. Bk. İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 137; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 75-76; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/266.

de bu iddiasını destekler mahiyette bir hadise meydana gelmiştir. Bu vakada Şîrkûh, karşısına çıkan yaklaşık altı bin kişilik Mısır ordusunu görünce Şâver'e getirdiği ordunun azlığından ötürü serzenişte bulunmuştur. Öte yandan erken dönem yazarlardan İbnü'l-Ezrak ordunun sayısını sekiz bin seçkin süvari olarak ifade etmiş, Willermus asker sayısı hakkında büyük bir ordu tabirini kullanmıştır. Güncel müelliflerden John Man ordunun on bin kişiden müteşekkil olduğunu, Amin Maalouf ise daha makul bir şekilde orduda yaklaşık iki bin süvari bulunduğunu söylemiştir.²⁸⁰ Lakin Mısır'a yapılan bu seferin ilk sefer olduğu, Nureddin'in bu seferi düzenlemekte tereddütte kaldığı ve bu orduyu rahatlatmak için Haçlılara karşı akın düzenlediği göz ardı edilmemelidir. Üstelik ikinci Mısır seferinde dahi ordunun mevcudu iki bindir. Dolayısıyla bu veriler dikkate alındığında ordunun sayısının çok fazla olamayacağı kanaati tarafımızca ağır basmakta olup Makrîzî'nin rivayeti daha tutarlı gözükmektedir.

Bu tarihe kadarki olaylarda elçilik ve şihnelik vazifesi hariç aktif görev almayan 26-27 yaşlarındaki Selahaddin Yusuf da²⁸¹ isteksiz olmasına rağmen yanında yetiştiği amcası Şîrkûh'un ısrarıyla bu sefere katıldı.²⁸²

Genel olarak Mısır seferleriyle alakalı en detaylı malumatları rivayet eden Makrîzî ise Şîrkûh'un ilk anda Mısır seferine çıkmak istemediğini aktarmaktadır. Onun anlattığına göre Zeyneddin Ebû'l-Hasen b. Ali b. İbrahim Necâ (ö. 599/1203) adlı bir vaiz Mısır'da bulunduğu sırada, insanların Ebû Amr künyeli Osman b. Merzûk (ö. 564/1168-1169) isimli zat hakkında konuştuklarını işitmişti. İnsanlar onun dediği her şeyin gerçekleştiğini söylemekteydiler. Merakını celbeden bu zatı İbnü'n-Necâ görmeye gitti. Kendisiyle baş başa kalınca tanıştılar ve Ebû Amr ona “Şam'da Şîrkûh denilen birini tanıyor musun?” Diye sordu. O da “Evet, Nureddin'in emirlerinden biridir.” şeklinde cevap verince Ebû Amr “O bu ülkeye gelecek ve buraya sahip olacak. Gördüğün bu devlet yakın bir vakitte

²⁸⁰ İbnü'l-Ezrak, *Me'vâfârikin ve Amid Tarihi*, 138; Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 149; Maalouf, *Haçlı Seferleri*, 213; John Man, *Geçmişin ve Geleceğin Hükümdarı Selahaddin Eyyubi*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 61.

²⁸¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/320; Şakir, *Selahaddin*, 41.

²⁸² İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 76; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/43; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/145-146; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 57-58; Makdisî, *Nüzhetü'l-enzâr*, 1/393; Namık Kemal, *Evrâk-ı Perîşân* (Ankara: Tema Yayınları, 2017), 29; es-Seyyidü'l-Bâzî el-Arînî, *eş-Şarku'l-ednâ fi usûri'l vustâ: Eyyûbiyyûn* (Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, ts.), 29-30; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 307; Şakir, *Selahaddin*, 64-65; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 180.

tamamen yıkılacak ve eseri kalmayacak.” dedi. Duyduğu bu sözlere şaşırان İbnü’n-Necâ adamın yanından ayrıldı. İşlerini bitirip Kahire’den Dımaşk’a dönünce Nureddin’in yanına gitti ve Ebû Amr ile arasında geçen konuşmayı anlattı. Hikâyeyi dinleyen Nureddin ise ona bu olayı hiç kimseye anlatmamasını söyledi. Bir müddet sonra Nureddin, Şîrkûh’u Mısır seferi için yanına çağırdı. Recep ayının başlarında Dımaşk’a gelen Şîrkûh bu görevi istemedi ve “Asla. Bin atlıyla hazinelerine yakın yerde yaşayan on bin atlının, içinde beş halifeye ait kırk bin köleyle beraber on bin savaşçının bulunduğu yüz kadirganın olduğu bölgeye gideceğim. Ve biz bu zahmetli sefere bu kadar az kişiyle çıkacağız!” diyerek serzenişte bulunup görevi reddetti. Bunun üzerine Nureddin, İbnü’n-Necâ’yı yanına çağırdı. Ona Mısır’da karşılaştığı zatın sözlerini kimseye söyleyip söylemediğini sordu. İbnü’n-Necâ, kendisi dışında kimseye bahsetmediğini ifade edince Nureddin ona Şîrkûh’a gitmesini ve bu olayı anlatmasını istedi. Şîrkûh’un yanına giden İbnü’n-Necâ başından geçen olayı anlatınca Şîrkûh sefere çıkmayı kabul etti.²⁸³

Fakat Makrîzî’nin bu rivayeti sıkıntılıdır. İlk olarak önceki bölümde bahsedildiği üzere Şîrkûh’un yıllar evvelinden Mısır’a karşı bir ilgisi mevcuttu. Diğer taraftan rivayette Şîrkûh’un Recep/Haziran ayının başlarında Dımaşk’a geldiği aktarılmaktadır. Fakat Şâver Dımaşk’a Zilkade/Ekim ayında gelmiştir. Dolayısıyla rivayet kendi içerisinde zaman açısından çelişkilidir. Ayrıca Amin Maalouf, Şîrkûh’un hepten silahlı bir müdahale taraftarı olduğunu ve Nureddin’in bu seferi Şîrkûh’un aşırı isteği üzerine düzenlemek zorunda kaldığını belirtmektedir.²⁸⁴ Ayrıca ileride bahsedileceği üzere birinci Mısır seferinden sonra da Şîrkûh Nureddin’i Mısır’a karşı yeni sefer düzenleme ve ele geçirme

²⁸³ Makrîzî, *İttiâzü’l-hunefâ*, 3/265-266. Aynı müellif diğer bir eserinde olayı daha farklı rivayet etmiştir. Bu rivayetinde olay sadece Şîrkûh ve Nureddin arasında geçmektedir. Şîrkûh, yine benzeri ifadelerle sefere çıkmak istememiş fakat bu defa Nureddin kendisine Ahmed b. Tolun ve Ebû Bekr Muhammed b. Tuğç’un muzaffer olduğu gibi Allah’ın kendisine zafer bahşedeceğini söylemiştir. Bk. Makrîzî, *el-Mevâiz*, 1/162. İbnü’n-Necâ’nın bizzat yaşadığı ve aktardığı başka bir rivayete göre ise İbnü’n-Necâ, Osman b. Merzûk’u Mısır’da ziyaret etmiştir. İbn Merzûk kendisine Şîrkûh’un iki sefer Mısır’a geleceğini ve hiçbir şey elde edemeden döneceğini, sonraki gelişinde ise Mısır’a hakim olacağını söylemiştir. İşittiklerine şaşırان İbnü’n-Necâ bu bilginin kaynağını sorduğunda cevaben Hz. Peygamber’in kendisine haber verdiğini ifade etmiştir. Bk. İbn Receb, *Zeylû tabakâti’l-Hanâbile*, 2/225-226; İhsan Abbas, *Şezerât min kütübin mefkûdetin fi’t-târîh* (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1988), 1/192-193.

²⁸⁴ Maalouf, *Haçlı Seferleri*, 212.

hususunda ikna etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu anlatı bir hikâyeden öteye geçememektedir.

Mısır ordusunu yollayan Nureddin, Şîrkûh'u Haçlı tehlikesine karşı korumak için Dimaşk tarafına doğru sefere çıktı.²⁸⁵ Şîrkûh ise Rift vadisi şeridini takip ederek²⁸⁶ Kerek ve Şevbek'in doğu tarafından Eyle (Akabe)'ye, oradan da Kahire ile Eyle arasında Harap vaziyette bulunan Sadr kalesine ve ardından Süveyş yolunu takip ederek Kahire'nin kapısı olan ve Bereketü'l-Hüccac olarak da bilinen el-Bereke'ye Cemâziyelevvel ayının sonunda gelmiş ve Bilbîs'te (Pelusium)²⁸⁷ konaklamıştı.²⁸⁸ Şîrkûh'un gelişinden henüz haberdar olmayan Dırgâm ise o sırada Kudüs Krallığına her sene ödemeyi vadettiği 33 bin dinarı almak üzere gelen elçiyle uğraşmaktaydı.²⁸⁹ Şîrkûh'un ülkesine doğru geldiği haberini alınca Kudüs Kralı Amaury'ye (Amalric) haber gönderip yardım istedi. Üstelik verdiği haracın haricinde kralın tayin edeceği daha büyük miktarda haraç ödemeyi ve ona bağlılık gösterip sürekli bir ittifak amacıyla rehineler vermeyi vadetti. Halife Âdîd'ı da yaptığı bu anlaşmayı imzalaması için zorladı. Fakat Şîrkûh çok süratliydi ve Haçlılar daha tam hazırlanamadan Süveyş'i geçmişti.²⁹⁰ Haçlılardan yardım ümidini kesen Dırgâm kardeşi Nâsîrû'l-Müslimîn Hümâm (Nâsîrüddin) komutasında yaklaşık altı bin kişilik bir süvari birliğini Cemâziyelâhir ayının başında Bilbîs'e gönderdi. Hümâm'ın ordusu süslü atlar, kıymetli zırhlar ve harikulade silahlarla donatılmıştı. Şîrkûh karşısındaki orduyu görünce Şâver'e hitaben Mısır'da bu kadar asker olmadığını söyleyerek kendisini kandırdığını dolayısıyla bir avuç askerle buraya geldiğini söyledi. Şâver ise ona gördüğü bu topluluğun kendisini korkutmamasını, bunların çoğunun dokumacı ve çiftçi olduğunu, ayrıca komutanlarının gönderdiği belgelerin de yanında

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/306; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/345; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 4/100.

²⁸⁶ Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 15.

²⁸⁷ Marin, Bilbîs'in aslında Pelusium olmadığını ve Leontopolis ile karıştırıldığını aktarmaktadır. Bk. Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 59.

²⁸⁸ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/138; Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/266; Şeşen, *Selahaddin*, 67; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 180-181; Serkan Özer, "Mısır'ın Hâkimiyeti İçin Verilen Mücadeleler (1161-1169)" *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*/22 (2019), 390-391. İbn Zâfir ise Şîrkûh'un Mısır'a gelişinin Cemâziyelâhir ayında olduğunu söylemektedir. Bk. Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 183.

²⁸⁹ Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/266.

²⁹⁰ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 150; Elisseeff, "Nûr Al-Dîn Mahmûd B. Zankî", 8/8/130; Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhu'l-Fâtumîyyîn fî şimâli İfrîkıyye ve Mısır ve bilâdi's-Sam: 297-567 H / 910-1171 M* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2007), 481; Çelik, *Fâtumîler*, 419-420.

bulunduğunu, dolayısıyla davul çalınınca toplanan, sopa görünce dağılan bir gruptan ibaret olduğunu ifade etti. Sonrasındaysa Şîrkûh'tan askerlerini hazır tutmasını istedi. Hazırlık tamamlandıktan sonra Şâver ordunun saldırmamasını istedi. Bunun üzerine Mısır ordusu harekete geçti. Lakin kavurucu sıcak onları yürümekten alıkoydu. Atlarından inip çadır kurdular. Hatta bazıları silahlarını dahi bıraktılar. Atılmanın tam zamanı olduğunu gören Şâver, Şîrkûh'a saldırı emrini vermesini istedi. Bu ani baskın karşısında ne olduğunu anlayamayan Hümâm ve ordusu hemen karşılık verdiler. Fakat yaralanan Hümâm savaş alanını terk etti ve Kahire'ye gitti. Liderlerini göremeyen askerler ise bir süre sonra dağıldı ve mağlup oldu. Şam ordusu Mısır ordusundan kalan ganimetleri ele geçirdi ve esirler aldı. Fakat sonradan bedelsiz bir şekilde esirler serbest bırakıldı. Şîrkûh ve ordusu 6 Cemâziyelâhir/1 Mayıs günü sabahı Kahire'ye girdi ve Kahire'nin dışındaki Tâc mahallesinde konakladı.²⁹¹ Bu esnada Şâver, Şîrkûh ve askerlerinden kendisine ihanet etmeyeceklerine ve kendisini Dırgâm'a teslim etmeyeceklerine dair söz aldı. Dinlendikten sonra Kahire'ye doğru yola çıkan Şam ordusu Dırgâm'ın saldırısına uğradı. Önceleri Hümâm'ın emrinde olan Şâver'in komutanları bu saldırıdan endişelendi ve Kahire'ye sığındılar. Böylece Şam ordusu kötü bir yenilgi almış oldu.²⁹² Mağlup olan Şam ordusu Birketü'l-Habeş bölgesine gitti ve Şâver orayı ele geçirdi. İnsanlar Dırgâm'dan nefret ediyorlardı. Yetimlerin mallarını gasbediyor ve dilediğini öldürüyordu. Ayrıca Şâver'e karşı zafiyet içerisinde olduğu da aşıkardı. İlaveten Şâver de sürekli insanları Dırgâm'a karşı kışkırtıyordu. Sonunda aralarında küçük bir çatışma yaşandı. Ardından Şîrkûh ve Şâver Kahire kapılarına vardılar. Burada iki grup arasında şiddetli çatışmalar meydana geldi ve birçok asker bu çarpışmalarda hayatını kaybetti. Vezirinin zayıfladığını gören halife ondan desteğini çekti. Dırgâm halifeden yardım istediye de umduğu desteği bulamadı. Yanında otuz kadar adamı kalan Dırgâm 28 Cemâziyelâhir 559/23 Mayıs 1164 Cumartesi günü kaçmaya çalıştığı sırada Kahire ve Mısır arasında bulunan Seyyide Nefise türbesi

²⁹¹ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/266-268; Şakir, *Selahaddin*, 65-66. İbn Vâsıl Şîrkûh'un Kahire'ye Cemâziyelevvel ayının sonlarında girdiğini zikretmektedir. Bk. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/139.

²⁹² Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 150-151; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/268-269.

yakınında halk tarafından öldürüldü.²⁹³ Ardından kafası kesilip bir mızrağa takılarak gezdirildi ve cesedi köpekler tarafından yendiği halde 3 gün ortada bırakıldı. Sonrasındaysa kalan azaları Birketü'l-Fîl'e defnedildi ve kabri üzerine bir kubbe yapıldı.²⁹⁴ Dırgâm'ın öldüğü gün ile ertesi günü Şâver ve Şîrkûh Meks kasabasındaki çadırlarında kaldılar. Birkaç gün sonra 3 Recep/27 Mayıs tarihinde Şâver vezirlik görevine geri döndü.²⁹⁵

Çadırında kalmaya devam eden Şîrkûh ve ordusu için her gün birbirinden farklı 20 tepsi yiyecek, 200 kantar (yaklaşık 45 kg) ekmek ve 200 irdeb (120 kg) arpa çıkıyordu. Halife Âdîd, Şîrkûh için giysi ve değerli taşlarla süslenmiş çok kıymetli bir döşek hazırlattı. Sonrasında bunları vermek için yanına gelmesini emretti. Fakat Şîrkûh emri yerine getirmedi. Ardından Şâver'e "Uzun süredir çadırlarda kalıyoruz. Askerler sıcaaktan ve tozdan bunaldı." diyerek haber yolladı ve Sultan Nureddin'e verdiği sözü yerine getirmesini istedi. Şâver ise Allah'ın selametiyle hemen Mısır'ı terk etmesini söyleyerek ona 30.000 dinar yolladı. Şîrkûh ise onun bu küstah tavrına karşılık "Sultan Nureddin yanından ayrıldığım vakit bana 'şayet Şâver mevkisini geri alırsa onun yanında kalacaksın. Mısır'ın üçte biri senin olacak. Diğer üçte biri Şâver ve askerlerinin, kalan üçte biri ise ülkesini kalkındırması için Mısır hükümdarının olacak' diye öğütledi" dedi. Böyle bir şey olmadığını iddia eden Şâver "Ben sadece yardım istedim. İşim

²⁹³ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/269-270; Lane-Poole, *Selahaddin*, 86-88; E. Graefe, "Dırgâm", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 3/578-579. Onun Şîrkûh'un adamları tarafından öldürüldüğü de söylenmektedir. Bk. Ramazan Şeşen, "Dırgâm b. Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/276-277. Willermus ise onun kendi adamlarından biri tarafından okla öldürüldüğünü zikretmektedir. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 151. İbn Hallikân, zayıf bir görüş olduğunu hatırlatarak onun Recep/Mayıs-Haziran ayında öldüğünü nakletmektedir. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/442. Zehebî, onun İbn Tolun Cami yakınında öldüğünü ifade etmektedir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/515. Kardeşi Hüâm da Birketü'l-Fîl denen yerde öldürülmüştür. Bk. Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/270-271.

²⁹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/442; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/333; Safedî, *el-Vâfi*, 16/211; Lane-Poole, *Selahaddin*, 88. İbnü'l-Esîr ve Makrîzî cesedinin ortalıktâ 2 gün kaldığını ve Karâfe denilen yere gömüldüğünü zikretmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/306; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/271.

²⁹⁵ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/272. İbnü'l-Esîr ise 1 Recep/25 Mayıs tarihinde bu göreve iade olduğunu söyler. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/306. Makrîzî devamında ise önceki rivayetine atıfta bulunarak Şîrkûh'un fukahalarla görüşmek için Mısır'a gittiğini ve orada Ebû Amr b. Merzûk ile buluştuğunu zikretmektedir. Vaiz İbnü'n-Necâ'nın kendisine bahsettiği şeyin aynısını Ebû Amr'da söylemiş fakat Mısır'ı hemen ele geçiremeyeceğini üç defa sefer düzenledikten sonra ancak elde edebileceğini bildirmiştir. Meraklanan Şîrkûh Beytü'l-Makdis hakkında da soru yöneltmiş, Ebû Amr ise cevaben oranın fethinin kendisine nasip olmayacağını, fakat kendi hizmetinde bulunan birisinin eliyle fethin gerçekleşeceğini haber vermiştir. Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/272-273.

hallolduğunda geri dönerler. Size yolladığım harçlığı alın ve defolun. Ben Nureddin'den razıyım.” şeklinde cevap verdi. Aldığı cevap karşılığında adeta öfkeden çılgına dönen Şîrkûh “Nureddin'e karşı gelmem mümkün değil. Onun emrini yerine getirmeden burayı terk etmeyeceğim.” diyerek kararlılığını ortaya koydu. Hal böyle olunca Şâver, Şîrkûh ile savaşmak için hazırlığa girişti ve Kahire'nin kapılarını kapattı. Aynı şekilde Şîrkûh da savaş için hazırlığa başladı.²⁹⁶ Selahaddin amcasına kendileri için kullanışlı bir kaleyi tehlikesiz bir duruma getirmek gerektiğini söyledi. Yeğenin fikrine sıcak bakan Şîrkûh bu tanıma en uygun yer olarak Bilbîs'i düşündü. Bunun için nâiblerini Bilbîs'e gönderdi ve doğu bölgesinin kontrolünü eline aldı.²⁹⁷ Hazırlıklarını tamamlayan Şâver ise 23 Şaban/16 Temmuz günü Şîrkûh ile karşı karşıya geldi. Ağır bir mağlubiyet alan Şâver kardeşi ve önemli komutanları esir düştüğü halde Kahire'ye çekilmek zorunda kaldı. Şîrkûh bu çatışmada öyle bir darbe vurmuştu ki neredeyse Kahire'ye girecekti. Şîrkûh bununla da yetinmeyip Kahire'yi kuşattı.²⁹⁸ Durumun kötüye gittiğini fark eden Şâver, önceden Dırgâm'ın kendisi ve Şîrkûh'a karşı yardım dilediği Kudüs Kralı Amaury'ye bir mektup yazarak ondan destek istedi. Üstelik bu yolculuğun masraflarını üstleneceğini, 27 merhale tutan bu güzergahta gideceği her bir merhale için bin dinar vereceğini, atlarının arpa ihtiyacını karşılayacağını ve Hospitalier Şövalyelerine has bir hibe vereceğini vadetti. Aldığı bu tekliften ötürü çok sevinen Amaury'ye bu esnada Nureddin'in topraklarına akın düzenlediği haberi geldi. Komutanlarıyla yaptığı istişarede Şîrkûh'un Mısır'ı ele geçirmesi durumunda krallığın tehlikeye gireceği, bu yüzden

²⁹⁶ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/273-274; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 16. Devâdârî de bu olaydan bahsetmiş, fakat aradaki diyaloga yer vermemiştir. Bk. Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, 7/26. Patrik Mihail ise Suriye ordusu Mısır'a ilk geldiğinde Şâver'in, Şîrkûh'un davranışlarından Mısır'ı ele geçirme niyetinde olduğunu sezdiğini ve bundan ötürü makamını geri aldıktan sonra ona verdiği sözleri yerine getirmediğini söylemektedir. Bk. Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 197.

²⁹⁷ Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 58-59. Makrîzî ve Lane-Poole Şîrkûh'un Bilbîs'e Yeğeni Selahaddin'i gönderdiğini aktarmaktadır. Sibt İbnü'l-Cevzî ve İbn Tağrıberdî de Şîrkûh'un yeğenine danışmadan herhangi bir ile kalkışmadığını ve Bilbîs'e de onun yönlendirmesiyle gittiğini söylemektedir. İbnü'l-Esîr, Ebû Şâme ve İbn Vâsıl ise bu olayda Selahaddin'in rolünden bahsetmeyip sadece Bilbîs'e bir müfreze gönderildiğini zikrederler. Willermus ise Şîrkûh'un Sultan ve Halife'ye rağmen kendi bağımsızlığını kurmak amacıyla Bilbîs'i işgal ettiğini iddia etmektedir. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/306; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/43; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/411; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/139; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/274; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 5/347; Lane-Poole, *Selahaddin*, 89.

²⁹⁸ Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 183; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/274-275; Gaston Wiet, “Şîrkûh”, *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 11/571.

Mısır meselesinin Nureddin'in saldırısından daha mühim olduğu fikri kabul gördü. Neticede Mısır'a sefer düzenleme kararı verildi. Hazırlıklarını tamamlayan Haçlı ordusu Ramazan ayında (Ağustos başlarında) Askalân'dan yola çıktı.²⁹⁹ Kahire'yi kuşatan Şîrkûh ile Şâver arasında 9 Ramazan/ 31 Temmuz'a kadar çeşitli çatışmalar vuku buldu. Haçlıların Mısır'a doğru geldiği haberi ulaşınca Şîrkûh, Kahire'nin bazı yerlerini ateşe verdi ve hızlıca Bilbîs'e çekildi.³⁰⁰

Bu sırada Kudüs'ü haccetmek için Avrupa'dan bir hac kafilesi sahile inmiş bulunmaktaydı. Amaury ordusunun gücünü artırmak için onlardan yardım istedi. Onun bu isteğini geri çevirmeyen hacılardan bazıları Haçlı ordusuna katıldı, bazıları ise krallığı korumak için Kudüs Krallığına gittiler.³⁰¹ Gelen bu takviye ile beraber seferine devam eden Amaury Bilbîs'in yaklaşık 42 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Fâkûs'a doğru hareket etti. Burada Mısır ordusuyla birleşen Amaury, Şîrkûh'u kuşatmak için yönünü Bilbîs'e çevirdi.³⁰²

Fâtımî-Haçlı müttefik ordusu Bilbîs önlerine varmış, çadırlarını kurmuştu. Kalede ise durum pek iyi değildi. Gerçi Şîrkûh buraya vardığında yeğeni Selahaddin zahire ve diğer şeylerle hazırlık yapmıştı.³⁰³ Fakat Bilbîs'in surları kısa ve balçıktan olmakla beraber düşmanı engelleyecek herhangi bir hendekte mevcut değildi. Ayrıca -Suriye ordusu haricinde- kaleyi koruyacak bir müfreze de mevcut değildi.³⁰⁴ Ordunun Nureddin ile iletişimi kesildiği halde müttefik

²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 121; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/410; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/276-277; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 126; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 307-308; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 17; Takkûş, *Târihü'l-Fâtımiyyîn*, 482-483; Man, *Selahaddin Eyyubi*, 63; Çelik, *Fâtûmîler*, 420-421. Makrîzî, ilaveten Şâver'in Kudüs Kralı'nı uyardığını, şayet yardıma gelmezse Nureddin'in Mısır'ı ele geçireceğini ve bu durumda Haçlıların köklerini kazıyacağını söylediğini bildirmektedir. Willermus ise Şâver'in Amaury'ye, Dırgâm ile yaptığı anlaşmanın yenilenmesini teklif ettiğini ve hatta onun desteğini sağlamak için elçisine geniş yetki verdiğini zikretmektedir. Ayrıca Lyons - Jackson'a göre Haçlıların Bilbîs kuşatması Temmuz'un üçüncü haftası başlamıştır. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 151; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/276-277; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 17.

³⁰⁰ Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 183; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 275,277.

³⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/306; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/411; Takkûş, *Târihü'l-Fâtımiyyîn*, 483; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 214-215.

³⁰² Takkûş, *Târihü'l-Fâtımiyyîn*, 483; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 308; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 17; Çelik, *Fâtûmîler*, 421.

³⁰³ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/277. Man ve Lyons - Jackson İbn Ebî Tay'dan naklen Şîrkûh'un yeğenini ikmal ve erzak toplama ile görevlendirdiğini aktarmaktadır. Bk. Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 17; Man, *Selahaddin Eyyubi*, 63.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/306; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 345; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 17.

kuvvetler Bilbîs'i kuşatmaya başladı. 3 ay boyunca³⁰⁵ tam anlamıyla kaderine terk edilmiş bir vaziyette kuşatılan Şîrkûh ve ordusu ısrarla direnmeye devam etti.

Bilbîs'in gücünün tükendiği ve neredeyse düşmek üzere olduğu esnada müttetik Haçlı ordusuna Nureddin'in Musul, Hısn Keyfâ ve Mardin emirleriyle birlikte Hârim'i fethettiği, üstelik Antakya Prinkepsi III. Bohemond, Trablus Kontu III. Raymond, eski Urfa Kontunun oğlu III. Joscelin, Bizans'ın Klikya valisi Konstantin Kolomon ve başka önemli liderleri esir ettiği, ardından Banyas'a doğru yürüdüğü haberi geldi.³⁰⁶ Zor durumda kalan Amaury geri dönmeye karar verdi ve Şîrkûh'a bir elçi göndererek sulh yapmak istediğini bildirdi. Nureddin'in başarısından haberdar olamayan Şîrkûh zaten yiyecek ve malzeme sıkıntısı çekmekteydi. Anlaşmaya göre Şîrkûh ve ordusu Şam'a dönecek, ele geçirdiği bölgeleri Fâtımîlere iade edecekti. Ayrıca esirlere karşılık Şâver'den 50.000 dinar³⁰⁷ alan Şîrkûh bulunduğu zor durumdan kurtulmak için bu teklifi kabul etti. Taraflarca onaylanan bu anlaşmanın ardından Haçlı ve Suriye orduları Zilhicce/Ekim-Kasım ayında ³⁰⁸ beraber aynı yolu takip ederek Sina yarımadasından çıktılar.³⁰⁹

³⁰⁵ İbnü'l Ezrak kuşatmanın 93 gün sürdüğünü, 36 defa çarpışmanın meydana geldiğini ve hepsinde de Şîrkûh'un düşmanı püskürttüğünü ifade etmektedir. Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Tağrıberdî ise kuşatmanın yaklaşık 2 ay sürdüğünü zikretmektedir. Bk. İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 138-139; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/43-44; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 5/347.

³⁰⁶ Hatta bazı modern yazarlar Nureddin'in Hârim'i fethinden sonra Haçlı kelleleriyle dolu bir torba ile Haçlı bayraklarını surlardan teşhir etmesi ve düşmana korku salması için Şîrkûh'a gönderdiğini ifade etmektedirler. Bk. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 126; Jean Richard, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Özge Özdemir (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 204; Man, *Selahaddin Eyyubi*, 63; Maalouf, *Haçlı Seferleri*, 214.

³⁰⁷ Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/275. İbn Zâfir bu rakamın 51.000 olduğunu söylerken İbn Kesîr 60.000, Ramazan Şeşen 30.000 olduğunu rivayet etmektedir. Devâdârî ve İbn Tağrıberdî miktarı belirtmeksizin ödeme yapanın Şîrkûh olduğunu ve Şâver'e değil Haçlılara bir meblağ ödeme karşılığında anlaşarak Şam'a döndüğünü zikretmektedir. Lyons - Jackson ise Emir Şemsü'l-Hilafe'nin Şâver ile Şîrkûh arasında arabuluculuk yaptığını, neticede ise Şîrkûh'un güvenli çıkış karşılığında Şâver'e 30.000 dinar ödediğini ifade etmektedir. Bk. Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 183-184; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/410; Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, 7/28; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 5/347; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 17; Şeşen, *Selahaddin*, 67.

³⁰⁸ İbnü'l Ezrak bu tarihi 4 Zilhicce/ 23 Ekim şeklinde vermiştir. Ebû Şâme'nin aktardığına göre Şîrkûh'un Bilbîs'ten ayrıldığı tarih 7 Zilhicce/ 26 Ekim idi. İbn Şeddâd'da aynı tarihi vermiş lakin ona göre sefer 558 tarihinde yapılmış idi. Makrîzî Şîrkûh'un çıkışı için ilk olarak 15 Zilhicce/ 3 Kasım tarihini vermiş, ardından başka bir yerde Bilbîs civarında 3 gün bekledikten sonra 13 Zilhicce/ 1 Kasım'da Dımaşk'a gittiğini zikrederek kendi içinde çelişkiye düşmüştür. Sıbt İbnü'l-Cevzî ile İbn Tağrıberdî Bilbîs kuşatmasının Ramazan'ın başından Zilkade'ye kadar sürdüğünü aktarmaktadır. Lane-Poole 27 Ekim tarihini kaydetmiş, Stevenson ise 18 Ekim'i kitabında belirtmiştir. Bk. İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 138; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 76; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/414; Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/275,278; Sıbt

Devâdârî, Haçlıların bu kuşatma sırasında bir burç inşa ettiklerini ve Allah'ın yardımı ile Şîrkûh'un iyi politikası olmasaydı Frankların Şîrkûh'u ele geçireceğini aktarmaktadır. Devamında ise Şîrkûh'un Amaury'ye yazdığı bir mektuptan bahsetmektedir. Şîrkûh, Haçlı kralına hitaben şu mektubu göndermişti:

“Senin asıl hedefin biz değiliz. Yanımızda seni tatmin edecek bir mal da yok. Doğrusu Şâver bize ihanet etti ve söz verdiği parayı ödemedi. Bizler bu memlekete yabancı bir topluluğuz. Bu sahtekara yardım etmek ve zulmün sona ermesi için geldik. Sen de biliyorsun ki bizim arkamızda el-Melikü'l-Âdil Nureddin gibi biri var. Sanki senin karşında bildiğin ve inkâr edemeyeceğin bir ordu var gibi. Senin amacın mal ve önünde duran Mısır. Bunlar sana bizi boş yere kuşatmaktan daha sevimli. Seni Mısır'ı ele geçirmekten alıkoyan hiçbir engel yok. Şayet zulmü (kuşatmayı) bırakır ve iaşemizden kalan nafakayla yetinirsen bunları size verir ülkemize geri döneriz. Ama bunları yapmazsan vallahi bizden biri, sizin birkaçınızı öldürmeden ölmez. Sonrasındaysa yardım bize ulaşacak. Vesselam.”³¹⁰

İbnü'l-Esîr'in bizzat olaya şahit olan birinden aktardığına göre Şîrkûh Bilbîs'ten çıkarken askerlerini korumak için elinde demirden bir baltayla ordunun en arkasından gelmekteydi. Müslümanlar ve Haçlılar ise onu izlemekteydi. Bu esnada Avrupa'dan gelen bir Frank askeri kendisine yanaşarak “Mısırlıların ve Haçlıların sana ihanet etmelerinden korkmuyor musun? Bunlar seni ve

İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/44; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 5/347; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 189; Lane-Poole, *Selahaddin*, 89.

³⁰⁹ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 138; Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 197; Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/307; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/43-44; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 345-348; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/411-414; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/402; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/139-140; Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, 7/27-28; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/410; Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/275-278; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 5/347-348; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 59; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 189-190; Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, 5/260-261; Lane-Poole, *Selahaddin*, 89; K. Yaşar Koprman, “Nureddin'in Faaliyeti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/6 (1966), 516; Kök, “Fâtımîlerin Yıkılışı”, 171-172; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 308-309; Holt, *Haçlılar Çağı*, 87; Cecile Morrisson, *Haçlılar (Kültür Kitaplığı 15)*, çev. Nermin Acar (Ankara: Dost Kitabevi, 2005), 49; Takkûş, *Târihü'l-Fâtımiyyîn*, 483-484; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 17; Malcolm Barber, *Haçlı Devletleri Tarihi*, çev. Doğan Mert Demir (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 343-346; Karaca, *Kudûs Haçlı Krallığı*, 243-244; Usta, *Haçlı Seferleri*, 215-216; Abdulcelil Işık, “Haleb Atabegliği'nin Mısır'ı Feth Etmesinde Eseddüddîn Şîrkûh'un Rolü ve Kaynaklara Göre İzahı”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5/3 (2019), 494-495; Çağatay Gençtürk, *Zengîlerin Halep Hâkimiyeti* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 134-135; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 182; Çelik, *Fâtımîler*, 421; Arie Shareef Mohammed, *Zengîler ile Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 47; Mustafa Kılıç, *Selahaddin Eyyûbî* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 18-19. Willermus Amaury'nin Şîrkûh'u Mısır'dan çıkardığını, Şâver'i tekrar makamına iade ettiğini ve ülkesine şöhret ve zaferle döndüğünü söylemektedir. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 156.

³¹⁰ Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, 7/27.

beraberindekileri tamamen ablukaya almışlar. (Saldırdıkları takdirde) sizden geriye kimse kalmaz.” dedi. Bunun üzerine Şîrkûh:

“Keşke bahsettiğin şeyi yapsalar da benim onlara ne yapacağımı bir görsen! Yemin olsun ki onları kılıçtan geçirirdim. Onlardan birkaç kişi öldürülmeden bizden bir kişi ölmez. Zayıfladıkları ve cesur adamları öldüğü halde el-Melikü'l-Âdil Nureddin onların üzerine gider. Böylece ülkelerine sahip oluruz. Geride kalanlar ise mahvolur. Vallahi şayet bunlar (askerlerini kastediyor) bana itaat etselerdi ilk günden size saldırırdım. Fakat beni dinlemediler.”

Aldığı bu cevaptan ötürü yüzü kas katı hale gelen Haçlı askeri kendini alamadı ve “Bizler burada yaşayan Frankların senin hakkında abartılı konuşmalarına ve senden korkmalarına şaşırıyorduk. Şimdi ise onların ne kadar haklı olduğunu anladık.” diyerek hayretini dile getirdi.³¹¹

Şâver'in Şîrkûh'a yaptığı ihaneti ve Şîrkûh'un faziletini şair Arkale el-Kelbî şu mısralarla ifade etmiştir:

Ne zaman Şîrkûh Dimaşk'ta av yapmaya niyetlense Mısır'da Şaver'i korku kaplar

*O (Şîrkûh) muzaffer bir komutan, şöhreti bütün doğuda ve batıda yayılmış bir aslandır.*³¹²

Şîrkûh'u bir türlü rahat bırakmayan Haçlılar güzergahı üzerindeki bir kanyona, baskın yapıp ona karşı bir zafer kazanmak amacıyla gözcüler yerleştirdiler. Lakin bunu fark eden Şîrkûh yolunu değiştirdi ve kurulan tuzağı boşa çıkararak sağ salim bir şekilde Şam'a döndü.³¹³ Makrîzî ise bu hadiseyi 560 senesi olayları içerisinde ayrıntılı fakat hatalı bir şekilde vermiştir. Ona göre Kerek-Şevbek sahibi Ernat (Renaud de Chatillion) Askalân'a doğru yola çıkmış, oradan da Kerek'e gitmişti. Burada askerlerini toplayıp Şîrkûh'u beklemeye başlamıştı. Fakat bu pusudan haberdar olan Şîrkûh, kendisine tuzak kurulan yerin arka tarafından yola devam etmişti. Renaud ise bunu fark etmemiş ve Şîrkûh sağ

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/307; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/412-413; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/140-141; Lane-Poole, *Selahaddin*, 89; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 308. Ebû Şâme metni biraz farklı nakletmiş, Lane-Poole ve Runciman ise konuşmaları yüzeysel aktarmıştır.

³¹² Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/414.

³¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/307; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/141; Devâdâri, *Kenzü'd-dürer*, 7/27.

salim bir şekilde Dımaşk'a ulaşmıştı.³¹⁴ Makrîzî'nin bu rivayeti problemlidir. Çünkü Renaud 560/1164 tarihinde Halep zindanlarında esaret altındaydı. Ayrıca esir edilmeden evvel Antakya Prinkepsi iken 16 yıllık hapis hayatının ardından 1176 senesinde serbest kalmış, ardından Kerek-Şevbek kalelerini de barındıran Mâverâ-i Ürdün bölgesinin hâkimi olmuştu.³¹⁵ Bu sebeple zikredilen olay sabit olmakla beraber Makrîzî'nin anlatısı hatalıdır.

Şair Umare el-Yemeni Şîrkûh'a kurulan bu tuzakla alakalı şu beyti zikretmiştir:

Siz Frankları her geçitte yakaladınız. Atların dizginlerine Murri (Amaury) üzerine gidin dediniz

*Eğer karada bir köprü kurmuşlarsa, muhakkak ki siz bu köprüdeki demirden bir denizi geçtiniz.*³¹⁶

3.3 Birinci ve İkinci Mısır Seferi Arasındaki Olaylar

Nureddin, döndükten sonra kendisine bağlılığını bildiren Şîrkûh'a Hıms'ı iktâ ederek ödüllendirdi ve bu sırada Şîrkûh'u önemli bir mesele için Bağdat'a gönderdi. Aradığı fırsatı yakalayan Şîrkûh, Halife Müstencid-Billâh'a seferdeyken gördüğü şeyleri ve Mısır'ın durumunu bizzat haber verdi. Bu sayede halife'nin Mısır'a karşı olan ilgisini artırmak ve onu harekete geçirmek istiyordu. Halife anlattığı şeylerden çok etkilendi ve Şîrkûh'u Mısır'a dönmesi için cesaretlendirdi.³¹⁷

Şîrkûh'un avdet ettiği aynı ay içerisinde (Zilhicce/ Ekim-Kasım) Ciron Sarayında büyük bir yangın çıktı. O gece Şîrkûh'un da aralarında bulunduğu bir grup emir oradaydı. Şîrkûh bu yangının sönmesi ve yakınındaki camiye zarar vermemesi için çok uğraştı ve nihayetinde söndürmeyi başardı.³¹⁸

1165-1166 yıllarında Nureddin aralarında Muneytira kalesinin de bulunduğu Lübnan'ın doğu tarafındaki birçok kaleye baskınlar düzenledi ve

³¹⁴ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/279.

³¹⁵ Ebru Altan, "Renaud de Chatillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Maverayi Ürdün Senyörü (1177-1187)", *Tarih Dergisi* 55 (2013), 10-11.

³¹⁶ Ebû Muhammed Necmeddin Umâre b. Ebi'l-Hasen Ali b. Zeydan el-Yemenî, *en-Nüketü'l-asriyye fî ahbâri'l-vüzerâi'l-Misriyye*, thk. Hartwig Derenbourg (Paris: Matbaatü Mersev, 1897), 80.

³¹⁷ Takkûş, *Târîhü'l-Zengiyyîn*, 332. Marin'e göre Nureddin'in Şîrkûh'u Halife'ye göndermesinin sebebi, Mısır'ın fethi için yaptığı planı meşrulaştırmaktı. Bk. Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 59-60.

³¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/411. Bu konuyla alakalı Ebû Şâme, şair Arkale'nin Şîrkûh'u da metheden uzunca bir şiirini nakletmiştir. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/414-415.

buraları ele geçirdi.³¹⁹ İktalarına gitmeyip Dımaşk'ta kalan,³²⁰ Willermus'un ifadesiyle "Haçlılara sürekli zarar veren" Şîrkûh ise 1165 senesinde ani bir saldırı ile Sayda civarında Hristiyanlara ait "Sûr Mağarası" olarak bilinen bir kaleyi ele geçirdi.³²¹ Yine aynı sene içerisinde Şîrkûh, Ürdün Nehri'nin öte tarafında Arabistan sınırında bulunan fakat yeri tam tespit edilemeyen, Tapınak Şövalyelerine ait sağlam ve aşılmaz bir mağarayı zapt etti. Buranın kuşatıldığını haber alan Amaury şövalyelerden müteşekkil büyük bir orduyla süratli bir şekilde yola koyuldu. Lakin Ürdün Nehri'ne vardığında kalenin çoktan düşmüş olduğunu gördü ve aşırı hiddetlendi. Öyle ki kaleyi teslim eden on iki Tapınak Şövalyesini idam ettirdi.³²²

560/1165 tarihinde vuku bulan diğer bir hadise ise Selahaddin'in gösterdiği cesareten dolayı Dımaşk şihneliğine atanmasıdır. Lakin o Nureddin'in en yakın adamlarından biri olan kâdı'l-kudât Kemaleddin eş-Şehrezûrî ile yaşadığı anlaşmazlıktan ötürü bu mevkide fazla kalamamıştır.³²³

Aynı şekilde 561/1165-1166 senesinde Şîrkûh'un iki oğlundan biri olan Nâsırüddin'in kardeşi Fethüddin vefat etti. Naaşı ise dört kabrin bulunduğu

³¹⁹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/148; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 310; Birsell Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 156.

³²⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 5/348.

³²¹ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 157. Schlumberger bu kalenin bir ihanet sonucu teslim olduğunu söylemekte olup Willermus ise bunun gerçeği yansıtmadığını zikretmektedir. Ayrıca Stevenson 1165 yılında Haçlılara karşı kaydedilen tek olayın Şam orduları kumandanı Şîrkûh'un bu seferi olduğunu belirtmiş ve Schlumberger ile beraber buranın adını Cavea de Tyrum (Şakîf Tîrûn veya Tyrun Mağarası) olarak vermiştir. Şeşen, Şîrkûh'un bu yıl fethettiği yerlerin adlarını Dımaşk-Sayda yolu üzerinde bulunan Şakîf-i Tîrun ve Habîs-i Celdek olarak kaydetmiştir. Bk. Stevenson, *The Crusaders in the East*, 190; Gustave Schlumberger, *Campagnes Du Roi Amaury de Jerusalem* (Paris: Librairie Plon, 1906), 100-101; Şeşen, *Selahaddin*, 68.

³²² Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 157; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 190. Schlumberger'e göre burası da bir ihanet nedeniyle ele geçirilmiştir. Öte yandan Barber, bu olayın tarihini 1166 olarak vermiştir. Ayrıca Runciman buranın Amman'ın güneyinde olduğunu belirtmekte ve ayrıntılara yer vermeyip sadece Şîrkûh'un kaleyi tahrip ettiğini ifade etmektedir. Bk. Schlumberger, *Campagnes*, 100-101; Malcolm Barber, *Tapınak Şövalyelerinin Tarihi Yeni Şövalyelik*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006), 160; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 310.

³²³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 52; Abdurrahman Azzâm, *Selahaddin ve iâdetü ihyâi'l-mezhebi's-sünnî*, çev. Kasım Abdükasım (Doha: Dâru Bulumzberi-Müessesetu Katar, 2013), 82; Şeşen, *Devlet*, 44-45; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 18-19; Metin Dönmez, *Nureddin Mahmud B. Zengî ve Selahaddin Eyyûbî İlişkileri* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 53.

Necmiyye kabristanına, ikinci haçlı seferleri sırasında 543/1148 senesinde³²⁴ vefat eden amcaoğlu Şehinşah'ın kabri yanına defnedildi.³²⁵

3.4 İkinci Mısır Seferi

Mısır'a yapılan bu ilk seferin asıl galibi Şâver olmuştu. O, Mısır'a gelen Haçlı ve Zengî kuvvetlerini bertaraf etmeyi başarmış, çıkarları doğrultusunda hareket ederek her ikisinden de istediği şekilde yararlanmıştı. Nihayetinde memleketine dönüp makamına yerleşmişti. Lakin ülkenin zenginliklerine ve içinde bulunduğu karmaşaya şahit olan Şîrkûh ile Amaury Mısır'dan vazgeçme niyetinde değildiler.

Şîrkûh Şam'a geldikten sonra işleri yoluna koymuş, Mısır'a nasıl döneceğini düşünmeye ve planlamaya başlamıştı. Şâver'in kendisine yaptığı ihaneti asla hazmedemeyen Şîrkûh ağzından Mısır'ı bir an olsun düşürmüyor, güvendiği herkese Mısır'ın zenginlik ve güzelliklerinden bahsediyordu. Ayrıca orada işlerin sağlam yürümediğini de biliyordu. Bunun için Mısır'a düzenleyeceği ikinci sefere kadar Nureddin ile yol haritası çizip, planlar yapmaya başlamıştı. Nureddin müsaade etseydi 1165 veyahut 1116 senesinde ikinci seferi düzenleyecekti. Ancak Nureddin acele etmedi, çünkü o, Haçlılara karşı Şam'da dikkatli olmayı gerektiren bir zamanda kuvvetlerini dağıtarak yeni bir teşebbüse kalkışmak istemiyordu.³²⁶

Hasan İbrahim Hasan'a göre ise ilk seferden sonra Mısır'a hükmetmenin yolunu öğrenen Şîrkûh'un amacı orada kendisi adına bir devlet kurmaktır.³²⁷

Şam'da durumlar bu şekildeyken Mısır'da işler karıştı. Yahya b. Hayyât ve taraftarları Şâver'e karşı ayaklanmış fakat başarılı olamamıştı. İsyancıları cezalandıran Şâver bununla yetinmemiş Şîrkûh taraftarı olanları da rahat bırakmamıştı. Onlardan kimilerini öldürtmüş, kimilerini de kendi tarafına çekmek

³²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/452; Zirikî, *el-A'lâm*, 3/153.

³²⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/5.

³²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/327; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 76; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/10; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 63; Âşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye*, 543; Takkûş, *Târihü'l-Fâtîmiyyîn*, 486; Kök, "Fâtımîlerin Yıkılışı", 173; Moritz Sobernheim, "Salâh-Ad-Dîn Eyyûbî", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 10/103.

³²⁷ Hasan, *el-Fâtîmiyyûn fî Mısır*, 303. Bu ifade Eyyûbilerin baştan beri kendilerine has bir devlet oluşturma düşüncesinde oldukları hipotezine dayanmaktadır. Bk. Beyyûmî, *Kıyâmü'd devleti'l Eyyûbiyye*, 114.

için iktâlar vermişti. Bazıları ise uygulanan baskı sebebiyle Nureddin'e sığınmıştı.³²⁸

Willermus ise bu ikinci seferin sebebinin Şîrkûh'un Nureddin'i gayrete getirmesine değil Mısır'ın ahvalini halifeye arz etmesine bağlamaktadır. Onun ifadesine göre Şîrkûh'un her taraftan çok sayıda asker topladığı ve büyük bir orduyla Mısır'a doğru harekete geçeceği söylentileri yayılmıştı. Emirler arasında en büyüğü olan Şîrkûh Bağdat'ta halifeyi ziyaret etmiş ve Mısır'ın zenginliklerini anlatmıştı. Orada bulunan kaliteli ve güzel malların çokluğundan, kıymetli hazinelerden, farklı şehirlerden gelen vergilerden ve ülkenin senelik gelirlerinden bahsetmişti. Buna ek olarak tebaanın şatafatlı bir şekilde hayatını sürdürdüğünü ve savaş sanatından habersiz olarak yıllardır barış içinde yaşadıklarını da eklemişti. Ayrıca Fâtımî Halifelerinin Abbasi Halifelerine muhalefetini sürekli anlatmış ve bu sayede halifeyi etkilemeye çalışmıştı. Dinlediklerinden oldukça etkilenen Halife Mısır'a yapılacak sefer için onay vermiş ve bunu bir cihat olarak addetmişti.³²⁹

Fakat Willermus'un anlattığı bu olay İslâmî kaynaklarda zikredilmemekte olup Şîrkûh'un Nureddin'i görmezden gelerek böyle bir şey yapması pek olası değildir. Zaten Nureddin, birinci seferde de zikredildiği üzere Mısır'ın öneminin farkındaydı ve ilk seferden sonra Mısır meselesini tamamıyla unutmamış, sadece uygun zamanı kollamıştır. Dolayısıyla Nureddin'i göz ardı eden bu rivayet problemli gözükmemektedir.

Yaşanan bu olaylar ve Şîrkûh'un ısrarlı tavırları karşısında daha fazla dayanamayan Nureddin 12 Rebîülevvel 562/ 6 Ocak 1167 tarihinde seçkin emirlerin ve Halep Türkmenlerinin de bulunduğu 2000 kişilik bir süvari birliğiyle Mısır'a ikinci seferi resmen başlatmış oldu.³³⁰

³²⁸ Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/279-280; Kök, "Fâtımîlerin Yıkılışı", 173-174.

³²⁹ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 157-158.

³³⁰ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 139; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 77; Koprıman, "Nureddin'in Faaliyeti", 517. 562 yılında Mısır'a düzenlenen bu ikinci seferin hangi ay ve günde gerçekleştiği hususunda farklılıklar mevcuttur. Ebû Şâme 9 Rebîülâhîr/ 2 Şubat tarihini vermiş, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr gününü belirtmeksizin sadece Rebîülâhîr/ Ocak-Şubat demekle yetinmiştir. İbn Vâsıl da gününü kaydetmeden yalnızca Rebîülevvel/ Aralık-Ocak şeklinde ifade etmiştir. İbn Tağrıberdî ise 15 Rebîülevvel/ 9 Ocak tarihini zikretmiştir. Makrîzî ise bu tarihi 20 Rebîülevvel/ 14 Ocak olarak kaydetmiştir. Stevenson ve Runciman'de ordunun 1167 yılı Ocak ayında yola koyulduğunu aktarmıştır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/327; Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman Ebû Şâme el-Makdisî, *Uyûnü'r-ravzateyn fî ahhâri'd-devleteyn [en-Nûriyye ve's-Salâhiyye]*, thk. Ahmet el-Beysûmî (Dımaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1991), 1/281; İbn Vâsıl,

Şîrkûh, önceden olduğu gibi yine yeğeni Selahaddin istememesine rağmen onu yanına aldı.³³¹

Dımaşk'tan yeni bir ordunun Mısır'a doğru geldiğini haber alan Şâver durumdan endişelendi ve hemen Kudüs Kralı Amaury'den yardım istedi.³³² Bu sırada Nablus'ta bulunan Amaury, Sünnilerin Şii Fâtımî Devleti'ni yıkmalarının Filistin için bir felaket olacağını biliyordu. Bu yüzden önde gelen adamlarını Nablus'a çağırdı ve genel bir toplantı tertip etti. Krallığın durumu değerlendirildi ve herkesten destek talep edildi. Neticede Şâver'e yardım amaçlı düzenlenecek bu büyük seferde krallığı destekleme, ülkeyi korumak için bırakılacak kuvvetler dışında bütün askerlerin bu harekete katılması ve katılamayacak olanların da taşınabilir mallarından veya yıllık gelirlerinden onda birini vermeleri kararı herkesçe kabul edildi.³³³

Haçlılar tarafında durum bu vaziyetteyken Şîrkûh çoktan yola çıkmıştı. Onun günlerdir su tulumlarıyla çölde hareket halinde olduğu söylentileri yayılınca kral yanındaki tüm şövalyeleri ile birlikte onu durdurmak ve şaşırtmak için çöldeki Kadesbarne bölgesine doğru yol aldı. Lakin oraya vardığında kimseyi bulamadı.³³⁴ Çünkü Şîrkûh onun geleceğini haber almış ve rotasını değiştirmişti. Fakat Haçlı topraklarının sol tarafından doğru Ceylan Vadisi (Vâdî'l-Gızlân) rotasını takip eden Şîrkûh'un ordusu Sina Çölü'nde büyük tehlikelere maruz

Müferricü'l-kürûb, 1/148; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/421; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/282; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 5/348; Stevenson, *The Crusaders in the East*, 190-191; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 310-311. İbn Şeddâd, Mısır'a karşı yapılan ikinci seferin sebebini biraz farklı aktarmaktadır. Ona göre Şîrkûh Şam'a döndükten sonra zikredildiği üzere sürekli Mısır'dan bahsetmiştir. Sonrasındaysa bu haber Şâver'e ulaşmış ve Şîrkûh'un buradan vazgeçmeyeceğini anlamıştır. Türklerin Mısır'a gelmesinden endişelenen Şâver büyük tavizler vermek suretiyle Haçlılardan yardım istemiştir. Bu haber Nureddin'e ulaşınca Haçlıların Mısır'ı zapt edip yerleşme ihtimalinden son derece dehşete kapılmış, derhal Şîrkûh'u Mısır'a sevk etmiştir. İbn Kesîr'de onunla benzer kanaattir. Onun ifadesine göre Haçlılar büyük bir orduyla Mısır'a gelip bazı bölgelerin yönetimi ele geçirmiştir. Hadiseyi işiten Şîrkûh ise Nureddin'den izin almış ve böylece sefer başlamıştır. Bk. İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 76-77; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/421; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 59-61.

³³¹ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 77; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 61; Sobernheim, "Salâh-Ad-Dîn Eyyûbî", 10/103; Takkûş, *Târihü'l-Zengiyyîn*, 342.

³³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/327; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/11; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/403. Willermus ise Şâver'in yardım istemesi sonucu değil, Kudüs Kralı'nın Bağdat'taki Halife'nin aldığı kararı öğrenmesi neticesinde Şîrkûh'un saldırılarını önlemek amacıyla harekete geçtiğini ve Şâver'in de bu sayede harekattan haberi olduğunu söylemektedir. Makrîzî'de Amaury'nin haber göndermesi suretiyle Şâver'in Şîrkûh'un gelişini haber aldığını ve Haçlılardan yardım istediğini söylemektedir. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 158; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/282; Vefa Muhammed Ali, *Kıyâmü'd-devleti'l-Eyyûbiyye fî Mısır ve's-Şam* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1987), 29.

³³³ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 158; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 311.

³³⁴ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 158.

kaldı. Bununla birlikte ordu kararlı ve istikrarlı bir şekilde yola devam etti.³³⁵ Nihayet ilk olarak Saîd³³⁶ bölgesi civarındaki Esker³³⁷ köyüne, ardından 6 Rebûlâhîr/30 Ocak tarihinde Mısır'ın güneyinde kalan Nil'in doğu sahilindeki İtfih³³⁸ adlı beldeye ulaştılar.³³⁹

Şîrkûh'u yakalayamayan Amaury derhal Gazze'ye geri döndü.³⁴⁰ Ardından bütün askerlerin Askalân'da toplanmasını emretti. Tertip edilen ordu 30 Ocak tarihinde yola çıktı ve ilk önce el-Ariş'e, daha sonra Bilbîs'e ulaştı. Kral, burada iken çöle izcilerini gönderdi. Lakin Şîrkûh onlardan önce davranıp çoktan ayrılmıştı.³⁴¹

Şîrkûh ve ordusu Nil'i aşarak Mısır'ın batı tarafına geçti. Oradan da Mısır'ın başşehri Fustat'ın (Babylon) batısında ve karşısında kalan bir kasaba olan Cîze (Gize)'ye³⁴² vardı ve burada yaklaşık 50 gün civarı kaldı.³⁴³ Bu süre zarfında Şîrkûh Mısır'ın batı bölgelerini idaresi altına aldı.³⁴⁴

³³⁵ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 161; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 61; Lane-Poole, *Selahaddin*, 90; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 311; Beyyûmî, *Selahaddin el-Eyyûbî*, 64; Hasan Habeşi, *Nureddin ve's-Salîbiyyûn* (Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 110; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 126-127.

³³⁶ Saîd mıntıkası çölden ibarettir. Nil Nehri güneyden kuzeye doğru aktığı için Mısır'ın Akdeniz kıyısındaki delta bölgesi Aşağı Mısır, antik Mısır'ın başkenti Memfis (Kahire yakınları) şehrinden güneydeki Asvan'a kadar olan Nil çevresi ise Yukarı Mısır şeklinde adlandırılmaktadır. Müslümanların Mısır'ı fethi sonrasında rakımının yüksek oluşundan ötürü Yukarı Mısır'a Saîd, Mısrûlulyâ ve Saîdümısır denilmiştir. Bk. Eymen Fuâd Seyyid, "Nil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/122-123; Ahmet Kavas, "Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/544-546.

³³⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/182.

³³⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/218; Bağdadi, *Merâsidü'l-ittıla'*, 1/92.

³³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/327; Bündârî, *Senâ'l-berk*, 20; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/11; Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/282-283.

³⁴⁰ Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 61.

³⁴¹ Olayın devamında Willermus, kralın Bilbîs'e gelişinden ötürü Şâver'in endişelendiğini ve Mısır'a hücum edeceğini zannettiğini ifade etmiştir. Fakat Amaury Şîrkûh için izciler gönderince rahatlamış ve onlara olan güveni tazelenmiştir. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 158-159. Olayları daha farklı anlatan Makrîzî, Kral ve Şâver'in Bilbîs'te buluşup Şîrkûh'u beklediğini, bunu haber alan Şîrkûh'un ise yolunu değiştirip 5 Rebûlâhîr/ 29 Ocak tarihinde Esker'e geldiğini zikretmiştir. Oradan İtfih'e geçen Şîrkûh bu bölgede akınlar düzenlemiştir. Şîrkûh'un faaliyetlerinden haberdar olan Şâver ve Haçlılar ise 1 gün sonra hızlıca Birketü'l-Habeş'e doğru gitmiş ve buradan Mısır'ın batı tarafına geçmiştir. Şîrkûh ise 14 Cemâziyelâhîr/ 7 Nisan tarihinde Cîze'ye varmıştır. Bk. Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/282-283.

³⁴² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/200.

³⁴³ Sıbt İbnü'l-Cevzî Şîrkûh'un burada 2 ay kaldığını, Hanbelî ise yaklaşık 2 ay kaldığını ifade etmektedir. Bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 133; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 63.

³⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/327; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/11. İsfahânî Şîrkûh'un Cîze'de konakladığı sırada İbn Behrâm öncülüğünde *Mahalle* adlı bölgeye seriyye gönderdiğini kaydetmektedir. Bk. İsfahânî, *el-Bustânü'l-câmi*, 391.

Şîrkûh, Burada bulunduğu sırada Şâver'in Caferîlerin eşrafına, Talhîlere (Tuleyhî) ve Kuraşîlere karşı kötü davrandığı haberini almıştı. Bunun üzerine Radî lakaplı Şerif Ebû Abdullah'ı hem Şâver'e karşı kıskırtmak hem de taraftar edinmek amacıyla bu kabilelere gönderdi. Onlar da bu davete icabet edip hızlıca Şîrkûh'a katıldılar.³⁴⁵

Bu olaylar yaşandığı esnada ise Haçlı kuvvetleri kuzeydoğu tarafından Kahire'ye yaklaşmaktaydı. Şâver onları şehre uzak bir yerde karşıladı ve Nil'in doğu kıyısındaki bir ordugâha yolladı.³⁴⁶

Kendisine Mısır'da yardımcı olabilecek grupları yanına katarak işini kolaylaştırmaya çalışan Şîrkûh, yine bu esnada Şâver'e ittifak yapmayı önerdiği şu mektubu yolladı:

“Kendisinden başka ilah olmayan Allah adına ve Müslümanın kardeşine itimat edeceği her çeşit yeminle sana yemin ederim ki Mısır'da asla kalmayacağım. Buraya kesinlikle geri gelmeyeceğim ve Mısır'a saldıran hiç kimseyi desteklemeyeceğim. Bu hususta kim seninle çatışırsa ona karşı seninle kuvvetimi birleştireceğim. Senden bunu yalnızca İslâm'ın zaferi için umuyorum. Muhakkak ki düşman bu şehirlere girdi ve yardımdan uzak olup kurtuluşu zordur. Senden isteğim düşmana karşı birleşelim. Ele geçirilen bu fırsatı değerlendirelim ve taksim edilmiş ganimeti elde edelim. Böylece düşmanın kökünü kurutur ateşini söndürürüz. Ben İslâm adına bunun gibi bir ganimetin asla denk geleceğini düşünmüyorum.”³⁴⁷

Fakat Şâver kendisine yapılan bu teklifi kabul etmedi. Bununla da yetinmeyip ulağı öldürttü ve “Onlar Haçlı değil, onlar kurtuluş!” diyerek Haçlılara olan itimadını açıkça ifade etti. Ardından Haçlılara Şîrkûh'un kendisine sunduğu teklifi ve verdiği cevabı bildirdi. Elçisinin başına geleni ve Şâver'in cevabını duyan Şîrkûh ise parmaklarını ısırarak: “Allah onu kahretsin! Eğer teklifimi kabul etseydi Şam'da tek bir Haçlı dahi kalmayacaktı.” diyerek serzenişte bulundu.³⁴⁸

³⁴⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/95; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/283; Beyyûmî, *Kıyâmü'd devleti'l Eyyûbiyye*, 119.

³⁴⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 311.

³⁴⁷ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/95-96. Makrîzî ise bu mektubu “Sana yemin ederim ki Mısır'da asla kalmayacağım ve askerlerimden hiçbirisi sana zarar vermeyecek. Sen ve ben birlikte Haçlılara karşı duralım. Elimize geçen bu fırsatı değerlendirelim. İslâm için bunun gibisi bir daha denk gelmez.” şeklinde vermiştir. Bk. Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/283.

³⁴⁸ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/96.

Şâver, Haçlıların yardımını almadan Şîrkûh'u bertaraf edemeyeceğini çok iyi biliyordu ve bu yüzden onlarla arasını olabildiğince iyi tutmaya çalışıyordu. Kralın hastalıkla boğuştuğunu ve bu yüzden ülkesine dönmek isteyebileceğini de göz önünde bulunduran Şâver ona bir teklifte bulundu. Bu anlaşmaya göre eski anlaşmalar yenilenecek, yıllık verilen haraç artırılacak ve Şîrkûh defedilinceye dek Haçlıların Mısır'da kalma sözü vermesi şartıyla yarısı peşin yarısı vadeli olarak 400.000 Bizans altını verilecekti. Amaury bu teklife sıcak baktı ve Halife'nin de onaylaması için bir Tapınak Şövalyesi olan Geoffrey ile Kaysâriyye hâkimi Hugh'ü Kahire'ye yolladı. Halife'nin adetlerine ters bir şekilde gerçekleşen törenin neticesinde anlaşma tasdik edildi.³⁴⁹

Bundan sonra Babeyn Savaşı'na kadarki olayların ayrıntılarını ilgili döneme en yakın İslâm kaynaklarından Ebû Şâme ve Makrîzî, diğer kaynaklardan ise yalnızca Willermus vermiş olup anlatıları muhtelifdir. İslâmî kaynakların anlatımına göre Şâver Kahire'nin dış mahallelerine gelerek burada Cîze ile Cezîre³⁵⁰ arasında bir köprü inşa etti ve hem karadan hem de nehirden sandallarla adamlarını göndererek Şîrkûh'un askerlerinin peşine düştü. Şâver'in takibinden kurtulmak isteyen Şîrkûh ise Nil Deltasının batı tarafında bulunan İskenderiye halkından Haçlı-Fâtımî ittifakına karşı yardım istedi. Onlarda bu isteğe olumlu cevap verdiler ve eski Mısır vezirlerinden birinin oğlu olan Necmeddin b. Masâl'ı bu işe tayin ettiler. İbn Masâl Şîrkûh için bir sandık dolusu silah ayarladı. Normalde Halep'te meskûn olan ve o sırada İskenderiye'de bulunan el-İdrîsî Şerif'in bizzat anlatımına göre İbn Masâl onu Şîrkûh'a silahların geldiğini haber vermek için gönderdi. Silahların ulaşmasından iki gün evvel Şîrkûh'un yanına varan İdrîsî ona mektubu verdi. İki gün sonra da Fakih İbn Avf'ın yeğeni aracılığıyla silahlar geldi. İki gün daha Cîze'de kaldıktan sonra İbn Müdâfî'nin elçisi vasıtasıyla Şâver'in kendilerine doğru yaklaştığı haberi ulaştı. Bunun üzerine Şîrkûh kendisine sevk edilen teçhizatı elde edemeden ağırlıklarını ve

³⁴⁹ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 161-164; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 311. İsfahânî, Şâver'in istediği yardıma karşılık Haçlılar için bir çarşı hazırladığını ifade etmektedir. Şeşen de koşulan şartları Haçlıların Kahire'de bir çarşı kurmaları ve ciddi bir savaş tazminatı ödemeleri şeklinde zikretmiştir. Bk. Büндârî, *Senâ'l-berk*, 20; Şeşen, *Devlet*, 46.

³⁵⁰ Makrîzî buranın yerini tam belirtmemiştir. Araştırmamız neticesinde ise iki yer karşımıza çıkmaktadır. İlki çarşısı, camisi ve bahçeleri olan, Mısır'ın mesire alanlarından ve Fustat'ın mahallelerinden biri kabul edilen Cezîretü Mısır'dır. İkincisi ise Doğu Mısır bölgesinde bulunan ve içerisinde birçok köy barındıran Cezîretü Benî Nasr'dır. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/139. Makrîzî'nin belirttiği bu mıntıkanın her ikisi de olma ihtimali mevcut gözükmemektedir.

çadırlarını bırakarak hızlıca yola çıktı. Nil'in batı tarafında kıyıdan uzakta bir kasaba olan Delce³⁵¹ yakınlarında yağma faaliyetinde bulunduktan sonra ordu, hayvanları beslemek için konakladı. Fakat peşlerinde düşman olduğu için binekler henüz tam doymadan Şîrkûh yola çıkma emri verdi. Askerler meşaleler yakıp tüm gece yürüyerek Delce'ye ulaştı ve Şîrkûh burada karargâh kurdu.³⁵²

Willermus ise köprüyü inşa edenin Amaury olduğunu söylemekte olup İskenderiyelilerden yardım isteme olayından bahsetmez. Onun rivayetine göre yapılan ittifakın ardından Haçlılar geceleyin istirahate çekilmişlerdi. Ertesi gün olduğunda ise kral nehrin karşı tarafında bulunan Şîrkûh'a ulaşabilmek için kule ve mancınıklarla donatılmış bir köprü kurmuştu. Nehrin ortasına kadar inşa edilen köprü Haçlıların hasımlarından korkması sebebiyle tamamlanamadı. İki taraf bir ay veya daha fazla bir süre birbirine saldırmaktan imtina etti. Bu arada Şîrkûh her türlü malzemenin tedarik edilebileceği kuzeydeki Mahalla³⁵³ adasına bir birlik gönderdi. Durumu öğrenen kral derhal Milon de Plancy ve Kâmil b. Şâver'in önderliğinde bir müfreze yolladı. Aralarında gerçekleşen savaşın neticesinde Haçlılar galip geldi ve 500 Türk kılıçla veyahut boğularak hayatını kaybetti. Bu haber Şîrkûh'a gelince çok üzüldü ve düzenlediği harekattan endişe duymaya başladı. Haçlılar yarım kalan köprüyü tamamladılar ve aldıkları bu zaferin ardından bütün orduyu filoyla adaya göndermeye karar verdiler. Neticede adayı ele geçirdiler. Fakat çıkan Kasırğa sebebiyle nehrin karşısına geçemediler. Sabah olduğunda ise Şîrkûh ve adamları Haçlı ordusunun ve gemilerinin ayrıldığını görünce ani bir saldırı düzenleneceğinden kuşkulananarak nehre (Mısırın güneyine) doğru yol aldılar. Ertesi gün saldırmaya kararlı olan Amaury Şam ordusunun

³⁵¹ Burası Saîd bölgesinde bulunan, Nil'in batısında ve kıyıdan uzakta bir dağ köyüdür. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/460.

³⁵² Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/96-97; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/283. Ali Beyyûmî Şîrkûh'un İskenderiyelilerden yardım istemesinin sebeplerini şöyle ifade etmektedir. İlk olarak Fâtımî idaresinin son dönemlerinde hükümete karşı muhalefet sancağını taşıyan yer burasıydı. Nitekim Halife Mustansır'ın oğlu Nizar hilafetten uzaklaştırıldığında buraya sığınmış ve direnişini burada organize etmiştir. Aynı şekilde Efdal b. Bedr el-Cemâlî'de Halife'ye karşı mücadelede burayı kendisine üs edinmiş, benzer biçimde Zahîrüddin Mürtefî de Dırgâm'a karşı burada ayaklanma başlatmıştı. İkinci olarak Fâtımî Devleti'nde kurulan ilk Sünnî medrese İbn Masâl'in vezirlik döneminde Şafî mezhebini öğretmek amacıyla İskenderiye'de kurulmuştu. Dolayısıyla İskenderiye Şîrkûh'un hasımlarına karşı yardım isteyebileceği yegâne şehirdi. Şakir de benzer şekilde İskenderiye'nin önemini vurgulamıştır. Bk. Beyyûmî, *Kiyâmü'd devleti'l Eyyûbiyye*, 117-118; Şakir, *Selahaddin*, 68.

³⁵³ Buranın adını Ravza olarak veren müellifler mevcuttur. Bk. Âşûr, *el-Hareketü's-Salîbiyye*, 545; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 22.

ayrıldığını görünce derhal peşlerine düştü. Fakat o tüm askerlerini yanına almadı. Hugh d'Ibelin ve Kâmil b. Şâver önderliğindeki Haçlı-Fâtımî birliklerini Kahire'yi ve köprüyü korumak için görevlendirdi. Gerard de Pougy ve Şâver'in torunu Muazzam'ı da Şîrkûh nehri yeniden geçmesin diye nehrin öte tarafına gönderdi. Böylece nehrin her iki tarafını da kontrol altına alan Amaury hasmını takibe başladı.³⁵⁴

Ordusuyla güneye doğru ilerleyen Şîrkûh, Münyetü Ebi'l (Benî) Husayb³⁵⁵ şehrinde bulunan ve Uşmûneyn (Uşmûn)³⁵⁶ yakınlarındaki Babeyn mevkiye kadar geldi.³⁵⁷ Şîrkûh ordusunu savaş için hazır tutuyordu. Düşman ordusu ise Şîrkûh'a yetişmişti. Aynı günün akşamında Şîrkûh'a yardım için İskenderiye'den bir grup asker gelmişti. Fakat gelen bu birlik onun askerleri kadar yetenekli değildi.³⁵⁸ Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte Şâver ve Amaury'nin devasa ordusu Şîrkûh'un askerlerine karşı saldırıya geçti ve İzzeddin Çavlı komutasındaki bir birliği mağlup etti. Birçok asker dağıldı. Şîrkûh hem kendi adamlarından hem de İskenderiyelilerden çok kayıp verdi. Bunun üzerine İzzeddin ve askerleri mecburen İskenderiye'ye dönmek zorunda kaldı. Bunun sebebi ise Şîrkûh'un askerlerini iki gruba ayırmasıydı. Bir grup kendisinin komutasındayken diğeri yeğeni Selahaddin'in komutasındaydı. O, alınan mağlubiyetin ardından bu iki grubu birleştirdi.³⁵⁹

Düşman ordusuyla alakalı malumat edinmek isteyen Şîrkûh casuslarını gönderdi. Gelen haberlere göre müttefik kuvvetler Kahire'de bir garnizon

³⁵⁴ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 167-172.

³⁵⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/218.

³⁵⁶ Burası Aşağı Saîd bölgesinde Nil Nehri'nin batısında kalan bir kasabadır. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/200.

³⁵⁷ Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 184; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/327; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/11. Willermus, Bâbeyn'in kum tepeleri ve vadiler arasında bulunan, zemini sıkıntılı bir yer olup Lomania adlı bölgeden de 10 mil (16 km) uzakta bulunduğunu ifade etmektedir. Ali Beyyûmî de Willermus ile aynı mesafeyi zikrederek Münye (Minye) ile Babeyn arasında yaklaşık 10 mil (16 km) olduğunu belirtmektedir ki muhtemelen bu iki bölge aynı yerdir. Runciman farklı bir görüş ortaya atarak Şîrkûh'un nehri yeniden aşıp Suriye sınırına geçme niyetinde olduğunu belirttikten sonra ordusunu Uşmûneyn yakınlarındaki antik Hermoupolis harabelerinde kurduğunu söylemektedir. Lyons- Jackson ise Şîrkûh'un Bahr Yusuf kanalının batı tarafındaki Dilga adlı mevkiye vardığını, Haçlı-Fâtımî ordusunun ise Uşmûneyn'de konakladığını zikretmektedir. Man'da benzer şekilde Şîrkûh'un Kahire'ye 250 kilometre uzaklıkta bulunan Bahr Yusuf kanalının civarındaki vadiye konakladığını kaydetmektedir. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 172; Beyyûmî, *Kıyâmü'd devleti'l Eyyûbiyye*, 119; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 312; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 23; Man, *Selahaddin Eyyubi*, 64.

³⁵⁸ Azzâm, *Selahaddin*, 83.

³⁵⁹ Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/284.

bırakılmasına rağmen hem sayı hem de teçhizat açısından üstündü.³⁶⁰ Şîrkûh'un niyeti ne olursa olsun onlarla savaşmaktı. Lakin vatanlarından uzak olan ve sayıca daha az olan askerlerinin savaş esnasında cesaretlerinin kırılıp sebat gösterememelerinden endişe duyuyordu. Bundan ötürü onlarla istişare etmeye karar verdi. Emirlerinin hepsi “Şayet yenilirsek nereye sığınırız? Bu memlekette bulunan tüm asker, halk ve çiftçiler bize düşmandır.” diyerek Nil'in doğusuna geçip Şam'a dönmeyi teklif ettiler. Hatta Ebû Şâme'nin aktardığına göre konuşmanın devamında “Onlar kanımızı içmeyi arzularlar. Bütün ülke halkı düşman olmakla birlikte yardımcısı az olan ve vatanlarından uzak olan iki bin süvari, on binlerle karşılaşmaktan korkmakta haklıdır.” diyerek bu husustaki kaygılarını açıkça bildirdiler.³⁶¹ Vaziyet bu haldeyken Nureddin'in gözü pek adamlarından Şakîf emiri Şerefüddin Bozkuş³⁶² ayağa kalktı ve herkesi gayrete getiren şu konuşmayı yaptı:

“Öldürülmekten veyahut esir edilmekten korkan kişi hükümdarlara hizmet edemez. Bilakis evinde karısıyla beraber oturur. Yemin olsun ki şayet zafer kazanmadan veyahut affedilebileceğimiz bir musibetle karşılaşmadan geri dönersek muhakkak ki Nureddin iktâlarımızı ve aylığımızı elimizden alacaktır. Ayrıca bugüne kadarki hizmetimiz mukabilinde elde ettiğimiz tüm şeyler geri alınacak ve Nureddin ‘Müslümanların mallarını alarak düşmandan kaçıyor, Mısır gibi bir memleketi küffara teslim ediyorsunuz!’ diyecektir. Hüküm onundur.”³⁶³

³⁶⁰ Willermus bu savaşın öncesinde her iki tarafında sayılarını mübalağalı bir şekilde vermiştir. Ona göre Nureddin'in ordusunda 3 bini sadece ok ve yay taşıyan 9 bini zırhlı ve miğferli 12 bin Türk askeri ile 10 veya 11 bin mızraklı Arap birliği mevcuttu. Müttefik kuvvetler ise 374 Haçlı Şövalyeden müteşekkildi. Buna ek olarak sayıları tam kestirilemeyen Türkopol adlı hafif silahlı atlılar da bulunuyordu. Mısırlılar ise yardımdan çok zararı dokunduğu için sayılmamıştı. Abû'l-Farac'a göreyse Şîrkûh'un ordusu iki bin, Haçlı-Fâtımî ordusunun sayısı ise on bin idi. Runciman, müttefik kuvvetlerin sayı üstünlüğünü kabul etmekle beraber Mısırlı birliklerin yayalardan müteşekkil olduğunu, Şîrkûh'un yanında ise hafif Türk süvarisi bulunduğunu ifade etmiş, ardından Haçlıların yanında bulunan şövalye adedinin yüzden biraz fazla olduğunu söyleyerek kendi içinde tutarsızlık yaşamıştır. Willermus, *A History of Deeds*, 2/331; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/404; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 312.

³⁶¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/12.

³⁶² Süryânî Mihail ve Abul'l Farac onun adını Bunguş olarak vermektedir. Bk. Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 201-202; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/404.

³⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/328; İbn Vâsıl, *Müferriçü'l-kürûb*, 1/150. Ebû Şâme biraz farklı bir versiyonla “Öldürülmekten, yaralanmaktan veya esir edilmekten korkan kişi hükümdara hizmet edemez. Bilakis ya çiftçi olur yahut evinde karısıyla beraber olur.” şeklinde rivayet etmiştir. İbn Kesîr de rivayetinde “Her kim öldürülmekten veya esir edilmekten korkuyorsa evinde karısıyla beraber otursun. Müslümanların mallarını yiyen (vergileriyle geçinen) kişi onların vatanlarını düşmana teslim etmez.” ifadelerini kullanmıştır. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/12; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/421-422.

Bu etkileyici konuşmanın ardından Şîrkûh'ta bu görüşte olduğunu ve buna göre hareket edeceğini bildirdi. Aynı şekilde yeğeni Selahaddin de bu fikre katıldı. Ardından istişare kurulu birer birer bu görüşü desteklediler ve hepsi düşmanla savaşıma hususunda birleştiler.³⁶⁴ Deneyimli bir savaşçı ve komutan olan Şîrkûh ordusunu Türklerin kadim savaş tarzına göre düzenledi. Orduyu sağ cenah, sol cenah ve merkez şeklinde ayırdı. Düşmana tek bir yönden saldırmanın tehlikeli olacağını ve hasmının kendisini ortada zannederek direk merkeze hücum edeceğini öngören Şîrkûh sahte ricat taktiğini uygulamaya karar verdi.³⁶⁵ Bunun için merkeze planladığı taktiği kusursuz bir şekilde uygulayacak birini, yeğeni Selahaddin'i yerleştirdi. Üstelik kalabalık gözüksün diye bütün ağırlıkları da onunla birlikte merkeze koydu ve yanındaki komutanlara “Mısır ve Haçlı ordusu benim orada olduğumu zannederek merkeze saldıracaklar. Size saldırdıklarında onlarla gerçek bir savaşa girmeyin ve kendinizi tehlikeye atmayın. Önlerinde sürüklenin. Sizi takibi bıraktıkları zaman hemen peşlerine takılın.” diyerek stratejisini açıkladı.³⁶⁶

Bu sırada Amaury kararsızlık halindeydi. Rivayete göre o bu vaziyette iken Aziz Bernard kendisine bir vizyonda göründü. Ona boynunda asılı olan kutsal haça layık olmadığını söyledi ve onunla alay etti. Krala, eğer iyi bir Hristiyan olmaya yemin ederse boynundaki haçı kutsayacağını söyledi. Böylece nihayet Amaury'nin cesareti yerine geldi.³⁶⁷

Şîrkûh, bölgeye daha önce vardığı için sağ ve sol tarafta bulunan tepeleri ele geçirdi. Yanına güvendiği cesur ve sabırlı askerlerini alarak sağ kanada yerleşti.³⁶⁸ O bu şekilde savaşa hazır bir vaziyet almışken Haçlılar zeminin

³⁶⁴ Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 201-202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/327-328; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/11-12; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/403-404; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/150.

³⁶⁵ Takkûş, *Târihü'l-Zengiyyîn*, 346; Azzâm, *Selahaddin*, 83.

³⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/328; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/150-151; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 63-64. Ebû Şâme bu rivayeti “Onlar korlarını (yiğitlerini) öne atıp merkeze saldıracaklar.” şeklinde eklemeli olarak vermiştir. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/13.

³⁶⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 312.

³⁶⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî bunun aksini iddia etmektedir. Ona göre Selahaddin sağ cenahta, Kürtler sol cenahta Şîrkûh ise merkezdedir. Müttefiklerde ise Haçlılar sağ cenahta, Mısır askerleri sol cenahta olup Amaury Haçlıların yiğitleri ve süvarileriyle birlikte merkezdeydi. Benzer şekilde Şîrkûh'un merkezde olduğunu ifade eden Willermus, Hugh of Caesarea'nın Selahaddin'in olduğu bölgeye saldırdığını, lakin birçok adamıyla beraber esir düştüğünü ifade etmektedir. Makrîzî de Şîrkûh'un ortada olduğunu ima ederek Şâver'in merkeze saldırıp onu bozguna uğrattığını ve sonradan sağ kanadın merkezle birleştiğini zikretmektedir. Yine Lyons-Jackson'ın kaydettiği bir rivayete göre Şîrkûh Bedevileri kendi başlarına bırakmış, kendisi Mısırlılarla mücadeleye girişirken Bedeviler

engebeli ve yumuşak oluşundan ötürü zor hareket ediyordu. Nihayet 25 Cemâziyelâhir 562/ 18 Nisan 1167 senesinde iki ordu karşı karşıya geldi.³⁶⁹ İlk hücum Haçlılar tarafından tam da Şîrkûh'un tahmin ettiği şekilde gerçekleşti. Merkeze doğru saldırıya geçen Haçlılar ilk anda rahat bir saldırı düzenlediler. Selahaddin ise taktiğe uygun bir şekilde az bir mukavemet gösterdi ve sonrasında dağılmadan geri çekildi. Hasımlarının kaçtığını zanneden Haçlı ordusu onları takibe başladı. İşte tam da bu esnada Şîrkûh yanındaki askerleriyle birlikte geride kalan Frank-Mısır kuvvetlerinin sol kanadına ağır bir darbe vurdu ve onları darmaduman etti. Ana ordusuyla bağlantısı kesilen Amaury geri döndüğü sırada Selahaddin hücumla geçti. Ne olduğunu anlayamayan Amaury bir anda kendisini iki ateş arasında buldu ve az kalsın esir oluyordu. Artık yapılabilecek bir şey olmadığını fark eden Amaury ve Şâver, sağ kalan askerleriyle Kahire'ye kaçarak canlarını zor kurtardılar.³⁷⁰ Haçlı-Mısır ordusuna karşı kesin bir zafer kazanan Şîrkûh, içlerinde Kaysâriyye hâkimi Hugue ve başka mühim kimselerin de bulunduğu 170 kişiyi esir aldı.³⁷¹

Şîrkûh'un yabancı bir memlekette hem adet hem de teçhizat bakımından hasmına göre daha zayıf olmasına rağmen askeri dehasını ve yeteneklerini sergileyerek elde ettiği bu başarı öyle büyüktü ki İbnü'l-Esîr, alınan bu galibiyet için "2000 süvarinin Mısır ve sahil Haçlılarının askerlerini yenmesi tarihte kaydedilen en acayip zaferlerden birisidir." demektedir.³⁷²

Willermus ise ilk anda iki tarafın birbirine üstünlük sağlayamadığını, birçok kayıp ve esir veren Haçlıların ertesi gün geri dönmeye karar verdiklerini ifade etmektedir. Ayrıca o, Haçlıların Kahire'ye çekildikten sonra yaptıkları sayıma göre 100 şövalye yitirdiklerini, Müslümanların ise 1500 kaybının

ise Haçlılarla savaştı. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 173; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/133; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/284; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 23-24.

³⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/327; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/133; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/150; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/284. Ebû Şâme bu tarihi 25 Cemâziyelevvel/ 19 Mart olarak vermiş, Willermus ve Runciman ise 18 Mart şeklinde kaydetmiştir. Bk. Willermus, *A History of Deeds*, 2/331; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/11; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 312.

³⁷⁰ Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/328; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/13; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/404; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/151; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 64; Schlumberger, *Campaignes*, 142-143; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 312; Şeşen, *Devlet*, 46; Kök, "Fâtımîlerin Yıkılışı", 176. Ebû Şâme'nin İbn Ebî Tay'dan yaptığı nakle göre Şâver, Kahire'ye değil sağ kalan adamlarıyla birlikte Münye (Minye) bölgesine çekilmiştir. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/98.

³⁷¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/133. Makrîzî bu rakamı 70 civarı olarak vermektedir. Bk. Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/284.

³⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/328.

olduğunu ifade etmektedir.³⁷³ Hem orduların sayısı hem de yenilgi hususunda Müslüman yazarların aksine bir tutum sergileyen Willermus'un alınan bu mağlubiyeti hazmedemediği, Selahaddin'in hayatını kaleme alan Fransız Yazar Marin tarafından çok güzel bir şekilde ifade edilmiştir. O, yapılan savaşı ve İbnü'l-Esîr ile Willermus'un birbirine zıt rivayetlerini aktardıktan sonra şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bu cehalet yüzyılının yazarları dinin, Hristiyan prenslerin şanına bağlı olduğuna inanıyorlardı. Dolayısıyla yenilgilerini saklayamayınca, düşmanların sayısını abartarak utançlarını azaltmaya gayret ederlerdi. Bunlara çoğunlukla öyle kalabalık ordular mal ederler ki, bütün Müslüman Asya'nın bunları toplamaya ve dahası, Suriye'nin de beslemeye gücü yetmezdi. Bir tarihçinin tüm milletlere, tüm dönemlere, tüm yerlere karşı tarafsız olması ve yalnızca hakikate sadık kalması gerektiğini asla bilemediler.”³⁷⁴

Asıl maksadı Mısır'ı ele geçirmek olan Şîrkûh, aldığı ganimetlerle yetinerek Mısır'a dönmeyi tercih etmedi. Ama aynı zamanda saldırdığı takdirde ele geçirebileceği Kahire'ye de saldırmadı. Çünkü o, Haçlılara Kudüs'ten takviye geldiğini öğrenmişti ve düşmanın askeri durumu zahir olmadan bir savaşa girmek istemiyordu. Ayrıca yeterli güce ve donanımına da sahip değildi. Dolayısıyla onlarla kesin bir savaşa girişmek için münasip bir zamanı kolluyordu.³⁷⁵

Şîrkûh, ilk önce Mısırlıların farkındalığını artırmak ve Şâver'e karşı halkı harekete geçirmek istiyordu. Bu amaçla Haçlılara yardımından ötürü Şâver'den nefret eden, başkentten uzak ve deniz yolu üzerinde olduğu için Haçlı tehlikesine karşı daha duyarlı olan İskenderiye'yi kendisine üs olarak seçti.³⁷⁶ Zaten mevcut durumdan rahatsız olan İskenderiyeliler de kendisine yardım etmeye hazır olduklarını bildiren bir mektup yollamışlardı.³⁷⁷ Şîrkûh kuzeybatı rotasını takip ederek Feyyûm³⁷⁸ üzerinden İskenderiye gitti. Giderken yol üzerindeki köylerden

³⁷³ Willermus, *A History of Deeds*, 2/332-334.

³⁷⁴ Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 64.

³⁷⁵ Takkûş, *Târîhü'l-Zengîyyîn*, 347; Beyyûmî, *Kıyâmü'd devleti'l Eyyûbiyye*, 121.

³⁷⁶ Beyyûmî, *Kıyâmü'd devleti'l Eyyûbiyye*, 121-122; Ziya Polat, *Salâhaddin Eyyûbî'nin Haçlı Siyaseti ve Kudüs Haçlı Krallığıyla Yaptığı Antlaşmalar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 83.

³⁷⁷ Takkûş, *Târîhü'l-Zengîyyîn*, 347.

³⁷⁸ Burası Kahire'ye 4 günlük mesafede bir belde olup içerisinde birçok köy ve kasaba barındırmaktadır. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/286; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdülmün'im el-Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Müessesetü Nâsir, 1980), 445.

vergi topladı. İskenderiye'ye vardığında oradaki bazı kişilerin yardımıyla herhangi bir çatışma yaşamadan şehri teslim aldı.³⁷⁹ Muzaffer bir komutan edasıyla şehre giren Şîrkûh sarayda konakladı. Ardından burayı yanındaki esirler için hapis haneye çevirdi. İskenderiye Divan Başkanı İbnü'z-Zübeyr'in kendisine mal ve silah yardımı yapmasıyla gücünü bir nebze olsun toparlamaya başladı.³⁸⁰

Şîrkûh'un İskenderiye'ye gittiğini haber alan Amaury baş danışmanları, Şâver, Şâver'in oğulları ve önde gelen Mısırlılarla nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hususunda istişare yaptı. Neticede İskenderiye'de erzağın az olması ve şehre yalnızca Yukarı Mısır'dan gemilerle erzak temin edilebilmesi sebebiyle nehri filolarla kontrol altına almayı kararlaştırdılar. Bu amaçla Amaury İskenderiye'ye 8 mil (yaklaşık 13 km.) uzaklıktâ bulunan Toroge ve Demenhut (Damanhur) arasında karargâhını kurdu. Ardından Şîrkûh'a ulaşabilecek yardımların önünü kesmek amacıyla çevre köylere ve hatta çölün en ıssız yerlerine askerlerini gönderdi. Ayrıca nehirdeki Haçlı filosu da geçişlerde çok sıkı bir denetim uyguluyordu. Bu şekilde bir ay geçtikten sonra şehirde yiyecek stokları tükenmeye başladı ve halk bu vaziyetten şikayetçiydi.³⁸¹ Durumun vahametini fark eden ve kuşatılmanın ne kadar zor olduğunu iyi bilen Şîrkûh, Şâver-Haçlı ittifakının kuşatmasından endişe ettiği için yeğeni Selahaddin'i yaklaşık bin askerle İskenderiye'de bıraktı. Şehrin ileri gelenlerinden de Selahaddin'e yardım edeceklerine dair söz aldı. Ardından yeğenini onlara emanet etti ve ordusuyla beraber geceleyin gizli bir şekilde Haçlı karargâhının yakınlarından geçerek Saîd bölgesine varmayı başardı.³⁸² Şîrkûh'un şehirden ayrıldığını haber alan Amaury süratle onun peşine düştü. Babylon (Fustat)'a kadar gelen Amaury burada Ben

³⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/329; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/13; Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Târihü'l-hulefâ* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003), 348; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 313. Makrîzî, Şîrkûh'un Bahîra (Buhayra) adlı bölgeyi yağmaladığını ve askerlerinin oradaki erzak ile hayvanları ele geçirdiğini ifade eder. Marin ise Şîrkûh'un şehre hemen giremediğini, bazı kimselerin itirazından sonra şehir halkının kapıları açtığını belirtmektedir. Bk. Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/284; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 64-65.

³⁸⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/98.

³⁸¹ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 174-175.

³⁸² Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 175; İsfahânî, *el-Bustânü'l-câmi'*, 393; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/98. İsfahânî Selahaddin'in yanında yaralı kimselerin kalmadığını zikrederken Ebû Şâme askerlerin arasında yaralı, hasta ve zayıf kimselerin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Marin'e göre Şîrkûh'un İskenderiye'den ayrılma sebebi şehirde artan açlık probleminden ötürü ihanete uğrama kaygısı ile askerlerini baskın ve açıklıktan korumaktır. Lane-Poole'a göre Şîrkûh asker toplamak amacıyla İskenderiye'den ayrılmıştır. Bk. Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 66; Lane-Poole, *Selahaddin*, 93.

Ercarselle adlı soylu bir Mısırlıyla karşılaştı. Bu şahıs Amaury'ye İskenderiye'nin şiddetli açlıkla mücadele ettiğini ve şehrin yönetiminde nüfuzlu bir akrabasının bulunduğunu, bu haldeki bir halkı yönlendirmenin gayet kolay olacağını dolayısıyla şehri ele geçirmenin Şîrkûh'u takip etmekten daha mantıklı görüldüğünü söyledi. Komutanlarıyla istişare yapan kral sonunda İskenderiye'ye geri dönerek şehri kuşatmaya karar verdi.³⁸³

Yukarı Mısır'a giden Şîrkûh bölgeyi hakimiyeti altına aldı ve Kûs³⁸⁴ şehrini ele geçirdi.³⁸⁵ Aynı zamanda buradaki şehirlerden büyük miktarda vergi de toplayan Şîrkûh Ramazan (Haziran-Temmuz) ayının orucunu tutuncaya kadar bu mıntıkada kaldı. Lakin İskenderiye'de durumlar pek de iyi gitmiyordu. Müttefik kuvvetler şehri üç aydır³⁸⁶ kuşatmaktaydı ve halk sabretmesine rağmen çok zor durumdaydı.³⁸⁷ Yiyecek sıkıntısı had safhaya varmış olup şehir düşmek için gün sayıyordu. Ticaretle meşgul olan halk savaştan bihaberdi ve kendileri için asıl önemli olan zenginliklerini korumaktı. Dolayısıyla içinde bulundukları vaziyetten kurtulmak ve eski müreffeh hayatlarına dönmek için Şam ordusunu İskenderiye'den kovma planı yapmaya başladılar. Bu durumdan haberdar olan Selahaddin amcasına şehirdeki vaziyeti bildiren gizli bir mektup yolladı ve ondan acil yardım talep etti. Kendisi de halkı ve ileri gelenleri toplayıp onlara aileleri ve dinleri için savaşmaları gerektiğini söyleyerek amcasının yakında büyük bir orduyla geleceğini vadetti. İlk anda herkesi ciddi manada motive eden bu konuşmanın etkisi kısa sürdü ve halk tekrar söylenmeye başladı. Üstelik Haçlılar Sûr şehrinden gelen takviyelerle gücünü pekiştirdi.³⁸⁸ Bu esnada Saîd bölgesinde

³⁸³ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 175. Runciman, Şîrkûh'un takibi yerine şehrin kuşatılması fikrini veren kişinin Şâver olduğunu ve Şîrkûh'un kuşatma başladıktan sonra şehirden ayrıldığını ifade etmektedir. Bk. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 313.

³⁸⁴ Fustat ile arasında on iki günlük mesafe bulunan bu şehir çok büyük ve çok sıcak olup Saîd bölgesinin başkentidir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/413.

³⁸⁵ İsfahânî, *el-Bustânü'l-câmi'*, 393.

³⁸⁶ İsfahânî, Sıbt İbnü'l-Cevzî ve Zehebî kuşatmanın dört ay sürdüğünü rivayet ederken İbn Zâfir, İbn Saîd ve Lane-Poole bu sürenin yetmiş beş gün olduğunu belirtmektedir. Bk. Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 184; Bündârî, *Senâ'l-berk*, 21; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/133; İbn Saîd el-Mağribî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 95; Zehebî, *el-İber*, 3/37; Lane-Poole, *Selahaddin*, 93.

³⁸⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9/329; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/98; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/284.

³⁸⁸ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 177-178; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 66-67. Selahaddin ilk defa İskenderiye savunmasında bağımsız bir komuta görevi üstlenmiş ve gerçek bir komutan olduğunu herkese kanıtlamıştır. Bk. Lane-Poole, *Selahaddin*, 93; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 28.

bulunan Şîrkûh hemen harekete geçti ve Kûs üzerinden İskenderiye'ye doğru yol aldı. Araplardan ve şehir sakinlerden büyük bir grupta kendisine katıldı.³⁸⁹

Sonrasındaysa Willermus'a göre Şîrkûh Kûs'u fethetmeye girişti, fakat ele geçirmeye niyetlense de yeğenin durumunu göz önünde bulundurarak sadece haraç almakla yetindi. Yoluna süratle devam eden Şîrkûh Fustat'a ulaşmayı başardı. Fakat Hugh of Ibelin'in hem Kahire'yi hem de köprüyü koruması sebebiyle daha fazla ilerleyemedi. Bunun üzerine Babeyn Savaşı'nda esir düşen Kaysâriyye'li Hugo (Hugh of Caesarae)'ya güvenilir biri olduğunu söyleyerek Mısır topraklarını ele geçirmeyi hedeflediğini, bu amaçla büyük bir orduyu Mısır'a getirdiğini, lakin işlerin istediği gibi gitmediğini ve şimdiyse ülkesine dönmekten başka bir şey arzulamadığını ifade etti. Devamında kendisinin kral nezdinde değerli biri olduğunu ve kral ile barış konusunda aracılık olmasını istediğini söyledi. Şîrkûh, kralın kuşatmayı kaldırması ve esirleri geri vermesi halinde elindeki esirleri salacağını ve yol güvenliği hususunda teminat verilirse Mısır'ı terk edeceğini krala bildirmesini ondan istedi. Anlaşmanın Haçlılar adına yararlı olacağını öngörmesine rağmen Hugh kendi itibarını zedelememek için bu görevi kabul etmedi. Onun yerine aynı savaşta esir alınan Arnulf of Turbessel barış için Amaury'ye gönderildi. Krala gelen Arnulf Şîrkûh'un kendisini gönderme amacını açıkladıktan sonra onun şartlarını Haçlı liderlerin ve Şâver ile oğullarının da bulunduğu bir ortamda Amaury'ye bildirdi. Sunulan bu teklif herkes tarafından memnuniyetle karşılandı.³⁹⁰

Müslüman yazarların anlatımına göreyse Şîrkûh 8 Şevval/28 Temmuz tarihinde Yukarı Mısır'dan dönerek Mısır'ın kabristanlığı olan Birketü'l-Habeş'e geldi. Burada ordugâhını kurdu ve başkent Kahire'yi kuşattı. Bu arada bazı Türkmenlere para vaat ederek kendi tarafına çeken Şâver Kahire'nin kuşatıldığını duyunca kral ile birlikte derhal Kahire'ye döndü.³⁹¹

Mısır'da bunlar olurken Nureddin Haçlı topraklarına akınlar düzenleyerek bazı kaleleri fethetti.³⁹² Gelen haberler Amaury'nin keyfini kaçırdı. İskenderiye

³⁸⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/98.

³⁹⁰ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 178-179.

³⁹¹ İsfahânî, *el-Bustânü'l-câmi'*, 394; Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 184; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/329; Bündârî, *Senâ'l-berk*, 21; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/98; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/285.

³⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/330; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 349; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/152-153; Şeşen, *Devlet*, 47.

kuşatması sırasında Şîrkûh'un Kahire'ye kadar gelmesi ve Nureddin'in faaliyetleri onu iyice bunaltmıştı. Şâver de ondan farklı değildi. Neticede Şîrkûh'a elçiler gönderip barış yapmak istediklerini bildirdiler. Bir rivayete göre iki taraf arasında imzalanan anlaşma Şîrkûh'a topladığı vergiler haricinde elli bin dinar verilmesi, İskenderiye'nin Mısırlılara bırakılması ve Haçlıların Mısır'da hiçbir yere sahip olmayıp memleketlerine geri dönmeleri şeklindeydi. Ayrıca Haçlılar ve Şâver Halife Âdîd'ın haberi ve onayı olmaksızın kendi aralarında önceki anlaşmaya muhalif başka bir anlaşma daha yaptılar. Buna göre Haçlıların Kahire'de bir Şihnesi bulunacak, Kahire kapıları Nureddin'in saldırılarına karşı Haçlı süvarilerinin korumasında olacak ve Mısır gelirlerinden her sene 100.000 dinar krala ödenecekti.³⁹³ Başka bir rivayete göre ise Şâver aynı şekilde Şîrkûh'a elli bin dinar verecek, bununla birlikte Haçlılara da otuz bin dinar ödeme yapacaktı. Bunun karşılığında hem Amaury hem de Şîrkûh ülkelerine geri döneceklerdi. Ayrıca Selahaddin'in talebi üzerine İskenderiye'deki zayıf askerler gemilerle Şam'a taşınacaklardı.³⁹⁴ Şartların onaylanmasından sonra Şâver İskenderiye'yi 15 Şevval/4 Ağustos tarihinde teslim aldı.³⁹⁵ Selahaddin Şâver'den İskenderiyeli hiçbir kişiyi cezalandırmayacağına dair söz aldı.³⁹⁶ Ardından şehirden ayrılıp Amaury'nin karargâhına gitti ve burada kral tarafından güzel bir şekilde ağırlandı. Fakat Şâver şehre girdiğinde verdiği sözün aksine davranıp halka kötü davranmaya başladı ve ağır vergiler tayin etti.³⁹⁷ Bunu duyan Selahaddin Amaury'ye durumu bildirdi ve kralın araya girmesiyle Şâver'in zulmü son

³⁹³ Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/329; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/14; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/404-405; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/152; Sâvîrus İbnü'l Mukaffa, *Târîhu Mısır: min bidâyâtî'l-karnî'l-evvel el-milâdi hatta nihâyeti'l-karnî'l-işrin min hilâli mahtûtâtî târîhi'l-betârike*, thk. Abdülaziz Cemaleddin (Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme, 2012), 5/538.

³⁹⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/98-99. Makrîzî Şîrkûh'un Selahaddin'e yapılacak anlaşmayı onaylaması için haber gönderdiğini ve kendisinin Şam'a döndüğünü rivayet etmektedir. Fakat kitabın muhakkiki bu rivayeti doğrulayacak herhangi bir kaynakla karşılaşmadığını ifade etmektedir. Bk. Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/285. Kral, yaralıların nakli için gemi temin etti. Fakat iyileşmiş olanlar kral gelinceye dek Akka'da bulunan şeker kamışı tarlalarında çalıştırıldılar. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/99; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 313. Ayrıca barış görüşmeleri sırasında Selahaddin'in birçok şövalye ile dostluk kurması onun Konnetabl Onfroi de Toron tarafından şövalye ilan edildiği dedikodularına yol açmıştır. Bk. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 313.

³⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/329; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/14; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/152; İbnü'l Mukaffa, *Târîhu Mısır*, 5/538.

³⁹⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/99; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 313; Şeşen, *Devlet*, 47-48.

³⁹⁷ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 181.

buldu.³⁹⁸ Bir müddet kralın yanında kalan Selahaddin, önceden Bilbîs'e gitmiş olan amcasıyla 10 Ağustos'ta birleşti.³⁹⁹ Ardından Nureddin'in ordusu 18 Zilkade 562/5 Eylül 1167 tarihinde Dımaşk'a döndü.⁴⁰⁰ Amaury'nin ordusu ise Fustat'a giderek oradaki garnizonla birleşti ve 21 Ağustos tarihinde Askalân'a geri döndü.⁴⁰¹

Willermus yapılan bu anlaşmayı garipsemektedir. Çünkü o, Haçlıların 500 şövalye ve 4 ya da 5 bin piyadesi mevcutken, kuşatılan şehirde 50.000'den fazla asker olduğunu söylemektedir. Lakin bu sayı pek abartılıdır ve yukarıda anlatılanlara zıt düşmektedir.⁴⁰²

Haçlıların Mısır'da askeri bir birlik bırakmasını hazmedemeyen Şâver'in oğlu Kâmil Nureddin'e bazı emirler vasıtasıyla haber yolladı. Mektubunda ona muhabbetini bildirdikten sonra idaresi altına girmek istediğini söyleyerek Nureddin'e her sene vergi ödemeyi teklif etti. Nureddin bu teklife olumlu cevap verdi. Bunun üzerine Kâmil yüklü miktarda para gönderdi ve bu anlaşma Haçlıların Mısır'a tekrar gelişine kadar devam etti.⁴⁰³

İkinci Mısır Seferi'nin asıl kazananı yine Şâver olmuştu. Her ne kadar aleyhinde anlaşmalar yapmış ve Haçlılara belli bir yetki vermiş olsa da yabancıları memleketinden kovmuş ve idareyi tekrar ele almıştı. Lakin hem Amaury hem de Şîrkûh Fâtımî iktidarının artık son demlerini yaşadığını, doğru strateji ve hamleyi yapanın Mısır'ı elde edeceğini çok iyi bilmekteydi.

İsfahânî, sefer dönüşünde Şîrkûh ile bizzat yaşadığı bir olayı aktarmaktadır. Onun anlattığına göre Şîrkûh Dımaşk'a geldiği vakit İsfahânî'nin Dımaşk'ta olduğu haberini almıştı. İsfahânî de derhal Şîrkûh'un yanına gitmiş ve Şîrkûh kendisine ikramda bulunup hürmet göstermişti. Şîrkûh her gece faziletli kimselerle otururdu. İsfahânî ile birlikte olduğu vakitlerde ise en çok amcası Azizüddin hakkında konuşur ve onu methederek hayırla yad ederdi. Şîrkûh, hem

³⁹⁸ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/99.

³⁹⁹ İsfahânî, *el-Bustânü'l-câmi*, 394; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 313; Şeşen, *Devlet*, 47-48.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/329; Bündârî, *Senâ'l-berk*, 21; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/14; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/152.

⁴⁰¹ Willermus, *A History of Deeds*, 2/343. Runciman bu tarihi 20 Ağustos olarak vermektedir. Bk. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 314. Ayrıca İbn Şeddâd Amaury'nin dönmesini Nureddin'in Muneytır'a'yı fethetmesine bağlamaktadır. Lakin o verdiği tarihte hataya düşmüştür. Bk. İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 78.

⁴⁰² Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 180.

⁴⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/329-330.

geçmişte yaşananlar hakkındaki bilgisi hem de lütuf ve iyiliği ile İsfahânî'ye özel ilgi gösterirdi. İsfahânî de ona ithafen 27 Zilkade 562/14 Eylül 1167 tarihinde bir Cuma gecesi şu kasideyi yazdı:

İnsanların ulaşamadığı şeye sen gayretinle ulaştın. Kaderin elde edemediğini sen elde ettin

İskender'in hikmetine dair haberler anlattılar. Biz anlatılan her şeyi yalnızca sende gördük

Bize Rüstem'in cesaretinden haber verdiler. Bu haber (onun cesareti) sadece sende apaçık zahir oldu

*Onlar ulaştığın şeye şaşırıyorlar. Bu (onların şaşırdıkları), bizim umduğumuz şeyin yanında önemsizdir.*⁴⁰⁴

3.5 İkinci ve Üçüncü Mısır Seferi Arasındaki Olaylar

562/1166-1167 senesinde Şîrkûh Mısır seferindeyken Nureddin, kardeşi Mevdûd'la beraber Hıms'ta buluştuktan sonra Haçlılara karşı akınlar düzenleyerek Şîrkûh'a cephe arkasından destek olmuştur. Bu minvalde Haçlılara birçok zayıat verdirmiş, Sâfeysâ (Sâfîtâ) ve Urayme (Arîme) kalelerini fethederek Hıms'a dönmüştür. Bu esnada Nureddin'i sadece Haçlılar değil aynı zamanda çevresindeki Müslüman emirlikler de meşgul etmiştir. Menbic emiri Hassân el-Menbicî vefat edince Nureddin onun yerine oğlu Gazi b. Hassân'ı atamıştı.⁴⁰⁵ Fakat Gazi Nureddin'e karşı gelerek isyan etti. Bunun üzerine Nureddin onu kendisine itaate zorlamak için birlik yolladı.⁴⁰⁶ İbn Şeddâd'ın naklettiğine göre bu birliğin başında Mecdüddin İbnü'd-Dâye ve Esedüddin Şîrkûh bulunuyordu. Bu iki komutan giriştikleri mücadeleyi kazanarak isyanı başarılı bir şekilde bastırdılar ve Gazi hem şehri hem de kaleyi Nureddin'e teslim etmek zorunda kaldı. İbn Şeddâd'a göre bu olay 563/1167-1168 senesinde gerçekleşmiştir.⁴⁰⁷ İbn Şeddâd'ın verdiği bu bilgiye diğer kaynaklarda rastlamadık. Ayrıca o, olayların tarihini diğer kaynaklardan farklı zikretmiş olup sadece Ebû Şâme İsfahânî'den naklen bu

⁴⁰⁴ Bündârî, *Senâ'l-berk*, 21. Kasidenin tamamını Ebû Şâme nakletmiştir. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/19-21.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/330; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 349.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/331; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 349; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/24; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre*, 1(2)/464; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr*, 27/82; Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Menbic", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/3 (2018), 2079-2080.

⁴⁰⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre*, 1(2)/464.

olayları 563 senesi başlığı altında zikreder.⁴⁰⁸ Mezkûr hadiselerin vuku bulduğu tarihi tam bir şekilde hiçbir musannif zikretmediği için kesin bir kanıya varmak pek kolay değildir. Fakat İbn Şeddâd'ın tarihi karıştırma ihtimali yüksektir. Nitekim kitabın, basılmamış farklı bir nüshasında olayın tarihi 562 olarak kaydedilmiştir. Zikrettiğimiz diğer kaynakların neredeyse hepsiyle muvafık olan bu tarih olayların meydana geldiği yılın bu yıl olduğuyla alakalı rivayeti güçlendirmektedir. Gönderilen birliğin başında Şîrkûh'un olduğu rivayetine gelince, şayet bu bilgi doğru kabul edilirse o zaman bu olay Şîrkûh'un Mısır'dan döndüğü 562 yılının Zilkade ayından sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Vakaların meydana geldiği tarih rivayetlerde kesin olarak belirtilmediği için Şîrkûh'un gönderilen bu birliğe komuta etmesine mâni bir durum gözükmemektedir.

563/1167-1168 senesinde Nureddin önce Hıms'a, ardından Hama'ya gitti ve Halep Kalesi'nde kışladı. Burada bulunduğu sırada yanında Selahaddin ile Şîrkûh'ta vardı.⁴⁰⁹

3.6 Üçüncü Mısır Seferi ve Fâtımîlere Vezir Olması

Şâver, Mısır'ı elinde tutabilmek için iki tarafla da dengeli bir ilişki kurmaya gayret ediyordu. Haçlılar'ın Mısır'da zaten bir garnizonu bulunmaktaydı ve onlarla arası gayet iyiydi. Ancak Nureddin'in Mısır'da herhangi bir idaresi ve yetkisi yoktu. Şîrkûh'u kendisi için daha tehlikeli gören Şâver onun Mısır ülkesine karşı hırsını ve Nureddin'i bu hususta gayrete getirdiğini biliyordu. Bu yüzden o 563/1167-1168 senesinde Selahaddin'in dayısı Şehabeddin Mahmud vasıtasıyla Nureddin'e bir mektup yolladı. Mesajında Şîrkûh'u Mısır'dan vazgeçirmesi şartıyla kendisine her sene Mısır'ın gelirlerinden bir miktar ödemeyi vadetti.⁴¹⁰ Bu sırada Halep'te bulunan Nureddin, Menbic ve Urfa'da düzeni sağlamış ve Recep 563 (Nisan-Mayıs 1168) tarihinde tekrar Halep'e dönerek Meydânü'l-Ahđar (Yeşil Meydan) denilen yerde çadırını kurmuştu.⁴¹¹ Aldığı bu teklifi kabul eden Nureddin Şaban 563 (Mayıs-Haziran 1168) tarihinde Şîrkûh'a elinde bulunan yerlere ek olarak Hıms ve çevresini iktâ olarak verdi. Ona da artık Mısır'ı gündemde tutmamasını emretti. Şâver, Nureddin'in Şîrkûh'u vazgeçirme çabasını

⁴⁰⁸ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/32.

⁴⁰⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/30.

⁴¹⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/100; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/289; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 29.

⁴¹¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/30-36.

duyunca ona güzel bir mektup ve değerli bir hediye gönderdi.⁴¹² Şîrkûh ise Mısır meselesinin rafa kaldırılmasının ardından Hıms'a dönerek kendini Haçlılara karşı savaşımaya adanmıştı.⁴¹³ Ebû Şâme'nin İsfahânî'den naklettiğine göre Nureddin Halep'te iken Selahaddin'e biri Halep'te diğeri de Kefertâb'da olmak üzere iki yeri iktâ olarak vermişti. Şeşen buraların adını Zerdânâ ve Medkîn olarak kaydetmiştir. Şîrkûh'a ise Hıms'ı ve ona bağlı yerleri iktâ etmiş ve sonra da Halep'ten ayrılmıştı.⁴¹⁴ Görüldüğü üzere Ebû Şâme'nin bu rivayetinde sadece Şîrkûh'a iktâ verilmesinden bahsedilmiş nedeni ise zikredilmemiştir.

Şâver hem Nureddin'le ilişkisini düzeltmeye çalışıyor hem de Nureddin taraftarı olanları cezalandırarak onun Mısır'a müdahalesini engellemeye çalışıyordu. Özellikle Şîrkûh'a ve yeğenine destek olanları hedef alan Şâver, Şîrkûh'a yardım eden İskenderiye Divan Başkanı İbnü'z Zübeyr'i öldürdü. Fakat ülkede Nureddin yanlısı olmayıp Şâver'in idaresinden memnun kalmayanlar da mevcuttu. 563/1167-1168 senesi içerisinde Yahya b. el-Hayyât vezirlik makamını elde edebilmek amacıyla Şâver'e isyan etti. Lakin Şâver bu isyanı bastırmayı başardı ve Yahya Frenklere sığındı.⁴¹⁵ Haçlıların kendisine isyan eden birini himaye etmeleri Şâver'in hiç hoşuna gitmedi. Kahire'de bulunan garnizon ise halka şiddetli zulüm ve eziyetten başka bir şey yapmamaktaydı.⁴¹⁶

Öte yandan Amaury Bizans ile arasında sağlam bir bağ kurup gücünü pekiştirmeye çalışıyordu. Kral olunca eşi Agnes'ten boşanmak zorunda kalan Amaury Kaysâriyye başpiskoposu Hernesius ile kilercibaşı Eudes de Saint Armand'ı munasip bir eş adayı bulmaları için Bizans'a elçi olarak göndermişti. Elçiler iki sene sonra kralın ikinci Mısır seferinden döndüğü ay içerisinde, beraberlerinde Bizans İmparatoru Manuel'in büyük yeğeni Maria Komnena ile Sûr şehrine döndüler ve 29 Ağustos'ta ikili arasında evlilik töreni gerçekleşti.⁴¹⁷

⁴¹² Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/100; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/289; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 29.

⁴¹³ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/5.

⁴¹⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/36-37; Şeşen, *Devlet*, 48.

⁴¹⁵ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/289-290; Turan, *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*, 194-195.

⁴¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 137; Schlumberger, *Campagnes*, 176-177. Kaynaklarda zikredilmemesine rağmen Şeşen halkın bu durumdan kendisini sorumlu tutacağını bilen Şâver'in Haçlıların Kahire'deki birliğini geri yolladığını ve söz verdiği vergiyi ödemeyeceğini bildirerek yaptığı anlaşmayı tek taraflı iptal ettiğini ifade etmekte olup Haçlılarla arası bozulan Şâver'in bundan sonra Nureddin'le daha yakın ilişki kurmaya başladığını zikretmektedir. Bk. Şeşen, *Devlet*, 48.

⁴¹⁷ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 183; Schlumberger, *Campagnes*, 169-171; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 314-315; Ernoul, *Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün*

Amaury muhtemelen önceden imparatora Georgios Palaiologos vasıtasıyla Mısır'ı zapt etme önerisinde bulunmuştu. İmparator Manuel, Kral Amaury'ye Gravina Kontu Alexander ve Otranto Kontu Mikhail aracılığıyla teklifini tasdikler nitelikte bir mektup yolladı. Mesajında şimdiye kadar gücünü korumayı başaran Fâtımîlerin artık zayıflamaya başladığını, pek de iyi olmayan vaziyetlerinin çevre devletler tarafından da bilindiğini ve bu halin daha fazla devam edemeyeceğini ifade ederek şayet kral yardım ederse Mısır'ı rahatlıkla ele geçirebileceklerini söylemekteydi. Temsilcilerle varılan anlaşmaya göre imparator Mısır'ın belli bir bölgesine sahip olacak, Antakya'da dilediği gibi hareket edebilecek, Franklara ait bazı yerler Bizans'a verilecekti. Amaury ise İmparatora her türlü desteği sağlayacaktı. İmparator Manuel'in yardımını çok arzulayan Amaury bununla birlikte anlaşmanın şartlarını ağır buldu. Sûr Başdiyakonu ve tarihçi Willermus'u yeni görüşmelerde bulunması için gelen elçilerle birlikte imparator'a gönderdi. Amaury'nin elçisini güzel bir şekilde ağırlayan Manuel yapılan görüşme neticesinde anlaşmayı onayladı. Ardından 1168 yılının sonbaharında Willermus Filistin'e geri döndü.⁴¹⁸

İslâmî ve Süryânî kaynaklar Üçüncü Mısır Seferi'nin sebebinin Kahire'de vergi toplamak ve Nureddin'e karşı ülkeyi korumak için bırakılan Haçlı garnizonuna bağlamaktadır. Amaury döndükten sonra halka zulüm ve eziyet eden Haçlı askerleri -Nureddin'in kuzeydeki beldelerle uğraşmasını ve Şam askerlerinin dağınık olmasını fırsat bilerek- kendilerini engelleyecek herhangi bir kuvvetin olmadığını görünce Kudüs Kralı Amaury'ye haber gönderdiler. Mısır'da kendilerini kimsenin durduramayacağını, gayet basit bir şekilde burayı ele geçirebileceklerini söyleyerek onu Mısır'a davet ettiler. İbnü'l-Esîr'in ifadesine göre Haçlılardan Şam'a daha önce onun gibi akıllı, cesur ve kurnaz biri gelmemişti. Onların bu teklifine kral cevap vermedi. Krallığın önde gelenleriyle yaptığı bir toplantıda Mısır'a bir sefer düzenlemek istemediğini, zaten gelirini aldıklarını ve bununla Nureddin'e karşı güçlendiklerini, şayet orayı ele geçirmeye kalkışacak olurlarsa ülke halkının topyekûn kendilerine karşı çıkacağını ve ülkeyi Nureddin'e teslim etmek isteyeceklerini, böyle bir şey olduğu takdirde Şîrkûh gibi

Fethi, çev. Ahmet Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 30-32; Özer, "Mısır'ın Hâkimiyeti İçin Verilen Mücadeleler", 405.

⁴¹⁸ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 185-187; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 316; Özer, "Mısır'ın Hâkimiyeti İçin Verilen Mücadeleler", 405.

birinin Mısır'a gelmesinin Frankların sonu olacağını ve Şâm topraklarından sürüleceklerini ifade etti. Lakin toplantıda bulunan çoğunluk böyle düşünmemekteydi. Onlara göre Nureddin'in askerleri geldiğinde Mısır çoktan düşmüş olacaktı. Neticede kral isteksiz bir şekilde Mısır'a sefer düzenlemeyi kabul etti.⁴¹⁹

Willermus'un aktardığına göreyse kendisi henüz Bizans'ta iken Şâver'in Nureddin'e gizlice elçiler yolladığı ve Amaury ile yaptığı anlaşmayı lağvetmek üzere olduğuna dair söylentiler yayılmaya başlamıştı. Şâver, bu ithamları kabul etmeyip anlaşmaya sadık kaldığını söylese de Haçlıları buna inandıramadı. Nitekim bazılarına göre bu iddia Haçlıların Mısır'a müdahale edebilmesi için uydurulan bir nedendi.⁴²⁰ Fakat hakikatte böyle bir şey olmasa dahi oğlu Kâmil'in Nureddin'le mesajlaştığı ve yardımını istediği önceki kısımda geçtiği üzere İslâmî kaynaklarda zikredilmektedir.

Bunun üzerine kral Kudüs'te bir meclis toplamaya karar verdi. Toplantıya katılanlar arasında Willermus'un Mısır seferinin asıl mimarı olarak nitelediği Hospitalier Tarikatının lideri Gilbert d'Asailly de vardı. O süratle Mısır'a sefer düzenlenmesini talep ediyordu. O kadar hırslıydı ki Bilbîs'in zapt edilip kendisine verileceğini umarak Hospitalierlere ait hazineleri harcamış, şövalyelere ciddi miktarlarda para ödemiş ve ağır borç altına girmişti. Seferin hüsrarla sonuçlanması neticesindeyse yüklü bir borçla vazifesini bırakmak zorunda kalmıştı. Onun bu görüşüne Nevers Kontu ve adamları da katıldılar. Lakin Templier (Tapınak) Şövalyeleri, Hospitalierlerin sefere önderlik etmeleri ve Mısır ile mali ilişkilerini ilerleten İtalyanlarla ticari bağ kurmaları sebebiyle bu düşünceye itiraz ettiler ve aksi yönde görüş bildirdiler. Kral ise Mısır'a bir sefer düzenlenmesi gerektiğini belirttikten sonra bunun için imparatorun yardımını beklemenin daha ihtiyatlı olacağını ifade etti. Fakat kralın bu fikri azınlıkta kaldı ve nihayet ekim ayında Mısır'a harekât düzenlenmesine karar verildi.⁴²¹

⁴¹⁹ Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 206-207; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/337; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/46-47; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/406-407; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/155-156. Hatta kralın daha sefere çıkmadan Mısır topraklarını kendi adamları arasında bölüştürdüğü zikredilmektedir. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/101; Makrîzî, *İltîâzü'l-hunefâ*, 3/291.

⁴²⁰ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 187-188.

⁴²¹ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 188; Özer, "Mısır'ın Hâkimiyeti İçin Verilen Mücadeleler", 406. Runciman bunlara ek olarak Şâver'in oğlu Kâmil'in, Selahaddin'in kız

Hazırlıklarını tamamlayan kral Bizans'a gönderdiği elçisi dönmeden 15 Muharrem 564/19 Ekim 1168 yılında Askalân'dan yola çıktı.⁴²² Hims'a taarruz edeceğini etrafa yayarak Nureddin'i şaşırtmak istiyordu. Bu sırada Şâver'e Frankların Mısır'a doğru geldiği haberi ulaştı. Duyduğuna inanamayan Şâver aralarında anlaşma bulunmasına rağmen kralın böyle bir şey yapacağını tahmin etmiyordu. Derhal Zahîrüddin Bedrân'ı krala elçi olarak yolladı. Elçi, Güney Filistin'de bulunan Dârûm Kalesi'nde Amaury ile buluştu. Lakin kral onu rüşvetle kendi tarafına çekmeyi başardı. Elçisinin gecikmesinden tedirgin olan Şâver bunun üzerine Şemsü'l-Hilafe Muhammed b. Muhtar'ı elçi olarak krala gönderdi. Elçi kralın yanına gelince anlaşmayı bozmasından ötürü serzenişte bulundu. Kral ise Şâver'in oğlu Kâmil'in Selahaddin'in kız kardeşiyle evleneceği haberini aldığını ve bunun kendileri aleyhine gerçekleşen bir durum olduğunu öne sürerek yaptığı şeyin yanlış olmadığını ifade etti. Şemsü'l-Hilafe bu durumun gerçeği yansıtmadığını, böyle bir şey olsa dahi bunun anlaşmaya zarar vermeyeceğini söyledi. Amaury ise aslında bu sefere çıkmaya onu Bizans'ın zorladığını, kendisinin ise aracılık etmek istediğini söyleyerek 2 milyon dinar verildiği takdirde geri dönebileceğini belirtti. Elçisiyle haberleşen Şâver kralın asıl maksadının Mısır'ı ele geçirmek olduğunu anladı. Seferberlik ilan eden Şâver, Bilbîs'e gönderdiği küçük bir birlik haricinde tüm askerlerini Kahire'de topladı.⁴²³ Kral ise bulunduğu yerden ayrılarak 1 Safer/4 Kasım tarihinde Bilbîs önlerine vardı.⁴²⁴ Şâver'e muhalif olan İbnü'n-Nahhâs, İbnü'l-Hayyât ve İbn Kercele gibi kimseler de krala destek veriyordu. Amaury, Bilbîs'i kuşattı ve ertesi gün kaleyi ele geçirmeyi başardı.⁴²⁵ Kralın askerleri Bilbîs'e girdiklerinde Antakya,

kardeşine talip olduğu söylentilerinin de ortada dolaştığını söylemektedir. Bk. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 317.

⁴²² Bündârî, *Senâ'l-berk*, 39; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/47; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/291. Runciman bu tarihi 20 Ekim olarak vermektedir. Bk. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 317.

⁴²³ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/101-103; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/292. Runciman kralın bahane olarak Kâmil'in Şîrkûh ile görüşmelerde bulunmasını ileri sürdüğünü ifade eder. Bk. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 317-318.

⁴²⁴ Bündârî, *Senâ'l-berk*, 39; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/157; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/292. Willermus ise kralın ekim ayında yola çıktığını, 10 günlük bir yürüyüşün ardından Bilbîs'e geldiğini, 3 günlük bir kuşatma sonucunda 13 Kasım'da burayı zapt ettiğini söylemektedir. Lane-Poole kralın 3 Kasım'da Bilbîs'e vardığını ifade ederken Runciman, Willermus gibi 3 günlük bir kuşatma yapıldığını zikrettikten sonra 4 Kasım'da şehre girildiğini kaydetmektedir. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 188.

⁴²⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/103; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/292-293. İbnü'l-Esîr şehrin aynı gün düştüğünü zikretmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/338. Amaury buraya geldiğinde Şâver'in oğlu Tay'a nerede konaklaması gerektiğin sormuş, Tay ise "Mızrakların

Maarratü'n-Numan ve Kudüs'te yaptıkları gibi dehşet verici bir katliama imza attılar. Halk küçük-büyük, kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim demeden vahşice öldürüldü. Mallar yağmalandı ve birçok kimse ise esir edildi.⁴²⁶ Esirler arasında Şâver'in oğulları Târî, Nâsır, Muazzam ve torunu Kays da bulunmaktaydı.⁴²⁷ Kral, şehri zapt etti ve ardından yıktırdı. Şehirden ayrılan insanları ise gölette boğdurdu ve yüklü miktarda ganimet elde etti.⁴²⁸

Yapılan seferin kaderini değiştiren bu olay Mısırlıların Haçlılara olan güvenini sarsmış, Bilbîs'in başına gelenin kendi başlarına geleceğinden korkarak var güçleriyle ülkelerini savunmaya karar vermişlerdi. Bu konuyla alakalı İbnü'l-Esîr "Şayet Franklar Bilbîs halkına iyi davransalardı Mısır ve Kahire'ye hâkim olurlardı." demektedir.⁴²⁹

Bilbîs'i harabeye çeviren kral orada beş gün kaldıktan sonra 10 Safer/13 Kasım tarihinde Kahire yakınlarına (Birketü'l-Habeş) geldi.⁴³⁰ Bilbîs'te olanları duyan Şâver ise şehri güçlendirmek için etrafına hendekler kazdırıp surları sağlamlaştırdı ve bütün halk canla başla çalıştı.⁴³¹ Haçlılar gelmeden bir gün evvel

ucunda." diyerek karşılık vermişti. Ardından Amaury'ye Bilbîs'in yiyebileceği bir peynir olduğunu mu zannettiğini söyleyince o, "Evet, Bilbîs peynirdir Kahire ise tereyağı." şeklinde alaylı bir şekilde cevap vermiştir. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/103; Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/293. John Man bu diyalogu biraz daha farklı rivayet etmiştir. Bk. Man, *Selahaddin Eyyubi*, 67.

⁴²⁶ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 189; Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 207; Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 184; İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 138; Bündârî, *Senâ'l-berk*, 39; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/148; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/103-104; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/407; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/157; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 72; Marshall W. Baldwin, "The Latin States under Baldwin III and Amalric I, 1143-1174", *A History of the Crusades*, ed. Marshall W. Baldwin, thk. Kenneth M. Setton (Madison, Milwaukee, London: The University of Wisconsin Press, 1969), 1/555; Hasan, *el-Fâtumîyyûn fî Mısır*, 305; Abdülmün'im Macid, *Zuhûrû'l-hilâfeti'l-Fâtumîyye ve sukûtuha fî Mısır* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1994), 383; Cengiz Tomar, "Şâver b. Mücîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010); Usta, *Haçlı Seferleri*, 221. Runciman bu katliamı yapanın Nevers Kontunun adamları olduğunu, kralın bu adamları dizginlemeye çalıştığını ve hatta ellerindeki esirleri kralın satın aldığını ifade etmektedir. Ayrıca bir Haçlı filosofun Nîl Deltası'nda yer alan Tanis şehrine saldırdığını, benzer bir vahşetin burada da yaşandığını ve Müslümanlarla birlikte yerli Hristiyanların (Kıptların) da aynı akıbete uğradığını zikretmektedir. Bk. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 318.

⁴²⁷ Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/293.

⁴²⁸ Ernoul, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 33.

⁴²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/338. Marin, Bilbîs'in başına gelenleri duyan halkın Haçlı garnizonunu ülkeden kovduğunu ifade etmektedir. Bk. Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 72.

⁴³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 138; Bündârî, *Senâ'l-berk*, 39; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/47; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/157; Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/296-297. Sıbt İbnü'l-Cevzî ve Hanbelî bu tarihi 9 Safer/12 Kasım olarak zikretmektedir. Willermus, Bilbîs'in zaptını 13 Kasım olarak vermekte olup, bundan sonra kralın bir gün dahi sürmeyecek Kahire yolculuğunu 10 günde yaptığını, lakin yolculuğu kasıtlı olarak uzattığını ve asıl amacının Şâver'den yüklü miktarda para koparmak olduğunu söylemektedir. Marin ise kralın Bilbîs'i yağmalamayla çok oyalandığını ve bir günlük yolu iki günde gittiğini belirtmektedir. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 188-190; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/149; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 66; Marin, *Selahaddin'in Tarihi*, 72.

⁴³¹ Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/407; Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/296; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 66.

ise (9 Safer/12 Kasım) halkı Kahire içlerine (yeni şehre) tecrit ettikten sonra düşmanın eline geçmesin diye Kahire'nin dış mahallerini (Fustat) yakma emri vermişti. Bu öyle büyük bir yangındı ki 5 Rebûlâhîr/6 Ocak tarihine kadar tam 54 gün sürmüş, insanlar bütün mallarını kaybetmişti.⁴³² 20.000 nefis ve 10.000 meşale yakılmış olan şehirde kilometrelerce çöp yığını oluşmuş, insanlar en yakınlarını terk etmiş ve Fustat'tan Kahire'ye bir yahut iki mil (yaklaşık 1.5-3 km) süren yol için binek türüne göre 10 dinar ve hatta 30 dinar ücret ödemişlerdi. Kahire'nin mescit ve hamamlarında konaklamışlar, bütün sokak ve geçitleri doldurmuşlardı. Bu vaziyette oldukları halde çaresizce Frankların saldırmasını beklemekteydiler.⁴³³

Ülkesinin bu kadar zor durumda kaldığını şimdiye dek hiç görmeyen Halife Âdîd mezkûr olaylar yaşanırken Nureddin'den yardım talep etti. Onun bu yardımı istemesinde Şemsü'l-Hilafe ve Kâmil b. Şâver'in rolü büyüktü. Şemsü'l-Hilafe Bilbîs'in alınmasından sonra Kâmil'e gelmiş, ondan bahsedeceği şeyi babasına söylemeyeceğine dair söz aldıktan sonra babasının sabretmeye kararlı olduğunu, sonunda şehri Haçlılara teslim edeceğini ve Nureddin'den de yardım istemediğini ifade edip bunun apaçık bir ifsat olduğunu belirtmiştir. Ardından onun Halife Âdîd'ın yanına gitmesini ve Nureddin'den yardım talep etmesini istemiş, bundan başka seçeneklerinin kalmadığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Kâmil, Âdîd'ın yanına giderek durumu izah etmiş ve Nureddin'den yardım istemeye onu ikna etmiştir.⁴³⁴ Âdîd, Müslümanların Haçlılar karşısındaki zayıflığından bahsettiği mektubunun içerisine saraydaki eşlerinin saçlarından bir tutam koymuş ve “Bunlar sarayımdaki eşlerimin saçları. Kendilerini Haçlılardan kurtarman için senden yardım istiyorlar.” diyerek durumun vahametini arz etmişti.⁴³⁵

⁴³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/338; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/48; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/157; Lane-Poole, *Selahaddin*, 96. Maalouf yangının 44 gün sürdüğünü söylemektedir. Bk. Maalouf, *Haçlı Seferleri*, 221.

⁴³³ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/296-297; Lane-Poole, *Selahaddin*, 96; Lyons - Jackson, *Selahaddin*, 31.

⁴³⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/104-105; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/293. İbnü'l-Furât'ın nakline göre Şemsü'l-Hilafe Kâmil'e sen dili yerine siz dilini kullanarak hitap etmiş ve problemin çözümünü Nureddin'e değil Kâmil'e bağlamıştır. Bk. İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/22.

⁴³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/338; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/407. İbn İyâs, hem kadınlarının hem kızlarının saçlarını koyduğunu belirtmekte olup benzer bir ifadeyle yardım istediğini ifade etmiştir. Bk. İyâs, *Bedâiü'z-zühûr*, 1(1)/232.

Bu arada Haçlıların baskısı artmış ve insanların dayanma gücü azalmaya başlamıştı. Artık mukavemet etmenin mümkün olmadığını gören Şâver Şemsü'l-Hilafe'yi krala elçi olarak yolladı. Ona sevgisini ve muhabbetini bildirdikten sonra şu ifadeleri kullandı:

Size borçlu olduğumu biliyorsunuz. Arapların razı olacağını bilsem Mısır'ı size derhal devrederim. Fakat Araplar böyle bir şeyden haber alacak olurlarsa zerre kadar tereddüt etmeden beni mahvederler. Onun için size istediğiniz kadar altın verelim, siz de memleketinize dönünüz. Adamlarınızı gönderip eskisi gibi vergileri toplayın. Fakat Nureddin'in gelip Mısır'ı almasına imkân vermeyin. Çünkü bu takdirde Mısır'ı kaybetmekten başka vergiyi de kaybedersiniz.”⁴³⁶

Bu olaydan bahseden bazı kaynaklar, Şâver'in hileye başvurduğunu ve kralı oyalayarak zaman kazanmak için elçi gönderdiğini söylemektedir.⁴³⁷ Benzer biçimde Halife'yi Nureddin'den yardım istemeye zorlayan kişinin Kâmil değil Şâver olduğu ve hatta Şâver'in direk Şîrkûh'tan yardım istediği kaynaklarda zikredilmektedir.⁴³⁸ Şâver'in ikili oynayan ve çıkarları doğrultusunda hareket eden birisi olduğunu göz önünde bulundurursak, her ne kadar Nureddin ve Şîrkûh'tan daha çok imtina etse de bu çetin vaziyette her iki tarafla da iletişim kurmuş olabileceği bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Lakin Halife Âdîd'ın Nureddin'den yardım istemesinde Şâver'in etkisi ile alakalı aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Çünkü az önce de zikrettiğimiz üzere bizzat elçi Şemsü'l-Hilafe Kâmil'den, anlatacağı şeyleri babasına bildirmemesi hususunda söz almış ve konuşmasında çok zor durumda olmalarına rağmen Şâver'in Nureddin'den yardım istemediğini belirtmiştir. Runciman da Şâver'in Nureddin'e başvurmayı tasvip etmediğini kitabında kaydetmiştir.⁴³⁹ Bu da aslında Şâver'in, Nureddin ve Şîrkûh'tan ne derece çekindiğini bizlere göstermektedir.

Amaury Kahire yakınlarında mancınıklarını kurdurduğu ve bütün kuşatma hazırlığını yaptığı halde bir türlü saldırı pozisyonuna geçmemişti. O, Bilbîs'te

⁴³⁶ Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/407.

⁴³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/338; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/48; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/298. Hatta Ebû Şâme, İsfahânî'den naklen kral ile anlaşma yaptığı sırada Şâ-ver'in Nureddin'den yardım istediğini ve ona “Acele etmezsen şehir düşecek.” dediğini aktarmaktadır. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/49.

⁴³⁸ Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 185; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/293; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 66.

⁴³⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 319.

yaşanan katliamın Kahire’de de yaşanmaması için Şâver’in yüklü miktarda para teklif edeceğini biliyordu ve asıl amacı da koparabildiği kadar para koparmaktı.⁴⁴⁰ Zaten durumu da bu esnada pek iç açıcı değildi. Yardıma gelen Haçlı donanması Delta’da ağaç kütükleri sebebiyle saplanıp kalmış ve kral seferin kendisi için iyiye gitmediğini anlamıştı.⁴⁴¹ Bu yüzden Şâver’in yaptığı teklifi kabul etti. Willermus’a göre Şâver, Mısır’dan ayrılmaları ve oğluyla yeğeninin iade edilmesi karşılığında bütün ülkeden toplamaya kalkışsa dahi bir araya getiremeyeceği 2 milyon dinar verecekti. Ama o, bu teklifi yerine getirmek amacıyla değil, Haçlıları oyalamak ve Kahire’ye saldırılarını engellemek amacıyla yapmıştı.⁴⁴² İslâmî kaynaklar ve Abû’l-Farac ise anlaşmada belirtilen miktarı, bir kısmı hemen bir kısmı ise ertelemeli ödenmek üzere 1 milyon dinar olarak vermiştir.⁴⁴³

Haçlılar halkın kararlı direnişini gördüler ve tebaanın Nureddin’e duyduğu sempati sebebiyle gelmesi halinde ülkeyi ona teslim etmelerinden endişe ederek bu teklifi kabul ettiler. Akıllarınca kararlaştırılan parayı almayı ve bununla güçlenerek tekrar Mısır’a dönmeyi planlıyorlardı. Şâver 100.000 dinarı peşinen ödedi.⁴⁴⁴ Ardından kalan meblağı toplamak için Kahire ve Fustat’a gitti. Lakin Fustat ahalisinin evleri içindekilerle birlikte yanmış, sağlam kalan mallar yağmalanmıştı. İnsanlar günlük ihtiyaçlarını karşılayamazken bu istenilen parayı ödemeleri mümkün değildi. Kahire halkı ise asker ve kölelerden oluşmaktaydı.

⁴⁴⁰ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 189-190.

⁴⁴¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 318.

⁴⁴² Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 190.

⁴⁴³ İbnü’l-Esîr, *el-Bâhir*, 138; Bündârî, *Senâ’l-berk*, 39; Abû’l-Farac, *Tarih*, 2/407; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-kürûb*, 1/158; Ebû’l-Fidâ’, *el-Muhtasar*, 3/45; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/429. İbn Zâfir parayı teklif edenin Halife Âdîd olduğunu söyleyip, ilk önce 200.000 dinar vermeyi önerdiğini lakin kralın bunu kabul etmemesi sonucu 1 milyon dinara yükselttiğini aktarmaktadır. Ebû Şâme ve Makrîzî ise 1 milyon dinar teklif edilmesi rivayetinin zayıf olduğunu, aslında 400.000 dinar üzere anlaşma sağlandığını ifade etmektedir. Runciman’a göre Amaury, Seneşali Miles de Plancy’nin önerisiyle Şâver’e para ödeyerek kurtulmasını teklif etmiştir. Bk. Zâfir, *Ahbârü’l-düvel*, 185; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/107; Makrîzî, *İttiâzü’l-hunefâ*, 3/298; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 318.

⁴⁴⁴ Makrîzî peşin ödenen miktarın 400.000 dinar olduğunu, ayrıca saraydaki gizli bir depoda 200.000 dinarın gömülü olarak saklandığını ve bu paranın çıkartılıp İbn Abdülkavî aracılığıyla yarısının Haçlılara verildiğini aktarmaktadır. Abû’l-Farac’a göre Şâver 100.000 dinar ödedikten sonra Haçlılara şayet Mısır’ı terk ederlerse geri kalanını da göndereceğini bildirmiş ve bunun üzerine kral ve ordusu Mısır’ı terk etmiştir. Willermus ise Şâver’in oğlu ve yeğeni için 100.000 dinar ödediğini, geri kalanı için mühlet istediğini ve krala iki yeğenini rehin olarak bıraktığını ifade etmektedir. Bk. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 191; Abû’l-Farac, *Tarih*, 2/407-408; Makrîzî, *İttiâzü’l-hunefâ*, 3/298.

Dolayısıyla mal mülk sahibi değillerdi ve bu parayı denkleştirmeye güçleri yoktu. Neticede Şâver ancak beş bin dinar civarı para toplayabildi.⁴⁴⁵

Bunlar olurken Halife Âdîd Nureddin'e yardım mektupları göndermeye devam etmekteydi ve Mısır'a gelmesi karşılığında ülkenin üçte birini vermeyi, Şîrkûh'un askerî bir birlikle Mısır'da kalmasını ve onlara Nureddin'e vadettiği üçte birin haricinde iktâlar vermeyi vadediyordu.⁴⁴⁶

Artık işin ciddiyetini fark eden ve Mısır'ı Haçlılara kaptırmak istemeyen Nureddin bu haberi alır almaz derhal Hıms'ta bulunan Şîrkûh'a ulak yolladı. Haberci Halep'ten çıkarken ansızın Şîrkûh ile karşılaştı. Aslında Şîrkûh'a da Mısırlılardan bu minvalde mektuplar gelmişti ve o da mevzu bahis konuyu Nureddin'le görüşmek üzere Halep'e doğru yola çıkmıştı. Az önce gelmesi için haber yolladığı Şîrkûh'u şimdi karşısında gören Nureddin şaşırды ve yaşanan bu hadiseyi iyi yorarak çok sevindi.⁴⁴⁷ İsfahânî'nin rivayetine göre Şîrkûh Haçlıların Mısır'da yaptıklarını duyunca iktâsı olan Hıms'tan bir gecede Halep'e gelerek Nureddin'e "Haçlılar göz koydukları Mısır topraklarına yerleşmek üzereler. Senin dışında onları defedecek halihazırda hiç kimse yok. Ne zaman asker toplayacak ve nasıl onları Mısır'dan kovacaksın?" demiştir.⁴⁴⁸ İbnü'l-Furât ise bunun aksini iddia etmekte olup Âdîd'in mektubunu alan Nureddin'in ilk önce emirlerini topladığını ve durumu istişare ettiğini, neticede meclisten Şîrkûh'un Mısır'a gönderilmesi kararının çıktığını ifade etmiştir.⁴⁴⁹

Nureddin Şîrkûh'a derhal sefer için hazırlanmasını emretti ve hazinesini sonuna kadar açtı. Kendisine 200.000 dinar vermenin yanı sıra, elbise, binek, silah teçhizat ve türlü türlü imkanlar sağladı. Üstelik hazine ve asker hususunda

⁴⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/339; Makrîzî, *İltîâzü'l-hunefâ*, 3/298-299.

⁴⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 138-139; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/49; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/158. İbnü'l-Esîr el-Kâmil'inde Nureddin'den yardım isteyen ve bu teklifi yapanın halk olduğunu belirtmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/339.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 139. Ebû Şâme ve İbn Vâsıl, elçiyle karşılaştıktan sonra Mısır'a sahip olmayı uzun zamandır arzulayan ve elinden kaçırmak istemeyen Şîrkûh'un iktâsı olan Hıms'tan bir gecede Halep'e geldiğini söylemektedir. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/50; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/158. Lakin bu müellifler onun Hıms'a döndüğü ile alakalı bir malumat vermemiştir. Ayrıca Halep'e kadar gelen Şîrkûh'un Nureddin'le görüşmeden Hıms'a dönmesi anlamsız olmakla beraber efendisine karşı bir saygısızlık olarak da addedilebilir ki zaten Şîrkûh böyle bir karaktere sahip biri değildir.

⁴⁴⁸ Bündârî, *Senâ'l-berk*, 39-40.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 4(1)/22-23.

kendisine tam yetki verdi.⁴⁵⁰ Hatta İsfahânî, Nureddin'in Şîrkûh'a "Hazinem senindir. Ondan dilediğini al." dediğini ve hazinedarı Veliyyüddin İsmail'e Şîrkûh'un arzu ettiği az çok ne varsa ona vermesini emrettiğini nakleder.⁴⁵¹ Ayrıca Fakih Ziyâüddin İsa el-Hakkârî'yi gizlice Âdîd'a göndererek Şâver'den habersiz bazı şeyler için ondan söz aldı.⁴⁵²

Ardından Nureddin ele geçirdiği Ca'ber kalesini teslim almak için gitti ve bu esnada Şîrkûh çevredeki Türkmenlerden asker toplamaya koyuldu. Ca'ber'den dönen Nureddin Dımaşk'ın güneyindeki el-Fevvâr'a geldiğinde Şîrkûh'ta askerleriyle birlikte buradaydı. Şîrkûh, bu zorlu sefere askerlerini teşvik etmek amacıyla her birine 20'şer dinar verdi. Yapılan yoklamada 5000'den fazla asker tespit edildi. Lakin Nureddin bu sayıyı azımsadı ve orduya 1000 süvari daha ekledi.⁴⁵³ Farklı bir rivayete göre Şîrkûh hazineden bir miktar para almış ve askerlerden 2000 tanesini sefer için seçmiştir. Urfa ve Fırat civarındaki Türkmenleri de orduya çağırması ve toplamda 6000 Türkmen süvariye ordusuna katmıştır. Ardından Şîrkûh, Nureddin'le beraber Halep'ten Dımaşk'a gitmiş ve Nureddin Şîrkûh'un ordusundaki her bir askere maaşları haricinde 20 dinar vermiştir.⁴⁵⁴ İbnü'l-Furât ise ordunun 7000 zırhlıdan meydana geldiğini nakletmektedir.⁴⁵⁵ Zehebî, ordunun yaya ve süvarilerden müteşekkil olduğunu söylemiş ve askerlerin mevcudunu bir eserinde yaklaşık altmış bin, diğer bir eserinde yetmiş bin olarak rivayet ederek abartılı bir rakam vermiştir.⁴⁵⁶ Sayısı hususunda farklılıklar mevcut olsa da neticede ciddi manada emek verilerek büyük bir ordu hazırlanmıştır. Şîrkûh'un memlûklerden oluşan özel birliği olan Esedîler de bu orduda yerini almıştı ve bunların lideri Bahâüddin Karakuş el-

⁴⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/339; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/50; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/158.

⁴⁵¹ Bündârî, *Senâ'l-berk*, 40.

⁴⁵² Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/105; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/23; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/295.

⁴⁵³ Bündârî, *Senâ'l-berk*, 40. Şeşen, kitabında zikrettiği İsfahânî'nin bu rivayetinde Nureddin'in sonradan 1000 değil 2000 süvari takviye ettiğini kaydetmektedir. Bk. Şeşen, *Devlet*, 49. Lakin bizim referans aldığımız Fethiye Nebrâvî'nin tahkik ettiği nüshada *elf fâris* ifadesi geçmektedir.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi*, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/339; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/50; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/158,160. İbn Kesîr ise Nureddin'in Şîrkûh'a gerekli desteği sağladıktan sonra orduya 6000 Türkmen daha kattığını söylemektedir. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/429.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/26.

⁴⁵⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 39/14; a.mlf., *Düvelü'l-İslâm*, thk. Hasan İsmail Merve - Mahmud Arnaût (Beyrut: Dâru Sâdır, 1999), 2/67. Yâfiî ve Bâ Mahreme de sayıyı yetmiş bin olarak nakletmiştir. Bk. Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, 3/281; Bâ Mahreme, *Kılâdetü'n-nahr*, 4/298.

Esedî idi.⁴⁵⁷ Şîrkûh ve askerleri, Nureddin de olduğu halde 29 Safer 564/2 Aralık 1168 tarihinde Dımaşk'a geldi ve ardından Ra'sü'l-Mâ bölgesine vardı.⁴⁵⁸ Nureddin tehlikelere karşı teyakkuzda kalmak ve gelişmeleri takip etmek amacıyla burada kaldı.⁴⁵⁹

Çıkılan bu seferde Nureddin'in emriyle Şîrkûh'un yanına mühim komutanlar atanmıştı. Bunlar arasında İzzeddin Cordîk, İzzeddin (Ğarsüddin) Kılıç, Şerefüddin Bozkuş, Şehâbeddin Mahmud el-Hârimî, Aynüddevele el-Yârûkî ile kardeşi Bahaüddevele el-Yârûkî, Kutbeddin Hüsvrev b. Telîl, Seyfeddin Ali b. el-Meştûb, Kutbeddin Yınal b. Hasan, Nâsîhüddin Humartigin gibi emirler vardı.⁴⁶⁰ Bu kimseler içerisinde ileride amcasının varisi olacak Selahaddin Yusuf da bulunmaktaydı. Selahaddin'in çıkılan bu son sefere katılma hikayesini İbnü'l-Esîr, Selahaddin'e yakın olan bazı arkadaşlarından, Selahaddin'in bizzat kendi ağzıyla şu şekilde aktarmaktadır: “Âdîd'in Haçlılara karşı yardım dilediği ve asker talep ettiği mektuplar Nureddin'e geldiği vakit o beni yanına çağırdı ve vaziyeti bana anlattı. Bana ‘Yanıma gelmesi için Hıms’ta bulunan amcamın yanına elçimle beraber gidecek ve hızlıca yanıma gelmesini söyleyeceksin. Bu iş geciktirmeye gelmez.’ dedi. Dediğini yaptım ve elçiyle beraber Halep’ten çıktık. Az bir mesafe gitmiştik ki amcamın bu maksatla Halep’e doğru geldiğini gördük. Nureddin ona Mısır’a sefer için hazırlanmasını emretti. Amcam onların kendisine ihanet etmelerinden endişe ettiği ve askerlere harcayacak parası olmadığı için bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Nureddin amcama para ve asker temin etti ve ona ‘Şayet Mısır’a gitmekte gecikirsen maslahat bizzat benim oraya gitmemi gerektirir. Eğer biz Mısır meselesini ihmal edersek Haçlılar orayı ele geçirirler ve bizim Şam ile başka yerlerde Mısırlılara karşı bir saygınlığımız kalmaz.’ dedi. Nureddin

⁴⁵⁷ Şeşen, *Devlet*, 50.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/339; Bündârî, *Senâ'l-berk*, 40; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/160. İbnü'l-Ezrak ordunun 28 Safer/1 Aralık tarihinde Dımaşk'a geldiğini zikretmektedir. Bk. İbnü'l-Ezrak, *Meıyâfârikin ve Amid Tarihi*, 154. Abû'l-Farac Nureddin'in yaklaşık 2 ay boyunca orduyu hazırlamakla iştigal ettiğini söylemektedir. Bk. Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/407. Haçlıların Kasım ayının ortalarına doğru Kahire yakınlarına geldiği ve Şîrkûh'un Aralık ayında sefere çıktığı kaynaklarda zikredilmektedir. Bu da bizlere hazırlığın 1 ay civarı sürdüğünü göstermektedir. Dolayısıyla ifade edilen bu süre mübalağalıdır.

⁴⁵⁹ Şeşen, *Devlet*, 50.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 139; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/50-51; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/160. Bündârî Aynüddevele'nin ismini Aynüddevele b. Kûhât şeklinde vermiştir. Makrîzî de onun adını Abdüddevele olarak zikrederek bu hususta münferit kalmıştır. Bk. Bündârî, *Senâ'l-berk*, 40; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/308.

kendisine böyle dedikten sonra amcam bana döndü ve ‘Hazırlan ey Yusuf!’ dedi. Amcam bu sözyle sanki kalbime bir bıçak saplamıştı. Ben ise ‘Vallahi Mısır sultanlığı bana verilse dahi oraya gitmeyeceğim. İskenderiye ve diğer yerlerde asla unutamayacağım sıkıntılar çektim.’ dedim. Bunun üzerine amcam Nureddin’e ‘Yeğenim benimle mutlaka gelmeli. Ona benimle gelmesini emret.’ şeklinde bir talepte bulundu. Nureddin de bana amcamla gitmemi buyurdu. Ben ise muafiyetimi istedim ve toplantı sona erdi. Amcam ordusunu toplayıp sefer kesinleşince Nureddin bana ‘Amcanla gitmek zorundasın.’ dedi. Bunun üzerine ona darlık çektiğimi, bineklerin azlığını ve ihtiyaçlarımın olduğunu şikâyet ettim. O da beni ihtiyacım olan şeylerle donattı. Sanki ölüme sürükleniyordum. Nureddin yumuşak ve merhametli olmakla beraber aynı zamanda bir o kadar heybetli ve ürkütücü biriydi. Amcamla beraber sefere çıktım. Sonunda Mısır fethedilip amcam vefat edince Allah hiç ummadığım halde Mısır’ın hükümrانlığını bana verdi.”⁴⁶¹

İbn Şeddâd da bu sefer hakkında Selahaddin’in kendisine “Askerler arasında bu sefere çıkmaktan en çok nefret eden kişi bendim. Amcamla beraber kendi isteğimle gitmedim.” dediğini nakletmektedir.⁴⁶²

Yıllardır bu anı bekleyen Şîrkûh nihayet 15 Rebûlevvel/17 Aralık tarihinde gayretli ve azimli bir şekilde Ra’sü’l-Mâ’dan Mısır’a hareket etti.⁴⁶³

Haçlılar ise Şâver’le yaptıkları anlaşmadan sonra kuşatmayı kaldırmış ve yaklaşık 2 km. ötedeki Balmumu Bahçesi denilen yere karargâhlarını kurmuşlardı. Burada kaldıkları sekiz gün boyunca Şâver krala sürekli elçiler gönderiyor ve onu oyalıyordu. Sonunda Amaury kampını Kahire’ye 8-9 km. uzaklıkta bulunan Syriacus (Seryakus) denilen yere taşıdı. Bunu fırsat bilen Şâver şehri güçlendirdi. Ülkenin dört bir yanına askerler göndererek yardım sağlamaya çalıştı ve erzak temin etti. Ayrıca halkına cesaret verici konuşmalar yaparak onların direncini artırmaya çalıştı. Paraya karşı aşırı tamahkar olan Amaury ise adamlarından işgal değil anlaşma taraftarı olan Milon de Plancy’nin etkisi altındaydı. Bu sırada Şîrkûh’un büyük bir orduyla Mısır’a geldiği haberi etrafa yayıldı. Bu malumat

⁴⁶¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/343; a.mlf., *el-Bâhir*, 141.

⁴⁶² İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü’s-sultâniyye*, 79.

⁴⁶³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/340; Bündârî, *Senâ’l-berk*, 40; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/51; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-kürûb*, 1/160.

üzerine kral süratle ordugâhını toparlayarak Bilbîs'e döndü ve burada bir birlik bıraktıktan sonra 25 Aralık'ta Şîrkûh'u karşılamak için çöle doğru yola çıktı. Fakat Şîrkûh'un çölü çoktan geçtiğini haber alınca dönmeye karar verdi. Çünkü Şâver onu sürekli oyalıyordu ve söz verdiği parayı vermeye niyeti yoktu. Haçlılar da onu ödemeye zorlayacak güçte değildi. Bunun üzerine bir de Şîrkûh'un güçlü ordusu Mısır'a doğru gelmekteydi. Çatışmaya girmenin zararına olacağını düşünen kral Bilbîs'e döndü ve Haçlılar 2 Ocak'ta Mısır'dan ayrıldılar.⁴⁶⁴

Makrîzî, Şîrkûh'un Mısır'a geliş haberini Haçlıların 1 Rebûlâhîr/2 Ocak'ta aldığını, 3 Rebûlâhîr/4 Ocak tarihinde Kahire'den Bilbîs'e çekildiklerini ve bu esnada yanlarında adamlar, kadınlar ve çocuklardan müteşekkil 12 bin esirin bulunduğunu söyleyip Bilbîs'e gelen Haçlıların Fâkûs'a geçerek ülkelerine döndüklerini zikretmektedir.⁴⁶⁵ Ebû Şâme ise Şîrkûh'un Kahire'ye varmadan evvel baş imamı olan Ziyâüddin İsa el-Hakkârî'yi önden gönderdiğini ve gelmekte olduğunu haber verdiğini söylemektedir.⁴⁶⁶

Abû'l-Farac Nureddin'in Haçlıların Mısır'ı terk ettikleri haberini aldığını, buna rağmen sefer düzenlemekten vazgeçmediğini, çünkü onun asıl amacının Mısır'a yardım etmekten ziyade orayı ele geçirmek olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁷ Haçlıların dönmesine çok sevinen Nureddin etrafa müjdecileriyle fetihnameler yolladı. Çünkü bu Mısır'ın yeniden fethinin ve Şam beldelerinin artık emniyette olduğunun bir göstergesiydi.⁴⁶⁸

Artık Mısır ile kendisi arasında bir engel kalmayan Şîrkûh 7 Rebûlâhîr/8 Ocak tarihinde Kahire'ye vardı.⁴⁶⁹ Ardından Kahire'nin dışında bulunan Meks⁴⁷⁰ bölgesinde karargâhını kurdu.⁴⁷¹ Şîrkûh henüz buraya varmadan Şâver onun

⁴⁶⁴ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 191-193. İbn Zâfir Şîrkûh'un Türklerden oluşan ordusuyla yola çıktığını, Birketü'l-Cübb bölgesine vardıklarında Haçlılar tarafından fark edildiklerini ve bunun akabinde kralın ordusunun derhal ülkeden ayrıldığını zikretmektedir. Bk. Zâfir, *Ahbârü'd-düvel*, 185.

⁴⁶⁵ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/299.

⁴⁶⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/105; Şeşen, *Devlet*, 50.

⁴⁶⁷ Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/408.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/340.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 139; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/429; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/299. İbn Vâsıl ve Hanbelî bu tarihi 4 Rebûlâhîr/5 Ocak olarak vermiştir. İbnü'l-Esîr ise el-Kâmil adlı eserinde 7 Cemâziyelâhîr/8 Mart tarihini vermiş, fakat hata yapmıştır. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/340; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/161; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 67.

⁴⁷⁰ Bağdadi, *Merâsidü'l-ittıla*, 3/1299.

⁴⁷¹ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/299.

Kahire ve Eyle arasında bulunan Sadr⁴⁷² kalesine geldiğini haber almış, ardından Şemsü'l-Hilafe'yi krala elçi olarak göndermiş ve maddi açıdan zor durumda olduğunu belirterek Amaury'den para talep etmişti. Amaury de kendisine istediği desteği sağlamıştı.⁴⁷³

Bundan sonra Şîrkûh Kahire'nin girişindeki el-Lûk denilen yere ordugâhını kurdu. Artık Şîrkûh'a karşı koyamayacağını anlayan Şâver onu karşılamak için bulunduğu yere güzel konaklar ve birçok hizmetçiyle birlikte gitti. Bir araya geldiklerinde Şâver ona "Düşüncem o ki sen ve ben birlikte Haçlıları yakalayalım ve üzerlerine atılalım." dedi. Şîrkûh ise "Haçlılar, sığınakları olmadığı halde batı topraklarında (Mısır) iken ben de bu görüşteydim. Fakat şimdi böyle değil. Çünkü onlar kendi şehirlerine bağlı arazideler. Biz ise en kötü durumda zayıflık ve yorgunluk içerisinde çölden çıkıp geldik. Allah bizi onların şerrinden korudu. Bizim dinlenmeye ve rahatlamaya daha çok ihtiyacımız var." şeklinde cevap verdi.⁴⁷⁴

9 Rebûlâhir/10 Ocak'ta ise Şîrkûh saraya giderek Âdîd'ın huzuruna çıktı ve Âdîd ona değerli bir hil'at giydirdi.⁴⁷⁵ Ayrıca Halife Âdîd, Kahire'nin dışındaki çadırına geri dönen Şîrkûh'a ve dahi askerlerine hediyeler, yüksek ücretler ve sayısız konut ihsan etti.⁴⁷⁶ Farklı bir rivayete göre Âdîd onu saraya davet etmemiş, bu hediyeleri kendisine göndermiştir.⁴⁷⁷ Abûl-Farac ise Şîrkûh'un Âdîd'ın huzuruna çıkıp ağırlandığını, fakat vezaret Şâver'in elinde olduğu için onu boş laflarla geçiştirdiğini ve ne kendisine ne de yanındakilere hiçbir şey ikram edilmediğini söylemektedir.⁴⁷⁸ Fakat Abû'l-Farac, bu rivayetinde tek kalmış olup Süryânî ve Latin kaynaklarında dahi böyle bir rivayet geçmemektedir.

Uzun süredir sıkıntı çeken ve artık rahat bir nefes almak isteyen Mısırlılar Şîrkûh'un gelişine çok sevindi. Halk onu ve ordusunu bir kurtarıcı gibi

⁴⁷² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/397.

⁴⁷³ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/107-108; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/299-300.

⁴⁷⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/108. İbnü'l-Furât'ta benzer ifadelerle bu rivayeti aktarmıştır. Bk. İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 4(1)/30.

⁴⁷⁵ Bündârî, *Senâ'l-berk*, 41; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/300.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 139; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/161; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/429-430; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/300.

⁴⁷⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/149; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/108.

⁴⁷⁸ Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/408.

görmektedir. İnsanlar evlerine emin bir şekilde döndüler ve Haçlıların yakıp yıktığı her şeyi yeniden onarmaya başladılar.⁴⁷⁹

Halife Âdîd, Şîrkûh'a hizmet etmesi için önde gelen adamlarını onun çadırına yolladı. Sonradan bizzat kendisi bir gece tebdili kıyafet ile gizlice Şîrkûh'un çadırına gitti. Birçok mühim konuyu kendisiyle paylaştı. Bunlardan birisi de Şâver'in öldürülmesi meselesiydi. Yapılan bu görüşmeden sonra Âdîd sarayına geri döndü.⁴⁸⁰

Yapılan bu gizli görüşmeden habersiz olan Şâver ise Şîrkûh Kahire'ye ayak bastığında sanki onun vezirlik binasına girdiğini görmüş gibiydi.⁴⁸¹ Şîrkûh'un Kahire'ye girmesi ve hem halifeden hem de halktan bu kadar rağbet görmesi ona çok ağır geldi. Üstelik onu engellemek için elinden bir şey de gelmiyordu. Çünkü Şîrkûh'un askerleri çok fazlaydı ve Âdîd da onu desteklemekteydi. Dolayısıyla içindeki düşmanlığı açığa vurmaya cesaret edemiyordu. Bunun üzerine o da Nureddin'e verdiği sözü yerine getirme hususunda yavaş davranmaya başladı.⁴⁸² Ama aynı zamanda Şîrkûh'a dalkavukluk etmeye ve ona karşı iyi görünmeye de gayret etti. Bunun için her gün onu ziyaret ediyor, ona ve askerlerine erzak temin edip bol bağışlarda bulunuyor ve sözler veriyordu.⁴⁸³ Hatta Şâver onlara bu seferde harcadıkları giderin karşılığında mal vermeyi dahi vadetmiş fakat hiçbir şey vermemişti.⁴⁸⁴ Başka bir rivayete göre Şîrkûh askerlerine harcamak için kendisinden para istemiş ama Şâver onun bu dileğini sürekli erteleyerek yerine getirmemişti.⁴⁸⁵

Artık Şîrkûh'a daha fazla katlanamayan Şâver bir davet tertip etmeye karar verdi. Şîrkûh ve yanındaki emirlerini çağıracağı bu toplantıda onlara tuzak kurup derdest etmeyi, ardından Şam ordusunu ele geçirmeyi ve bu askerlerle

⁴⁷⁹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/109.

⁴⁸⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/108. Aynı rivayeti nakleden İbn Kesîr, görüşme neticesinde Şâver'in öldürülmesine karar verildiğini eklemektedir. Makrîzî de benzer bir rivayet nakletmektedir. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/430; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/301.

⁴⁸¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/108-109. İbnü'l-Furât ve Makrîzî bu konuda Şâver'in gördüğü bir rüyayı anlatmaktadır. Bk. İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/29-30; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/300-301.

⁴⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 139-140; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/430.

⁴⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/340; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/300. Ebû Şâme, Şâver'in bu tutumu sonucunda Şîrkûh'un gönlünü kazandığını, hatta onu makamında bırakmaya niyetlendiğini ve gizlice ona kendisini Şam askerlerinden korumasını tavsiye ettiğini ifade etmektedir. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/109.

⁴⁸⁴ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 79.

⁴⁸⁵ Sübkî, *Tabakât*, 7/18.

Haçlılara karşı mücadele etmeyi hedefliyordu. Ancak oğlu Kâmil buna müsaade etmedi ve babasına “Şayet böyle bir şeye kalkışırsan yemin ederim Şîrkûh’a bundan bahsederim.” dedi. Şâver ise oğluna “Eğer bunu yapmazsak yemin olsun ki hepimiz öldürülürüz.” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Kâmil “Doğru söyledin. Bizler Müslüman olduğumuz ve bu ülke İslâm üzere kaldığı halde öldürülmemiz Haçlıların burayı işgal etmesiyle öldürülmemizden daha hayırlıdır. Seninle Haçlıların buraya dönmesi arasında yalnızca Şîrkûh’un yakalandığı haberini işitmeleri vardır. O zaman (Şîrkûh yakalandığı takdirde) Âdîd bile Nureddin’e gitse Nureddin onunla tek bir süvari dahi göndermez ve Haçlılar bütün şehirleri ele geçirir.” diyerek babasına bu işin nerelere varacağını ifade etti. Bu sözlerden etkilenen Şâver kuracağı tuzaktan vazgeçti.⁴⁸⁶

Sıbt İbnü’l-Cevzî, Şâver’in bu girişimini daha farklı bir nedene bağlamaktadır. Onun rivayetine göre Şîrkûh’a karşı elinden hiçbir şey gelmeyen Şâver, Haçlılara bir mektup yolladı. Onlardan kara ve deniz yoluyla Dimyat’a gelmelerini istedi. Şâver’in bu çağrısından haberdar olan Mısır’daki devlet adamları Şîrkûh’a geldiler. Şâver’in halk ve ülke için fitneden ibaret olduğunu söyleyerek Haçlılara yazdığı mektuptan bahsettiler ve onun İslâm’ın helakine (Mısır’ın Haçlılara verilmesine) neden olacağını belirttiler. Haçlıların gecikmesinden ötürü korkuya kapılan Şâver ise yukarıda zikredilen planı kurmaya başladı.⁴⁸⁷

Diğer bir rivayete göre ise Şâver bir ziyafet tertip etmek istemişti.⁴⁸⁸ Ancak Şîrkûh’un yanındaki emirler Şâver’in bir kötülükte bulunabileceğinden endişe ederek onu bu davete gitmekten menetmişti.⁴⁸⁹

Şam askerleri Mısır’ın güzelliğini, nimetlerinin ve mallarının bolluğunu görünce orada kalmayı ve oraya yerleşmeyi çok arzuladılar. Aynı şekilde Şîrkûh’un da bu duyguları depreşti ve Mısır ülkesini ele geçirme isteği daha da kuvvetlendi.⁴⁹⁰ Fakat Şam askerleri Şâver’in kendilerini aldattığını anlamışlar ve onun kendilerine bir fenalık yapmasından korkmuşlardı. Selahaddin ve İzzeddin

⁴⁸⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/341; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 2/447; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-kürûb*, 1/161; Makrîzî, *İttiâzü’l-hunefâ*, 3/300.

⁴⁸⁷ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’ât*, 21/149.

⁴⁸⁸ Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 207; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/430.

⁴⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/430.

⁴⁹⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/109.

Cordîk'in başını çektiği bir grup Şâver'i öldürmeye karar verdi.⁴⁹¹ Öyle ki Selahaddin bu meselenin uzadığını, Şâver olduğu sürece Mısır'ı ele geçiremeyeceklerini ifade etti.⁴⁹² Bir başka rivayete göre ise yalnızca Selahaddin değil bu hususta anlaşılan kişilerin tümü Şîrkûh'a gelmişler ve bu konuyu ona açarak "Şâver aynı şekilde kaldığı (ölmediği) sürece bizim bu ülkede hiçbir söz hakkımız yoktur." demişlerdi.⁴⁹³ Fakat o aldıkları bu kararı tasvip etmedi ve onlara "Yapmayın! Onun yanında büyük bir ordu var ve biz onun ülkesindeyiz."⁴⁹⁴ diyerek böyle bir şeye kalkışmamaları hususunda tembihledi.⁴⁹⁵ Hatta Şîrkûh, Ziyâüddin İsa el-Hakkârî'yi Şâver'e göndermiş ve ona "Yanımdaki kişilerin sana bir fenalık yapmalarından korkuyorum." diyerek kendisini önceden uyarı, fakat Şâver onun bu sözüne kulak asmamıştı.⁴⁹⁶ Sübkî de İsfahânî'nin rivayetine benzer bir nakilde bulunmuş, Şîrkûh'un Kahire'ye girdiği sırada onun askerleri için para temin etmeyen Şâver'e "Askerler talep etmesine rağmen nafakalarını sürekli erteledin. Yanıma geldiğinde onlara karşı tedbirli ol." dediğini, lakin onun bu uyarıyı dikkate almadığını ifade etmiştir.⁴⁹⁷

Buraya kadar zikredilen rivayetlere göre bu işi planlayan ve azmettiren asıl kişi Selahaddin'dir. Amcası ise bu işi onaylamak bir tarafa Şâver'i korumaya yönelik tutum sergilemiştir. Fakat tam aksine bu işi asıl kurgulayan kişinin Selahaddin değil Şîrkûh olduğunu bildiren iki rivayet mevcuttur. Ebû Şâme ile İbn Şeddâd'ın aktardığı ve İbn Vâsıl'ın da bu konudaki görüşler arasında belirttiği ilk rivayete göre Mısır'ı elde etmek isteyen Şîrkûh, Şâver Mısır'da olduğu sürece bunun gerçekleşmeyeceğini biliyordu. Dolayısıyla bu işe bir çözüm aramaya koyuldu. Daha önceden Âdîd kendisine gelmiş ve Şâver'i öldürme hususunda onunla gizli bir görüşme yapmıştı. Bu fikirden esinlenen Şîrkûh emirlerini topladı ve Şâver'in durumunu istişare etti. Komutanlarına:

⁴⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/341; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/447-448; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/162.

⁴⁹² Bündârî, *Senâ'l-berk*, 41.

⁴⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 140.

⁴⁹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/153.

⁴⁹⁵ Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 207; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/341; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/408; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/430.

⁴⁹⁶ Bündârî, *Senâ'l-berk*, 41; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/162; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/30-31.

⁴⁹⁷ Sübkî, *Tabakât*, 7/18.

“Benim bu ÷lkeye karşı olan hevesimi, sevgimi ve düşk÷nlüğümü biliyorsunuz. Kesin olarak anladım ki Haçlıların bu topraklarda sahip olduğı şeyler bende mevcut değıl. Onların bu ÷lkenin zayıflıklarını açığa çıkardığını fark ettim ve onlarda bu memleketi parsellemenin yolunu öğrendiler. Ben Mısır’dan ayrıldığım takdirde geri döneceklerine ve buraya sahip olacaklarına kesin bir şekilde eminim. Burası İslâm Devleti’nin önemli bir parçası ve hazinesinin gelir kaynağıdır. Haçlılar buraya saldırıp ele geçirmeden evvel Mısır’a hâkim olmaya ve hem bizi hem Haçlıları oyalayan, aldatan ve onlarla bizi birbirimize karşı kıskırtan Şâver’den kurtulmaya kararlıyım. O bu toprakların servetini uygunsuz bir şekilde kullanarak telef etti. Haçlılar bu servetle bize karşı kuvvetlendi. Her ne vakit Haçlılara yetişsek ve onları adamları azalmış, kahramanları ölmüş olan bu ÷lkeye sürükleysek emirleri arasında Şâver yakalanmadan Mısır’a hükmedemeyecekleri şeklinde görüş ayrılığı ortaya çıkıyor ve onu yakalamak için dağılıyorlar.”⁴⁹⁸

diyerek Şâver’i ortadan kaldırmanın önemini vurguladı. Willermus’un aktardığı ikinci rivayete göre Şîrkûh zaten önceden bunu planlamıştı. O Haçlıların ayrılmasından sonra niyetini hiç hissettirmeden barış amacıyla gelmiş gibi ordugâhını Kahire’ye kurmuştu. Kendisini sürekli ziyaret eden Şâver’in güvenini tesis etmeyi de başarmıştı. Vaziyet bu şekilde devam ederken Şîrkûh adamlarına ertesı gün sabahın erken vakitlerinde kendisini ziyarete gelecek olan Şâver’i öldürmelerini gizlice emretmişti.⁴⁹⁹

Her iki görüşü de inceleyecek olursak birinci görüşte Şîrkûh’un mevcut duruma göre bir tavır takındığı ve ortamın müsait bir hale gelmesini beklediğı çıkarılabilir. Bu esnada söylemiş olduğı sözler de bu savı desteklemektedir. Şâver’e böyle bir plandan bahsetmesiyle alakalı rivayete gelince bu Selahaddin’i ön plana çıkarmak için yapılan bir abartı veyahut gerçekten de o sırada Şîrkûh’un dostluğunu kazanmaya çalışan Şâver’in bu konuda başarılı olması olarak değerlendirilebilir. İkinci görüşte ise belki de Şîrkûh kendisini uzun yıllardır uğraştıran ve sürekli ikili oynayan Şâver’den bıkmış olup artık onu ortadan kaldırarak ipleri eline almayı düşünmüş olabilir. Esasında ikinci görüşün ilk rivayeti, Âdîd’ın bu konuda Şîrkûh’la yaptığı gizli görüşmeye de atıf yapmaktadır.

⁴⁹⁸ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü’s-sultâniyye*, 79; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/109-110; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-kürûb*, 1/161-162.

⁴⁹⁹ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 193-194.

İbnü'l-Esîr, İsfahânî, Sıbt İbnü'l-Cevzî, Sübkî ve İbn Kesîr'in oluşturduğu Müslüman tarihçiler grubunun aktardığı ilk görüşe Abû'l-Farac ve Süryânî Mihail'de katılmakta olup onlarda Selahaddin'i bu işin asıl sorumlusu olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla her iki rivayette makul ve muhtemel olmakla beraber ilk görüş daha kuvvetli gözükmektedir.

Şâver dışarı çıktığı nadir zamanlarda büyük bir şatafatla dolaşırdı. Mısır'daki âdete göre vezir seyahat ederken maiyetindekiler davul, borazan ve bayrak taşırdı. Şâver yine bir gün büyük bir ihtişamla Bâbü'l-Kantara'dan çıktı ve adeti üzere Şîrkûh'u selamlamak için çadırına geldi.⁵⁰⁰ Fakat o sırada Şîrkûh bazı günlerde olduğu gibi Karâfe bölgesindeki İmam Şâfiî'nin mezarını ziyarete gittiği için çadırında yoktu ve kendisini yanlarında bir grup asker bulunan Selahaddin ile Cordîk karşıladı. Onlar Şâver'i güzelce ağırladılar ve Şîrkûh'un ziyarete gittiğini söylediler. Bunun üzerine Şâver Şîrkûh'un yanına gitmeyi teklif etti. Böylece hep beraber yola koyuldular. O gün hava çok sisliydi ve Şâver'in bir yanında Selahaddin, diğer yanında Cordîk bulunmaktaydı. Biraz ilerledikten sonra Selahaddin, Şâver'in boş bir anını yakaladı ve yakasından tutup çekerek atından aşağı attı. Ardından yanındaki adamlarına Şâver'in askerlerini yakalamalarını emretti. Telaşa kapılan Şâver'in askerleri yanlarındaki malları bırakarak korkup kaçtılar. Şâver ise esir olmaktan kurtulamadı.⁵⁰¹ Ebû Şâme'ye göre Şâver ziyarete geldiği sırada Selahaddin ona atları yarıştırmaya teklifinde bulunmuş o da bu teklifi kabul etmişti. Kendileriyle birlikte Cordîk de bulunmaktaydı. Atlarını koşturmaya başladıktan bir müddet sonra askerlerden uzaklaştılar ve ikisi birden Şâver'in üzerine atıldılar. Esir alınan Şâver çadıra götürülüp hapsedildi. Ayrıca Ebû Şâme bu olaylar esnasında Şâver'in bazı askerlerinin öldürüldüğünü zikretmektedir.⁵⁰² İbn Şeddâd, bu olaylarda Cordîk'ten bahsetmeyip her şeyi Selahaddin'e atfetmiştir.⁵⁰³ Abû'l-Farac ve Süryânî Mihail ise Şâver'in ziyarete geldiği esnada Şîrkûh'un bazı evliyayı ziyarete gittiğini, bu sırada Şâver'in yanında bulunan ve

⁵⁰⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/110; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/162; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/301.

⁵⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 140; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/162-163; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/301.

⁵⁰² Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/59,111.

⁵⁰³ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 80.

onunla sohbet eden Selahaddin'in atından zıplayarak Şâver'i esir ettiğini söylemektedir.⁵⁰⁴

Esir alınan Şâver yaya vaziyette çadıra getirildi. Selahaddin ve diğer emirler onu öldürmeyi arzulamaktaydılar. Fakat Şîrkûh'un rızası olmadan böyle bir şey yapmak mümkün değildi. Ebû Şâme de geçen bir rivayete göre Âdîd Şîrkûh'a bir hizmetçisi vasıtasıyla Şâver'i öldürmesini emreden bir ferman yolladı. Şîrkûh ise bu fermanı Selahaddin'e gönderdi ve o da derhal Şâver'i öldürdü. Ebû Şâme'ye gelen diğer bir rivayete göre Şâver'i öldüren kişi İzzeddin Cordîk idi.⁵⁰⁵ İbnü'l-Esîr, İbn Şeddâd ve İbn Vâsıl'a göre Şâver'in esir alınıp tek kişilik bir çadırda hapsedildiği ve gözaltında tutulduğu haberini alan Şîrkûh hızlıca geri döndü. Ona yalnızca adamlarının yaptığı işi tamamlamak düşmekteydi. Tam bu sırada Şâver'in yakalandığını duyan Âdîd, Şîrkûh'a özel bir adamıyla haber gönderdi ve Mısır'daki adet üzere Şâver'in kellesini istedi. Halifenin de bu işe olur vermesi üzerine Şâver öldürüldü.⁵⁰⁶ Makrîzî'ye göre Şâver esir alındıktan sonra adamları Şîrkûh'a haber göndermiş ve o da hemen gelmişti. Şâver'in yakalandığını haber alan Âdîd ise iki üstadından birisini kılıçla Şîrkûh'a göndermiş ve ona "Bu bizim kölemizdir. Onda ne senin için ne de benim için bir fayda vardır. Allah'ın onun hakkındaki hükmünü yerine getir." diyerek Şâver'in öldürülmesini istemiş, akabinde Şâver infaz edilmişti.⁵⁰⁷ Abû'l-Farac ve Süryânî Mihail'e göre Selahaddin durumu amcasına bildirmiş, amcası ise ona "Halifeden emir almadıkça bir şey yapamayız." demiştir. Sonrasında durumu halifeye bildirmişler ve Âdîd kendi elinde hiçbir yetki bırakmayan Şâver'in öldürülmesini istemiştir. Böylece Şâver öldürülmüştür.⁵⁰⁸ İsfahânî'ye göre Selahaddin ve Nûriyye birliğinin önde gelenleri Şâver'i yakalamışlar ve gözcüler dikerek çadıra hapsetmişlerdi. Onu öldürmeye hevesli oldukları halde saraydan onun kellesinin istendiği haberi kendilerine ulaştı. Bunun için art arda elçiler gelmekteydi. Halifenin isteğini yerine getirmeden onun karşısına çıkmak

⁵⁰⁴ Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 207-208; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/408.

⁵⁰⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/59,111. Ebû Şâme ve İbnü'l-Furât, Şâver'in yakalanmasından önceki gece Şîrkûh'un gördüğü bir rüyadan bahsetmektedir. Şîrkûh gördüğü bu rüyayı Şâver'in yakalanacağı ve onun makamını ele geçireceği şeklinde yorumlamıştır. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/110; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 4(1)/31.

⁵⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/341; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 80; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/163.

⁵⁰⁷ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/301.

⁵⁰⁸ Süryânî Mihail, *Vakayinâme*, 207-208; Abû'l-Farac, *Tarih*, 2/408.

istemeyen elçiler Şâver'in kellesiyle birlikte saraya döndüler.⁵⁰⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî ise bu hususta üç görüş nakletmiştir. Birinci görüşe göre Şâver Şîrkûh'u ziyaret etmeye geldiğinde öldürülmüştür. İkinci görüşe göre Şîrkûh İmam Şâfiî'nin kabrini ziyarete gittiği sırada Şâver onu ziyarete gelmiş ve kendisini karşılayan Selahaddin ile Cordîk tarafından öldürülmüştür. Üçüncü görüşe göre Selahaddin ile Cordîk onu yakalamışlar ve Şîrkûh'a danışmadan öldüremeyeceklerini bildikleri için onu çadıra hapsetmişlerdi. Şâver'in adamları ise asker toplamak için Kahire'ye çekilmişlerdi. Bu durumu öğrenen Şîrkûh geri dönmek için hemen yola koyulmuştu. Âdîd önceden Şîrkûh'a Şâver'in kellesini istediğini bildiren bir mesaj göndermiş ve peş peşe elçiler yollamıştı. Şîrkûh ise Fakih İsa el-Hakkârî ile Şâver'e tedbirli olması ve yanına gelmemesi gerektiğini bildirmişti. Fakat o buna aldırmamıştı. Cordîk, Şîrkûh gelmeden evvel Şâver'in kafasını kesti. Çadıra dönen Şîrkûh Şâver'in öldüğünü görünce istircâda bulundu.⁵¹⁰ Neticede Şâver 17 Rebîülâhîr 564/18 Ocak 1169 tarihinde öldürüldü ve kafası Âdîd'a gönderildi.⁵¹¹

Bundan sonra Şîrkûh aynı gün kalabalık bir toplulukla beraber Kahire'ye girdi.⁵¹² Fakat büyük bir kitlenin toplanmış olduğunu görünce durumdan endişelendi ve bu grubu dağıtmak için onlara "Emîrû'l-Mü'minîn (Âdîd) size Şâver'in evini yağmalamanızı emrediyor." dedi. Böylece topluluk dağıldı ve Şâver'den geriye kalan ne varsa yağmalandı. Ardından saraya giren Şîrkûh'a Âdîd tarafından hil'at giydirildi ve Emîrû'l-Cüyûş el-Melikü'l-Mansûr lakabıyla vezirlik makamına atandı. Sonrasında giydiği hil'at ile birlikte Şâver'in ve önceki vezirlerin eskiden oturduğu vezir konağına gitti. Lakin yapılan yağmadan ötürü oturacak bir şey bulamadı.⁵¹³ Öyle ki Şîrkûh en sonunda bir hurma salkımının üzerine oturmak zorunda kaldı.⁵¹⁴

⁵⁰⁹ Bündârî, *Senâ'l-berk*, 41.

⁵¹⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 21/153.

⁵¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Bâhir*, 140; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 80; Bündârî, *Senâ'l-berk*, 41; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/430; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/301. İbn Vâsıl ve Ebü'l-Fidâ' bu tarihi 7 Rebîülâhîr/8 Ocak şeklinde vermiş olup hata etmişlerdir. Bk. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/163; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, 3/46.

⁵¹² İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 80; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 351; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 68. Makrîzî bu tarihi 19 Rebîülâhîr/20 Ocak olarak vermiştir. Bk. Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/302.

⁵¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/341; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/356; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/302. Hanbelî'nin naklettiği bir rivayete göre Şîrkûh, yönetimi devraldıktan sonra bir müddet Kahire'nin dış mahallesinde konaklamış, ardından Kahire'ye girip halifeyle görüşmüştür. Ayrıca İbn Şeddâd ve İbnü'l-Adîm, Âdîd'ın vezirlik hil'atini önceden gönderdiğini ve Şîrkûh'un bundan

Âdîd 27 Rebûlâhir 564/28 Ocak 1169 tarihinde vaziyeti bildirmek için Nureddin'e, üzerinde kendi alameti olan ve Kâdî el-Fâzıl'ın kaleme aldığı bir mektup yolladı. Nureddin de ona cevaben emrine itaat etmesi gerektiğini ve Mısır'ı tehlikelere karşı koruyan Şîrkûh'a kefil olduğunu söyledi.⁵¹⁵

Şâver'in ölümünün ardından oğlu Kâmil Şücâ' ile akrabaları saraya sığındılar.⁵¹⁶ Fakat onların da sonu yaklaşmıştı ve 4 Cemâziyelevvel/3 Şubat tarihinde onlarda Şâver gibi idam edildiler. Bu olaydan haberi olmayan Şîrkûh, saraya onları istediğini bildiren bir haber yolladı. Âdîd ise ona gümüşten bir tabağı üstü örtülü halde gönderdi. Örtüyü kaldıran Şîrkûh tabakta Kâmil'in ve yeğenlerinin kafalarını gördü ve karşılaştığı bu manzaraya çok üzüldü.⁵¹⁷ Çünkü Kâmil babasını karşısına almak pahasına Şam ordusuna yardımcı olmuş ve Şâver'in kendisine kuracağı tuzağı boşa çıkarmıştı. Şîrkûh, Kâmil'in ölümüne öyle kederlenmişti ki onun için "Yaptıklarına karşılık kendisine iyilik edebileyim diye sağ olmasını çok isterdim." diyordu.⁵¹⁸

Willermus'a göre Şâver'in öldürülmesine tanık olan oğulları Kahire'ye sığınmış ve halifeden canlarının bağışlanmasını dilemişlerdir. Âdîd ise Türklerle gizlice görüşmemeleri şartıyla affedebileceğini ifade etmiştir. Lakin onlar bu şarta uymamış ve Şîrkûh'a gizli bir elçi göndererek barış görüşmesinde bulunmuşlardır. Bunu duyan halife anlaşmayı ihlal etmeleri sebebiyle onları öldürtmüştür.⁵¹⁹

Artık Şîrkûh hasımlarını bertaraf etmiş ve Mısır'ın yeni veziri olmuştu. Halifeye ise bu durumu meşrulaştırmak düşmekteydi. Bunun için Âdîd, Kâdî el-

sonra saraya girdiğini söylemektedir. Bk. İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 80; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 351; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 68.

⁵¹⁴ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/302.

⁵¹⁵ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/303. Mektubun tam metnini İbn Fazlullah el-Ömerî nakletmektedir. Bk. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebîsâr*, 12/143-148.

⁵¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/341; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/111; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/448; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/301.

⁵¹⁷ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/301.

⁵¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/341; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/33.

⁵¹⁹ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 194.

Fâzıl'ın hattıyla Şîrkûh'a bir menşur (taklid)⁵²⁰ gönderdi. Kâdî'l-kudât İbn Abdi'l-Kavî şahitlerin huzurunda, üst tarafı bizzat Âdîd'a ait olan⁵²¹ şu menşuru okudu:

“Allah'ın kulu ve onun işlerinin idarecisi olan Emîrû'l-Mü'minîn Ebû Muhammed el-Âdîd-Lidînullâh'tan görkemli lider, galip hükümdar, askerlerin sultanı, ümmetin hamisi ve velisi, dinin aslanı, Müslümanların hakimlerini koruyan, Müminlerin davetçilerine rehberlik eden Ebû-l-Hâris Şîrkûh el-Âdîdî'ye.”⁵²²

Hanbelî bu bölümün haricinde asıl metnin yaklaşık yarısını, İbnü'l-Furât ve Kalkaşendî ise tamamını nakletmiştir.⁵²³ Geri kalan menşurun bir parçası ise şöyledir:

“Bu, benzeri hiçbir vezir için verilmemiş bir ahittir. Emîrû'l-Mü'minîn'in seni, taşımak için ehil gördüğü emaneti kuşanıyorsun. Mektubuna sınıksız sarıl. Hizmetini peygamberin evlatlarına isnat ederek övgünün nihayetine ulaş. Onun başarısını kendine yol edin.”⁵²⁴

Kendisine gönderilen bu menşurdan ötürü Şîrkûh çok sevindi ve menşur defalarca tekrar tekrar okundu.⁵²⁵ Her ne kadar Şîrkûh Nureddin'in bir komutanı ve artık Mısır'daki nâibi olsa da menşurda da görüldüğü üzere Âdîd, tam aksine onu kendisine nispet ederek hizmetkarı gibi görmüştür. Üstelik kendisi için hizmet edilmesine adeta bir kutsiyet atfetmiş ve asıl yüceliğin bu olduğunu vurgulamıştır.

⁵²⁰ Orta Çağ'da hilafete bağlı topraklarda bulunan hükümdarın/sultanın meşruiyet kazanması için halifenin gönderdiği onay ve tayin belgesine menşur denilmektedir. Bu kavram yerine aynı zamanda taklid, tevki', ferman, tuğra, ahidnâme gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Bk. Abdülkerim Özaydın, “Menşur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/148-149; Aydın Usta, “Taklid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/465-467; Erdoğan Merçil, “Tevki’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/35-36.

⁵²¹ Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/302.

⁵²² Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/65; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/164; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 73. Zehebî'de bu kısmı benzer biçimde nakletmiştir. Bk. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 39/14-15.

⁵²³ İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 4(1)/34-44; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-â'sa fî sinâati'l-inşa* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 10/80-92; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 69-73.

⁵²⁴ Bündârî, *Senâ'l-berk*, 42. Ebû Şâme, İbn Vâsıl, Nüveyrî, Zehebî, İbn Fazlullah el-Ömerî, Safedî, Makrîzî ve Hanbelî bu kısmı hemen hemen aynı biçimde nakletmişlerdir. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/64; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/165; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 28/356-357; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 39/15; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebîsâr*, 12/148; Safedî, *el-Vâfi*, 16/127; Makrîzî, *İttîâzü'l-hunefâ*, 3/302; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 68.

⁵²⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/111; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 4(1)/44.

Şâver'in katli ve Şîrkûh'un vezir oluşuyla ilgili Şîrkûh'u, yeğeni Selahaddin'i ve kardeşi el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin Ebû Bekir'i öven, Şâver'i ise yeren şair Arkale şu beyitleri zikretmektedir:

Mısır'ın himaye ettiği ve babası Ali olan Emîrû'l-Mü'minîn'e

*Şâver'i Mısır'ın Firavun'u, Şîrkûh'u da Musa'sı tayin ettiğini söyle.*⁵²⁶

Halife kısır bir saltanat elde etti. Onun veziri Şîrkûh el-Âdî'dir.

Şâdî'nin oğlu (Şîrkûh), Selahaddin ve onun kılıcı (Seyfeddin) yanında Şebber ve Şebîr (Hasan ve Hüseyin) olan Ali gibidir.

O (Şîrkûh) şanı büyük yırtıcı bir aslandır. Şâver ise adamları ısırarak kuduz bir köpektir.

Öyle bir zulüm ve zorbalık yaptı ki arkadaşı onun hakkında "Bunun gibilerine lanet olsun." der oldu.

*Rahman onun mezar toprağına merhamet etmedi. Münker ve Nekir halen onun kabrindedir.*⁵²⁷

Şîrkûh'un bu zaferi kısa sürede Nureddin'e ulaştı. O Mısır'ın fethedildiği haberini alınca çok mutlu oldu ve Allah'a hamdetti. Verilen onca emeğin ardından nihayet Mısır kendi hakimiyeti altına girmişti. Derhal bütün beldelere fetihnameler yolladı. Şehirlerin süslenmesini ve kutlamaların yapılmasını emretti. Şairler bu fetih sebebiyle şiirler yazdılar.⁵²⁸ Bu şairler arasında Nureddin'in hizmetinde bulunan İmâdüddin el-İsfahânî, fetih haberi gelince Şîrkûh'u metheden uzunca bir şiir yazmış ve yazdığı bu şiiri Şam'dan Mısır'a göndermiştir. Bu şiirin bazı dizeleri şöyledir:

Ulaştığın şeye eğlenerek değil azimle ulaştın. Nice rahatlık zahmet ağacından kazanılmıştır.

Ey Şâdî oğlu Şîrkûh hükümlerlik çağırının davetiyledir. (O hükümlerlik) Babasının iyiliğiyle oğlunun hayrını haber verdi.

Krallar acele ettiler. Ama koştukları zaman içerisinde senin hızlı giden atının ulaştığı ulviyete erişemediler.

⁵²⁶ Safedî, *el-Vâfi*, 16/126-127.

⁵²⁷ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/167; Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, 3/46; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 2/74; Safedî, *el-Vâfi*, 16/127; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/47; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 68. Ebû Şâme, şiirdeki arkadaş ifadesi yerine hikaye eden tabirini kullanmıştır. Bk. Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/59.

⁵²⁸ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/111.

Mısır mülkünde kralların başa çıkamadığı rütbenden usanıyorsun. (Halbuki rütben) diğer rütbeleri geçti.

Sen Mısır'ı fethettin. Yakınında bulunan Beytü'l-Makdis'in fethine de müyesser olmanı ümit ediyorum.

*Av, dinin aslanına beldelerin fethini mümkün kıldı. Acele et ve civardaki beldelere atıl.*⁵²⁹

Mısır'ın fethi Nureddin'i oldukça sevindirdi ama Şîrkûh'un vezir oluşu da onu bir o kadar endişelendirdi. Aldığı haberden dolayı yüz ifadeleri değişti ve hoşnutsuzluğunu belirten ifadeler dilinden döküldü. Şîrkûh'un bu hali onu derin düşüncelere sevk etti. Öyle ki bu durumdan ötürü geceleri uykuları kaçtı. Nureddin iyiden iyiye canını sıkıyan bu konuyu dillendirmeye başladı ve emiri Mecdüddin İbnü'd-Dâye'ye içindeki sırrı açtı.⁵³⁰ İbn Ebî Tay'ın Mecdüddin'in kardeşi Şemseddin'den nakleden bir topluluktan ve Muvaffak Mahmud b. en-Nahhâs el-Halebî'den bizzat aktardığı rivayete göre Mısır'ın fetih haberi geldiğinde Nureddin bilinenin aksine sevinmedi. O ne Şîrkûh ile Selahaddin'in bu konumda olmasını ne de Mısır'ın fethedilmesini istiyordu. Memnuniyetsizliği yüzünden ve ifadelerinden açıkça belliydi. Şayet bu fetih ona nispet edilmese ve kendisine bağlı kalınmasaydı gelişen olaylara bu kadar sabretmezdi. Vaziyetten rahatsız olan Nureddin, Şîrkûh ve Selahaddin'in elde ettikleri konumu kaybetmeleri için çare aramaya başladı.⁵³¹ Bunun için Âdîd'a birçok defa mektup yollayarak Şîrkûh'u kendisine göndermesini istedi. Bu arzusunu mektuplarında açıkça söyleme imkânı bulamadığından çoğu defa imalı bir şekilde dile getiriyordu. Amacı onu Mısır'dan çıkarmaktı. Fakat Âdîd Şîrkûh'un gitmesine izin vermedi. Çünkü o memleketin işlerini düzene sokmuş, Âdîd'ın görevlendirdiği kimseleri değiştirmeden ülkedeki vazifelerin sorumluluğunu yüklenmiş ve adamlarına dağıttığı iktâ hariç yaptıkları işlere ve kazançlara müdahale etmemişti.⁵³² Nureddin'in yazdığı mektuplardan bir tanesi şöyledir:

⁵²⁹ Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, 3/46; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 2/74; Hanbelî, *Şifâü'l-kulûb*, 73. İbnü'l-Furât, müyesser olma ifadesi yerine müjdeleyici olma tabirini kullanmıştır. Ayrıca Şiirin tamamını Ebü Şâme ve İbn Vâsıl nakletmiştir. Bk. Ebü Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/66-67; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, 1/165-167; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/45.

⁵³⁰ Ebü Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/111; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 4(1)/47; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/304.

⁵³¹ Ebü Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/112.

⁵³² Ebü Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/112-113; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/304.

“Kul (Nureddin) onun (Şîrkûh) topluluğuna gerek duydu. Askeri onun zekasının bolluğuna muhtaç oldu. Yokluğundan ötürü sapkınların Müslümanlara baskısı arttı. Çünkü o delici mızrağını batılın şeytanlarına atmakta ve hedefini şaşmayan keskin okunu şirkin göğsüne saplamaktadır.”⁵³³

Bu rivayeti İbn Ebî Tay’dan aktaran Ebû Şâme sonrasında değerlendirmede bulunmuştur. Ona göre şayet rivayet doğru ise bu ancak Şîrkûh’un Fâtımî veziri olması hasebiyle onların kavmi ve mezhebine meyletmesinden ve bu sebepten ötürü askerinde ifsat olmasından korktuğu için Nureddin’in endişelenmiş olabileceği şeklinde izah edilebilir.⁵³⁴ Ebû Şâme’nin yorumu dikkate değerdir. Çünkü her ne kadar Şîrkûh Mısır’da yüksek bir pozisyona ulaşmış ve vezir olmuşsa da o hala Nureddin’in en yakın emiri ve Mısır’daki nâibidir. Binaenaleyh Nureddin’de böyle bir kanaatin hasıl olması çok düşük bir ihtimalden ibarettir. Hele hele Mısır’ın fethini istememesi gibi bir durum söz konusu bile değildir. Kaynakların da belirttiği üzere Şîrkûh gibi Nureddin de Mısır’ın hakimiyetini arzulamaktaydı ve fetih haberi geldiği vakit çok sevinmişti. Dolayısıyla aktarılan bu rivayete ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Neticede Şîrkûh, Mısır’ın fethi için çok uğraşmış, bu konuda Nureddin’i sürekli teşvik etmişti. Aynı emeli taşıyan Haçlılara karşı özellikle Bâbeyn ve İskenderiye’de önemli başarılar elde etmiş, Fâtımîlerin Haçlılarla oluşturdukları ittifak bile onu bertaraf etmeye yetmemişti. Fâtımî vezirlerinin olumsuz faaliyetleri, Haçlıların Mısır’da yaptıkları yıkım ve katliamlar ve kendi yöneticilerinin bu duruma bir çare bulamaması halkın Şîrkûh’a meyletmesine ve onu bir kurtarıcı gibi görmesine neden olmuştu. Nihayet Haçlıların ülkeden tamamen ayrılması ve bir müddet sonra da Şâver’in öldürülmesiyle halk rahatlamış ve oluşan otorite boşluğunu doldurmaya en layık kişi olarak Şîrkûh ön plana çıkmıştı. Herhangi bir muhalefet ile karşılaşmayan Şîrkûh ise yıllardan beri hayalini kurduğu mertebeye ulaşmış ve Mısır’ın hakimi olmayı başarmıştı.

⁵³³ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/113. İbnü’l-Furât bu mektupla beraber başka bir mektubu da nakletmektedir. Bk. İbnü’l-Furât, *Târîhu İbni’l-Furât*, 4(1)/48.

⁵³⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/113.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ŞİRKÛH'UN YÖNETİM ANLAYIŞI

4.1 İdari Uygulamaları

Şîrkûh, vezirlik makamına geldikten sonra Âdîd ile birlikte yönetimde nazik bir tutum sergiledi. O, Şâver tarafından yakılan Mısır'ın başşehri Fustat'a gidince ortalığın yangından dolayı harap olduğunu, kimi mekanların sağlam kalıp kimilerinin telef olduğunu ve oradaki caminin çöktüğünü gördü. Karşılaştığı bu manzara kendisine ağır geldi. Yanında Emir İbn Memmâtî ve Kâdî el-Fâzıl bulunmaktaydı. Şâver'in şehri yakmasının tutarsız bir iş olduğunu düşünen Şîrkûh, huzurundaki bu emirlere Haçlıların saldırısı sırasında şehri terkedip Kahire'ye sığınan Mısır eşrafını tekrar geri getirmelerini emretti. Mısır erkânı, başlarına gelen fakirlikten ve evlerinin harap olmasından şikayet ederek "Hangi yere dönelim, hangi mekana sığınalım?" dediler. Şîrkûh ise "Böyle demeyin. Sizin gözetiminiz de eski halinize ve hatta daha iyisine dönüşünüz de Allah'ın izniyle benim uhdemdedir. Rahatınıza uygun ne varsa benden dileyin. Çünkü burası benim memleketim ve nice zaman aranızda yaşayacağım." diyerek onların endişelerini giderdi. Mısır eşrafı ise ona teşekkür ve dua ettiler. Eşrafı ikna eden Şîrkûh yurdunu terkeden bütün insanlara Fustat'a dönme çağrısında bulundu. Onun davetine kulak veren halk ise yavaş yavaş dönmeye başladı.⁵³⁵

Mısır'ın tek hakimi olan Şîrkûh işleyen nizamı devam ettirdi ve hiçbir şeyi değiştirmede. ⁵³⁶ Yalnızca Nureddin'in devletinde var olan iktâ sistemini Fâtımîlere taşıyarak askerlerine iktâlar verdi. ⁵³⁷ Bunun haricinde yoğun bir mesaisi olan Şîrkûh'a insanlar imza işi için o kadar çok geliyordu ki artık Fâtımî Halifesinin kendisini kâtip olarak görevlendireceğini zannetmeye başlamıştı.⁵³⁸

⁵³⁵ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/303.

⁵³⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/113.

⁵³⁷ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/330; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/304; Kök, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî*, 127.

⁵³⁸ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/304.

4.2 İmar Faaliyetleri

Şîrkûh'un üst düzey askeri yetenekleri onun diğer özelliklerini gölgede bırakmıştır. Ordu komutanlığının yanı sıra dinamik bir yapıya sahip olması çeşitli etkinliklere fazlaca yönelmesini engellemiş fakat bunlardan tamamen alıkoymamıştır. İşte bu geri planda kalan niteliklerinden bir tanesi de yaptığı bayındırlık hizmetleridir. Şîrkûh Halep'in dışında bulunan ve Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik'in hilafeti döneminde valilik yapan kardeşi Süleyman b. Abdülmelik'in inşa ettiği ve kendisine nispetle el-Hâdırü's-Süleymanî denilen sarayın⁵³⁹ içerisine bir cami yaptırmıştır. Sonradan Emir Seyfeddin Ali b. Alemüddin Süleyman b. Candar bu camiyi genişletmiş ve yanına bir medrese ile türbe inşa etmiştir.⁵⁴⁰ Dimaşk'ta ise iki adet cami yaptırmış olup her ikisi de şehrin dışında bulunmaktadır.⁵⁴¹ Camilerden bir tanesi şehrin batı tarafına düşen büyük bir camidir.⁵⁴² Diğeri ise İbn Hassân diye bilinen, çeşme ve hamama bitişik bir cami olup Bâbü'l-Câbiye'nin dışındadır.⁵⁴³ Bundan başka Şîrkûh'un Halep ve Dimaşk'ta tesis ettiği medreseler de bulunmaktadır. Medresetü'l-Esediyye diye anılan bu medreselerden ilkini Halep şehrinin içerisinde bulunan Rahbe bölgesinde Şâfîîler için kurmuştur.⁵⁴⁴ Bu medresenin Kerîmiyye Cami'nin üst tarafında kalan Bâb-ı Kınnesrîn bölgesinde olduğu da rivayet edilmektedir.⁵⁴⁵ İçerisinde büyük bir eyvan, fakihler için odalar ve gölet barındırmakta olup inşa tarihi eyvanın üzerindeki mermerde yazılıdır.⁵⁴⁶ Halep'te kendisine nispet edilen bir diğer medrese ise aslında kendi oturduğu evdir. Ölümünden sonra vakıf olarak bıraktığı bu evi Şîrkûh'un azatlısı Bedreddin el-Hâdim medreseye çevirmiştir.⁵⁴⁷

⁵³⁹ Ebû Zer el-Halebî, *Künûzü 'z-zeheb*, 2/299.

⁵⁴⁰ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre*, 1(1)/121.

⁵⁴¹ D.S. Richards, "Shîrkûh", *The Encyclopedia of Islam New Edition* (Leiden: E.J. Brill, 1997), 9/486-487.

⁵⁴² Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre (Târîhu medîneti Dimaşk)*, thk. Sami ed-Dehhân (Dimaşk: el-Ma'hedü'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1956), 152.

⁵⁴³ Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 2/319; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre (Târîhu medîneti Dimaşk)*, 152.

⁵⁴⁴ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre*, 1(1)/253; Ali Muhammed Sallâbî, *Asrû'd-devleti 'z-Zengiyye* (Kahire: Müessesetü İkra, 2007), 302; Abdullah Cengiz - Vildan Özişçi, "Eyyübîler Dönemi Halep Medreseleri", *Dicle Akademi Dergisi* 3/2 (2023), 131.

⁵⁴⁵ İbrahim b. Muhammed el-Hamed el-Müzeynî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fî'l-ahdi 'z-Zengî* (Riyad, 2003), 398-399.

⁵⁴⁶ Ebû Zer el-Halebî, *Künûzü 'z-zeheb*, 1/301.

⁵⁴⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre*, 1(1)/279; Cengiz - Özişçi, "Eyyübîler Dönemi Halep Medreseleri", 138.

Dımaşk'ta ise şehrin dışında, Meydânü'l-Ahdar'a nazır bir mekân olan eş-Şerefü'l-Kıblî denilen yerde hem Şâfiîler hem de Hanefîler için bir medrese inşa etmiştir.⁵⁴⁸ İbn Şeddâd, kitabının Halep ile ilgili kısmında bu medreseyi Halep'in içinde kurulan medreseler bölümünde zikretmiş, Dımaşk ile alakalı cüzünde ise Dımaşk'ta ortak kurulan medreseler bölümünde bahsetmiştir.⁵⁴⁹ Nuaymî ise hem Hanefî medreseleri hem de Şâfiî medreseleri başlığı altında yer verip her iki mezhebin ortak kullanımında olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁰ Kürd Ali buranın Hadîkatü's-Şeref (?) denilen yerde bulunduğunu ve enkazının apaçık ortada olduğunu söylemektedir.⁵⁵¹ Müzeynî, Şîrkûh'un burayı 564/1168-1169 tarihinden önce yaptırdığını Elisseff'ten nakletmektedir.⁵⁵²

Şîrkûh'un yaptırdığı bu medreselerde uzunca bir süre pekçok alim ders vermiş olup müderrisler arasında tanınmış şahsiyetler de bulunmaktadır. Meşhur hadis ve fıkıh alimi İbnü's-Salâh'ın babası es-Salâh Abdurrahman bu kimselerden biri olmakla beraber vefat ettiği 618/1221-1222 yılına kadar Şîrkûh'un Halep'te yaptırdığı medresede ders vermiştir.⁵⁵³ Benzer şekilde Oğlu İbnü's-Salâh da aynı medresede görev yapmıştır.⁵⁵⁴

Yaptırdığı cami ve medreselerin dışında Şîrkûh, Dımaşk'ta Hâşimiyyûn yolu üzerinde Bâbü'l-Câbiye'nin içerisine bir Hankah inşa etmiştir.⁵⁵⁵ Bu yol vezir yolu diye de bilinmektedir.⁵⁵⁶ Yine Dımaşk'ta tarla yolu üzerinde evinin

⁵⁴⁸ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/114; Ebü'r-Rebî' Necmeddin Süleyman b. Abdilkavî b. Abdülkerim et-Tûfî, *el-İntisârâtü'l-İslâmiyye fî keşfi şübehi'n-Nasrâniyye* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1999), 1/34; Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/114; Bedrân, *Münâdemetü'l-atlâl*, 79,152; Mahmut Dünder, "Eyyûbîler Dönemi Dımaşk Medreseleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 140; Şahin Ahmetoğlu, "Eyyûbîlerin Mezhebî Siyaseti", *Eyyûbîler'de Siyasî ve Ekonomik İlişkiler* (İstanbul: Hiperyayın, 2020), 256.

⁵⁴⁹ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre*, 1(1)/253; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre (Târîhu medîneti Dımaşk)*, 262.

⁵⁵⁰ Nuaymî, *ed-Dâris*, 1/114,362.

⁵⁵¹ Muhammed Ferîd b. Abdürrezzak b. Muhammed Kürd Ali, *Hıttatu's-Şam* (Dımaşk: Mektebetü'n-Nûrî, 1983), 6/75.

⁵⁵² Müzeynî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye*, 443.

⁵⁵³ Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Selahaddin Abdurrahman b. Musa eş-Şehrezûrî (İbnü's-Salâh), *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve mehâsinü'l-ıstılah*, thk. Aîşe Abdurrahman Bintü's-Şâtî (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1989), 24.

⁵⁵⁴ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre*, 1(1)/253.

⁵⁵⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/114; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/438; Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/109.

⁵⁵⁶ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre (Târîhu medîneti Dımaşk)*, 193; Bedrân, *Münâdemetü'l-atlâl*, 272. Müzeynî bu yolun Bâbü'l-Vezir diye bilindiğini nakletmektedir. Bk. Müzeynî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye*, 455.

karşısına bir ribat⁵⁵⁷ ve biri Halep'in dışında biri de Dımaşk'ta olmak üzere iki hamam yaptırmıştır.⁵⁵⁸

4.3 İnsani İlişkileri

4.3.1 Devlet Adamlarıyla İlişkileri

Şîrkûh, Tikrît'ten Musul'a gittiği vakit İmaddedin Zengî'nin gözünde mühim bir konuma geldi. Bunun gerçekleşmesinde ise Zengî'nin kıymetli veziri Ebû Cafer Cemaleddin Muhammed b. Ali el-İsfahânî'nin (ö. 559/1164) büyük rolü vardı. Dostlukları öyle kuvvetliydi ki Şîrkûh ile İsfahânî kendi aralarında bir sözleşme dahi yapmışlardı. İsfahânî'nin hapiste olduğu dönemde hizmetine verilen Ebü'l-Kasım'ın rivayetinden öğrendiğimiz kadarıyla, kim önce vefat ederse, sağ olan diğerini Medine'ye götürecektir ve oraya defnedecekti. İsfahânî, Ebü'l-Kasım'a öldüğü takdirde Şîrkûh'a aralarındaki bu anlaşmayı hatırlatmasını vasiyet etti. Cemaleddin vefat edince, Ebü'l-Kasım onun vasiyetini gerçekleştirmek üzere Şîrkûh'un yanına gitti. Şîrkûh, ona defin işlemleri için ne kadar istediğini sordu. Ebü'l-Kasım, sadece kendisini ve cenazeyi taşıyacak 2 deve istediğini söyleyince Şîrkûh, aşırı derecede hiddetlendi. Ardından ona kızgınlık ve şaşkınlık içerisinde "Cemaleddin gibi birisi Mekke'ye kadar hiç o şekilde götürülür mü?" diyerek çıktı. Sonrasında ise Cemaleddin'in naaşıyla birlikte hac yapacak ve taşındığında tabutunun önünde Kur'an okuyacak bir topluluk ayarlaması için bol miktarda para verdi. Talimatlarına devam eden Şîrkûh, Medine'ye girdiklerinde kurraların Cemaleddin'e hayır dua ederek şehre girmelerini ve uğradıkları bütün şehirlerde Cemaleddin'e hayır dua edilmesini emretti. Bununla da yetinmeyip, Cemaleddin adına hayır olarak dağıtılması için Ebü'l-Kasım'a fazlaca mal verdi. Yola revan olan Ebü'l-Kasım Şîrkûh'un emirlerini harfiyen yerine getirdi. Geçtikleri Tikrît, Bağdad, Hille, Feyd, Mekke ve Medine'de Cemaleddin'e hayır dualar edildi. Öyle ki her bir şehirde sayılamayacak derecede çok insan toplandı. Mekke'ye getirildiğinde ise gelenler, Cemaleddin'in tabutuyla birlikte Kâbe'nin etrafında tavaf ettiler ve Harem-i Şerif'te cenaze namazını kıldılar. Akabinde ise naaşını Cemaleddin'in Medine'de

⁵⁵⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre (Târîhu medîneti Dımaşk)*, 196; Nuaymî, *ed-Dâris*, 2/152.

⁵⁵⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-hatîre*, 1(1)/318; a.mlf., *el-A'lâkü'l-hatîre (Târîhu medîneti Dımaşk)*, 294; Ebû Zer el-Halebî, *Künûzü'z-zeheb*, 2/315.

kendi yaptırdığı Ribat'a defnettiler. Onun kabri ile Hz. Peygamber'in kabri arasında yaklaşık 15 zira (12 metre) vardır.⁵⁵⁹

Şîrkûh'un Nureddin ile arasındaki bağ çok güçlüydü. Özellikle İmâdüddin'in vefatı sonrasında aralarındaki ilişki farklı bir boyuta evrilmiş ve Şîrkûh'un Zengî Devleti'ndeki konumu en üst dereceye varmıştı.

Nureddin Dimaşk'ı Tuğteginlilerden aldıktan sonra yanındaki emirlerle beraber uzunca bir süre orada ikamet etti. Bu emirlerden birisi de Şîrkûh idi. O, Nureddin'in en büyük yardımcısı ve komutanıydı. Mevki o kadar yükseğe ulaşmıştı ki neredeyse Nureddin'in saltanatına ortak gibiydi. Dimaşk'a gelince servet sahibi olan Nureddin'in komutanları ellerindekilerle yetinmeyip her biri bitişğinde bulunan diğer arazilerin haklarını ihlal etmekteydiler. Nureddin'in veziri Kemaleddin eş-Şehrezûrî'ye konuyla alakalı çok fazla şikâyet ulaşınca o adaletli davranarak hak sahiplerine haklarını iade etti. Fakat Şîrkûh'a karşı aynı cesareti gösteremedi ve meseleyi Nureddin'e arzetti. Bunun üzerine Nureddin bir adalalet divanı (dârü'l-adl) yapılmasını emretti. Cesur oluşunun yanı sıra gayet zeki olan Şîrkûh bunu duyunca kendisine bağlı emirleri çağırttı ve onlara "Biliniz ki Nureddin bu binayı yalnızca benden dolayı yaptırıyor. Yoksa Kemaleddin'in çağrısına karşı direnen kim olabilir? Allah'a yemin olsun ki sizden biriniz sebebiyle adalet divanına çağrılırsam muhakkak ki onu asarım. Gidin ve her kimle aranızda bir problem varsa onu halledin. Elimdeki bütün her şey tükense dahi nasıl mümkünse o şekilde hasımlarınızı razı edin." diyerek çok sert bir uyarıda bulundu. Onlar ise cevaben "İnsanlar eğer bunu öğrenirlerse isteklerini çoğaltırlar." deyince Şîrkûh "Tüm varlığımın elimden çıkması, Nureddin'in bana zalim gözüyle bakmasından veya mahkemede halktan biriyle eş tutulmaktan daha iyidir." şeklinde karşılık vererek bu husustaki kararlılığını ortaya koydu. Böylece nâibleri Şîrkûh'un huzurundan çıkarak emrini yerine getirdiler ve hasımlarını razı ettiler. Dârü'l-adl'in inşası tamamlanıp Nureddin davalara bakmaya başlayınca Şîrkûh'la alakalı herhangi bir şikâyet kendisine ulaşmadı ve Kemaleddin'e bunun sebebini sordu. Olan biten her şeyi öğrenen Nureddin şükür

⁵⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/312-313; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar*, 3/41; Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed b. Ali es-Semhûdî, *Hülâsatü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafa*, thk. Muhammedü'l-Emin eş-Şengîî (Cidde: Matâbiü'l-Câmia, 1983), 2/215.

secdesine gitti ve “Dostlarımız bizim huzurumuza gelmeden adaleti tesis ettikleri için Allah’a hamdolsun.” dedi.⁵⁶⁰

İkili arasındaki ilişkiyle alakalı İbn Şeddâd, Selahaddin Eyyûbî’den işittiği şu olayı aktarmaktadır:

“Melikü’l-Âdil Nureddin beni amcam Şîrkûh’a gönderdi. O, bir iş yapacağı vakit amcama danışmadan yapmazdı. Bana ‘Git ve Şîrkûh’a, aklıma haksız yere alınan bütün vergileri kaldırma fikrinin geldiğini söyle. Bu konuda onun görüşünü al’ dedi. Amcamın yanına gittim ve Nureddin’in bana dediğini kendisine ilettim. Amcam bana ona gitmemi ve ‘Ey efendimiz! Böyle yaparsan iâşesi bu şekilde sağlanan askerlerin karşılıklarını nereden vereceksin? Halbuki savaş için onlara ihtiyacın olacak’ dememi emretti. Bunun üzerine amcama ‘Bu Allah’ın ona ilham ettiği bir iştir. Bu hususta ona yardım et.’ dedim. Amcam ise beni azarladı ve bana dediği şeyi gidip söylememi istedi. Ben de Nureddin’in yanına döndüm ve amcamın söylediği şeyleri ona bildirdim. Nureddin bana tekrar gitmemi ve ‘Eğer haksız yere elde edilen gelirlerle sefere çıkacak olursak bunu terkeder ve yerimizde oturarak sefere çıkmayız’ dememi istedi. Ben de amcama dönüp Nureddin’in dediklerini aktardım. O da bana ‘Askerler seni rahat bırakırlarsa (karşı gelmezlerse) ne âlâ.’ dememi buyurdu. Bu kararından vazgeçirmemek için amcama geri döndüm. O ise bana bağırdı ve Nureddin’e gidip söylediklerini aktarmamı istedi. Nureddin’e gelip amcamın dediklerini söyleyince bu işi bir süre erteledi. Sonra kararlaştırdığı şeyi uyguladı.”⁵⁶¹

Şîrkûh, Mısır’a vezir olarak tayin edildikten sonra Âdîd ile toplantılarını adet olduğu üzere saraydaki özel odasında yapardı. Onunla ilk buluşmasında halifenin en büyük iki hocasından biri olan Sanîatü’l-Mülk Cevher de mecliste hazır bulunmaktaydı. Âdîd’in başında duran Cevher halifenin ağzından ona, şu an bulunduğu makamı Mısır’a ilk geldiğinde vermek istediğini, fakat bazı manilerin

⁵⁶⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Bâhir*, 168; Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/41-42; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-kürûb*, 1/268-269; Ebû Zer el-Halebî, *Künûzü’z-zeheb*, 1/546. Bu rivayetin benzer biçimleri için bk. Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, 39/379; Kemaleddin Muhammed b. Musa b. İsa ed-Demîrî, *Hayâtü’l-hayevânî’l-Kübrâ*, thk. Ahmed Hasan Besc (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 1/183; Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. İbrahim İbn Arabşah, *Fâkîhetü’l-hulefâ ve müfâkehetü’z-zurefâ*, thk. Eymen Abdülcebbar el-Buhayrî (Kahire: Dârü’l-Âfâki’l-Arabîyye, 2001), 508; Makdisî, *Îkâzü’l-gâfil*, 39-40; Nuaymî, *ed-Dâris*, 469-470; Ali Muhammed Sallâbî, *ed-Devletü’l-Fâtîmiyye* (Kahire: Müessesetü İkra, 2006), 130.

⁵⁶¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 1/67; İbn Kâdî Şühbe, *el-Kevâkibü’d-dürriyye*, 42-43; Makdisî, *Îkâzü’l-gâfil*, 66.

bulunduğunu ve Allah'ın onu düşmanlarına karşı sakladığına kesin olarak inandığını söyledi. Şîrkûh da karşılık olarak halifeye her daim sadakatle hizmet edeceğini ve Allah'ın yardımıyla devletini kuvvetlendireceğini bildirdi. Cevher ise tekrardan halifenin diliyle kendisinden beklenilenin de zaten bu ve hatta daha fazlası olduğunu belirtti. Ardından hil'ati yenilendi ve kendisine işlerinde yardımcı olması için kâdı'l-kudât ve dâi'd-duât Abdülcebbar b. İsmail b. Abdi'l-Kavî (ö. 569/1174) tahsis edildi. Şîrkûh, Şîa'ya mensup olmasından ötürü ilk anda ondan kaygılansa da sonradan yanındaki itibarı arttı ve onu olduğu şekliyle kabul etti.⁵⁶²

4.3.2 İlim Adamlarıyla İlişkileri

Şîrkûh sadece devlet adamlarıyla değil aynı zamanda bazı ilim adamlarıyla da dinamik bir bağ içerisindeydi ve bunlar arasında şairler ön plana çıkmaktaydı.

Bu şairler arasında en başta geleni önceki bölümde şiirlerini zikrettiğimiz İmâdüddin Muhammed b. Safiyyüddin Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî'dir (ö. 597/1201). Hem bir şair hem de bir devlet adamı olan İsfahânî, ikinci Mısır seferinin ardından Şîrkûh'la buluşmuş ve onu metheden bir şiir inşâd etmiştir. Nureddin ve Selahaddin'in yakın hizmetinde bulunan İsfahânî'nin Şîrkûh ile ilişkisinin temeli yine geçen bölümde zikrettiğimiz vezir olan amcası Azizüddin Ebû Nasr Ahmed b. Hâmid el-Müstevfi'ye (ö. 527/1133) kadar dayanmaktadır. Aynı şekilde çalışmamızda şiirlerine yer verdiğimiz Arkale ismiyle meşhur Ebü'n-Nedâ Hassân b. Numeyr el-Kelbî ed-Dımaşkî de (ö. 567/1171) Şîrkûh'a methiyeler yazan şairler arasındadır. Hakkında pek bir malumat elde edemediğimiz şairlerden birisi de Yahya b. Nakkâş er-Rahbî'dir. O Rahbe'nin ve bazı arazilerin idaresini Yusuf b. Mellâh el-Halebî'ye veren Şîrkûh'a, yaptığı bu tayin sebebiyle yakındığı bir şiir yazmıştır. Bu şiirin bir mısrası şu şekildedir:

*Ey Esedüddîn bize verdiğin mükafatı fırsat bil ve Rahbe'yi Yusuf'tan kurtar.*⁵⁶³

⁵⁶² İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 5/330-331; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 3/303-304.

⁵⁶³ İmâdüddin Muhammed b. Safiyyüddin Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr (kısmü şuarâi'-Şam)*, thk. Şükrü Faysal (Dımaşk: Matbaatü'l-Hâşimiyye, 1959), 2/246.

İbn Ebû Usaybia'nın aktardığına göre Şîrkûh Hıms'ta bulunduğu esnada, ileride Selahaddin'in baştabibi olacak olan İbnü'l-Mitrân'ı muhtemelen bir hastanın tedavisi için çağırtmıştır. İbnü'l-Mitrân da yanına o dönem öğrencisi olan Eyyûbîler devrinin ünlü hekimi Dahvâr'ı alarak Hıms'a gitmiş ve hastayı tedavi etmiştir.⁵⁶⁴

Hem Şîrkûh hem de abisi Eyyûb ile tanışıklığı bulunan Şâfiî fakih ve sufi Muhammed b. el-Muvaffak b. Said el-Hubuvşânî (ö. 587/1191) Dımaşk'ta ikamet etmekteydi. Şîrkûh Mısır'ı ele geçirince ona tabi oldu ve Mısır'a gelerek dârü'l-vizaret'in yanında kendisine nispet edilen bir mescide yerleşti.⁵⁶⁵

Güçlü ve cesur bir savaşçı olmasının yanı sıra takvalı bir fakih olan vaiz İzzeddin Abdülhâdi b. Şerefü'l-İslâm el-Hanbelî de (ö. 586/1190-1191) Şîrkûh'un dostu olup Mısır'a kadar ona refakat etmişti.⁵⁶⁶

4.4 Atadığı İdareci ve Komutanlar

Zengî Devleti'nde mühim bir konumda bulunan Şîrkûh'un sorumluluğu büyüktü. Dolayısıyla işlerinde kendisine yardımcı olan bazı komutan ve devlet adamları vardı. Bunların en başında yeğeni Selahaddin gelmektedir. O, özellikle Mısır seferlerinde amcasına büyük yararlılık göstermiş, amcasının vezirliğinden sonra da işlerinde ona yardımcı olmuştur.⁵⁶⁷

Şîrkûh'un yanında bulunan önemli şahıslardan bir diğeri de Ziyâüddin Ebû Muhammed İsa b. Muhammed b. İsa el-Hakkârî'dir (ö. 585/1189). Halep'te bulunan Züccâciyye medresesinde fıkıhla meşgul olduğu sırada Şîrkûh'la tanışan Hakkârî kısa süre içerisinde Şîrkûh'un en yakın adamlarından biri oldu. Öyle ki vakit namazlarında Şîrkûh'un imamlığını o yapıyordu. Şîrkûh Mısır'a sefer düzenlediğinde de yanında bulunan Hakkârî, sefer esnasında onun elçiliğini yaptı. Şîrkûh vezir olduğunda ise onun danışmanı oldu. Şîrkûh'a öylesine sadık biriydi ki vefatından sonra dahi vasiyetine sadık kalarak yeğeni Selahaddin'in vezir tayin

⁵⁶⁴ Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddin Ahmed b. el-Kasım b. Halife b. Yunus İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etubbâ*, thk. Nizar Rıza (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, ts.), 656.

⁵⁶⁵ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ'*, 581.

⁵⁶⁶ İbn Receb, *Zeylû tabakâti'l-Hanâbile*, 2/377; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/470.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 4(1)/53.

edilmesinde büyük rol oynadı ve ölümüne kadar da Selahaddin'in en yakın emirlerinden birisi oldu.⁵⁶⁸

Şîrkûh Mısır'a vezir olduktan sonra saraydan Dîvânü'l-inşâ için bir kâtip istedi. Bu istek üzerine ona Şâver zamanında Dîvânü'l-inşâ başkanlığına getirilmiş olan ve halen görevine devam eden Ebû Ali el-Kâdî el-Fâzıl Muhyiddin (Mucîrüddin) Abdürrahim b. Ali. b. el-Hasen (ö. 596/1200) gönderildi.⁵⁶⁹ Dîvânü'l-mükâtebe önderleri Şîrkûh'un da önceki vezirler gibi öldürüleceğini zannederek onu yollamışlar ve rakipleri olarak gördükleri Kâdî el-Fâzıl'ın onunla birlikte öldürülmesini temenni etmişlerdi. Fakat onların bu beklentileri boşa çıktı. Bilakis Şîrkûh'un yanında aynı görevine devam eden Kâdî el-Fâzıl'ın değeri her geçen gün daha da arttı.⁵⁷⁰ Şîrkûh'un ölümüne kadar bu görevini sürdüren Kâdî el-Fâzıl onun vefatından sonra da aynı şekilde Selahaddin'in hizmetinde bulundu.⁵⁷¹

Safedî'nin anlattığına göre Şîrkûh herhangi birisini değil bizzat Kâdî el-Fâzıl'ı istemişti. Çünkü o Şâver'in yazı işleri müdürüydü ve mektuplarında ağır ifadeler kullanmaktaydı. Bundan ötürü kendisine karşı nefret besliyordu. Şîrkûh'un vezir oluşundan sonra başına gelebilecekleri tahmin eden Kâdî el-Fâzıl saraya sığınmıştı. Âdîd, Şîrkûh'tan ona şefaet etmesini istedi. Halifenin bu arzusunu kabul etmeyen Şîrkûh talebinde ısrar etti. Onun bu kararlılığını gören Âdîd eman vermesi şartıyla Kâdî el-Fâzıl'ı Şîrkûh'a hediye etti. Nihayet yanına gelen Kâdî el-Fâzıl'ı güzel bir şekilde karşılayan Şîrkûh ona huzurunda oturmasını ve Nureddin'e, Allah'ın Şâver'e ne yaptığını bildiren bir mektup yazmasını emretti. Şîrkûh, Şâver'in yalnızca iyiliklerinden bahseden bu mektubu görünce çok öfkeleni ve kendisine emrettiği şeyi neden yazmadığını sordu. O ise Şâver'in kendisi üzerinde çok hakkı bulunduğu için böyle yazdığını söyledi. Bunun üzerine ona ağır sözler söyleyen ve tehdit eden Şîrkûh emrini yerine getirmediği takdirde onu cezalandıracağını belirtti. Kâdî el-Fâzıl hemen kalkarak Şîrkûh'un önüne geldi ve efendisi adına yazdığı yazılardaki mazaretinin şimdi

⁵⁶⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/497; Sübkî, *Tabakât*, 7/255-256; Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/143-144; Bedrettin Basuğuy, "Ziyâüddîn İsâ el-Hakkârî ve Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Siyasi Kariyerine Etkisi" (1. Uluslararası Zâp Havzası Uleması Sempozyumu, Hakkari: Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2018), 273-274.

⁵⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/431.

⁵⁷⁰ Ebû Şâme el-Makdisî, *Ravzateyn*, 2/65-66.

⁵⁷¹ İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyîn*, 748; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2/30.

açığa kavuştuğunu, kendisinin emredileni yazan bir araçtan öte olmadığını belirterek özrünü dile getirdi. Başvurduğu çözümü takdir eden Şîrkûh ise onun özrünü kabul etti ve onu tam olarak benimsedi.⁵⁷²

Zengîlerin askeri gücünü oluşturan en önemli yapılardan bir tanesi de memlûklerdi. Eyyûbî Devleti askeri teşkilatında da varlığını sürdüren bu yapıda Nureddin'e bağlı olanlara Nûriyye, Selahaddin'e bağlı olanlara Salâhiyye ve Şîrkûh'a bağlı olanlara Esediyye denilmekteydi.⁵⁷³ 500 kişiden oluşan Esediyye birliğinin önde gelenleri arasında Arslan (Rislan) Boğa, Ziyâüddin İsa el-Hakkârî, İzzeddin Çavlı el-Esedî ve Bahaüddin Karakuş el-Esedî gibi isimler mevcut olmakla beraber liderleri Seyfeddin Yazkuç idi. Bu komutanlar Şîrkûh'un en yakın emirlerinden olup onun vefatından sonra da Selahaddin'in hem idareyi ele almasında hem de devleti yönetmesinde en büyük yardımcıları olmuşlardır.⁵⁷⁴

Bunların dışında Esîr b. Bünân ve Necmeddin b. Masâl da devlet işlerinde Şîrkûh'a yardımcı olan kimselerdendi.⁵⁷⁵

⁵⁷² Safedî, *el-Vâfi*, 18/204.

⁵⁷³ Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 345-347; Mahmut Recep Keleş, "Zengî ve Fâtımîlerin Eyyûbîlerin Kuruluş Devri Askerî Teşkilatlanmasındaki Yeri", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 5/1 (26 Haziran 2022), 24.

⁵⁷⁴ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye*, 172; Nazir Hasan Sa'davi, *Ceyşü Mısır fî eyyâmi Selahaddin* (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1956), 26.

⁵⁷⁵ Şeşen, *Devlet*, 51.

SONUÇ

Haçlı istilalarının başladığı dönemde onlara karşı en büyük mücadeleyi Zengîler vermiştir. İmâdüddin Zengî'nin Musul ve Halep Atabeyi olarak tayin edilmesiyle kurulan Zengî Atabeyliği Müslümanların Haçlılara karşı umudu haline gelmiştir. Haçlı ordularına galip gelebilmek için ilk önce bölgedeki birliği sağlamanın gerekliliğine inanan İmâdüddin Zengî, çevredeki Müslüman emirlikler ve devletlerle de mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu amaçla giriştiği bir mücadele sırasında aldığı mağlubiyetin ardından Eyyûb ve Şîrkûh'la tanışan İmâdüddin, onların bu iyiliğini unutmuyarak kendilerine kucak açmış ve birçok lütufta bulunmuştur. Fakat onun ölümü sonrasında Eyyûb ve Şîrkûh ayrılmak durumunda kalmış, Şîrkûh Zengîlerin hizmetinde kalırken Eyyûb ise Dımaşk Atabeyliği'nin emri altına girmiştir. Artık bu dönemden itibaren Zengî Devleti içerisinde daha aktif rol almaya başlayan Şîrkûh'un ilk ve belki de en önemli icraati Nureddin'in Halep hükümdarı olmasını sağlamasıdır. İlk andan itibaren Nureddin'e sadık kalan Şîrkûh İmâdüddin'in ölümü sırasında ortaya çıkan kaosu harika bir şekilde yönetmiş, Vezir Cemaleddin'in kendisine yaptığı teklifi reddetmiş ve Nureddin'i Halep'e getirerek hükümdar olmasını sağlamıştır. Bu tutumuyla o arka planda, tarihe damga vurmuş bir şahsiyet olan Nureddin Zengî'nin bu haklı şöhretini kazanmasını sağlayan yegane kişi olmuştur. Bununla birlikte Şîrkûh askeri kabiliyetleri sayesinde birçok savaşın kazanılmasında veya kaybedilmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Fâmiye civarında alınan yenilgi ve kısa bir süre sonra kazanılan İnab zaferi bunun en belirgin örneğidir. Üstün yetenekli bir komutan olmasına karşın aynı zamanda iyi bir idareci ve diplomat olan Şîrkûh, Dımaşk'ın Zengîlere katılmasında Nureddin'in temsilcisi olmuştur. Nureddin'in hastalandığı dönemlerde devletin bekasını temin eden kişi de yine Şîrkûh'tur. O, yeğeni Selahaddin'in yetişmesinde ve tarih sahnesine çıkmasında da yadsınamayacak derecede mühim bir konuma sahiptir. Şîrkûh'un belki de en göze çarpan ve en kayda değer faaliyeti Mısır seferleri hususundaki ısrarı ve gayretidir. Büyük Selçuklu Devleti'nin neredeyse kuruluşundan beri problem olarak gördüğü Şii Fâtîmî Devleti'ni ortadan kaldırmayı her seferinde dile getirmiş ve Kudüs'ün fethine giden yolun Mısır'dan geçtiğini herkesten evvel fark

etmişti. Selahaddin Eyyûbî'nin de tarih sahnesine çıkmasına vesile olan bu seferler neticesinde Mısır'ın hakimi olmuş ve Zengîlerin mirasını devralacak olan Eyyûbî Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle o ve abisi Eyyûb Selçuklu Devleti'nin kurucuları olan Çağrı ve Tuğrul Beylere benzemektedirler. Nasıl ki bu iki kardeşten birisi askeri diğeri diplomatik ve idari yetiye sahip olup Selçuklu Devleti'ni kurdularsa, benzer biçimde Eyyûb diplomatik ve idari, Şîrkûh ise askeri becerileriyle Eyyûbî Devleti'nin temelini atmışlardır.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

Abbas, İhsan. *Şezerât min kütübün mefkûdetin fi't-târîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus). *Abû'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950.

Adilov, Asif. *Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Müslüman Hanedanlığı: Revvâdiler (IV-V/X-XI. yüzyıllar)*. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ahmetoğlu, Şahin. "Eyyûbîlerin Mezhebî Siyaseti". *Eyyûbîler'de Siyasî ve Ekonomik İlişkiler*. 248-267. İstanbul: Hiper Yayın, 2020.

Ali, Vefa Muhammed. *Kiyâmü'd-devleti'l-Eyyûbiyye fi Mısır ve's-Şam*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1987.

Alptekin, Coşkun. "Aksungur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/296. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Alptekin, Coşkun. "Aksungur el-Porsukî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/297. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Alptekin, Coşkun. "Atabeg". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/38-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Alptekin, Coşkun. *Dımaşk Atabegliği: Tog-Teginliler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1985.

Alptekin, Coşkun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. ed. Hakkı Dursun Yıldız. 15 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Alptekin, Coşkun. *Selçuklu ve Atabeglikler Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.

Alptekin, Coşkun. *The Reign of Zangi (521-542/1127-1146)*. Michigan: Londra Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.

Alptekin, Coşkun. "Zengî". *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 13/526-532. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

Altan, Ebru. "Renaud de Chatillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Maverayı Ürdün Senyörü (1177-1187)". *Tarih Dergisi* 55 (2013), 1-30.

Arînî, es-Seyyidü'l-Bâzî el-. *eş-Şarku'l-ednâ fi usûri'l vustâ: Eyyûbiyyûn*. Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, ts.

Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah b. Abdullah b. Hüseyin. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Amr b. Garamel-Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995/1415.

Anonim *Süryânî Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri)*. çev. İlhan Aslan. İstanbul: Post Yayınevi, 2019.

Âşûr, Fayid Hammad Muhammed. *el-Cihâdü'l-İslâmî zıdde's-Salibiyyîn fi'l-asri'l-Eyyûbî*. Kahire: Dârü'l-İ'tisam, 1983.

Âşûr, Saîd Abdülfettah. *el-Hareketü's-Salîbiyye: safha müşerrefe fî târihi'l-cihâdi'l-İslâmî fî'l-usûri'l-vustâ*. 2 Cilt. Kahire: Mektebü'l-Enclu'l-Mısriyye, 2010.

Ayaz, Fatih Yahya. “Vezir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/79-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-. *Târîhu Haleb*. thk. İbrahim Za'rûr. Dimaşk, 1984.

Azzâm, Abdurrahman. *Selahaddin ve îâdetü ihyâi'l-mezhebi's-sünnî*. çev. Kasım Abdükasım. Doha: Dâru Bulumzberi-Müessesetu Katar, 2. Basım, 2013.

Bâ Mahreme, Abdullah et-Tayyib b. Abdullah b. Ahmed. *Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr*. thk. Bû Cum'a Mükri - Halid Zevvârî. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l Minhac, 2008/1428.

Bağdadi, Safiyyüddin Abdülmü'min İbn Abdülhak el-. *Merâsidü'l-ittula' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bika'*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1991/1412.

Baldwin, Marshall W. “The Latin States under Baldwin III and Amalric I, 1143-1174”. *A History of the Crusades*. ed. Marshall W. Baldwin. thk. Kenneth M. Setton. 1/528-561. Madison, Milwaukee, London: The University of Wisconsin Press, 2. Basım, 1969.

Barber, Malcolm. *Haçlı Devletleri Tarihi*. çev. Doğan Mert Demir. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.

Barber, Malcolm. *Tapınak Şövalyelerinin Tarihi Yeni Şövalyelik*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006.

Basuğuy, Bedrettin. *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyubiler El-Melikü's-Salih Dönemi (637-647/1240-1249)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.

Basuğuy, Bedrettin. “Ziyâüddîn İsâ el-Hakkârî ve Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Siyasi Kariyerine Etkisi”. 271-280. Hakkari: Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2018.

Batur, D. Ahsen. *Kürdoloji Yalanları*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.

Becker, C.H. “Eyyûbiler”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 4/424-429. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ts.

Bedrân, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa. *Münâdemetü'l-atlâl ve müsâmeretü'l-hayâl*. thk. Züheyr eş-Şaviş. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1985.

Beyyûmî, Ali. *Kıyâmü'd-devleti'l-Eyyûbiyye fî Mısr*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Hadîs, 1952.

Beyyûmî, Muhammed Receb el-. *Selahaddin el-Eyyûbî: kâhirü'l-udvâni's-Salîbî*. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1998.

Bezer, Gülay Ögün. “Tuğteginliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/349-351. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Bezer, Gülay Ögün. “Zengî, İmâdüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Bezer, Gülay Ögün. “Zengîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/268-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Bosworth, Clifford Edmond. “Rawwâdids”. *The Encyclopedia of Islam New Edition*. 8/469-470. Leiden: E.J. Brill, 1995.

Bündârî, Ebû İbrahim el-Feth b. Ali b. Muhammed el-. *Senâ'l-berki's-Şâmî*. thk. Fethiye Nebrâvî. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1979.

Bündârî, Ebû İbrahim el-Feth b. Ali b. Muhammed el-. *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Tevârihu devleti Âl-i Selcûk*. Mısır: Matbaatü'l-Mevsûât, 1900/1318.

Cebertî, Abdurrahman b. Hasan el-. *Târîhu acâibi'l-âsar fî't-terâcim ve'l-ahbâr*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 2. Basım, 1978.

Cenedî, Ebû Abdullah Bahaüddin Muhammed b. Yusuf b. Yakub el-. *es-Sülûk fî tabakâti'l-ulemâ ve'l-mülûk (Târîhü'l-Cenedî - Tabakâtü'l-Cenedî)*. thk. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn el-Ekva' el-Hivâlî. 2 Cilt. San'a: Mektebetü'l-İrşad, 2. Basım, 1993/1414.

Cengiz, Abdullah - Özişçi, Vildan. "Eyyübîler Dönemi Halep Medreseleri". *Dicle Akademi Dergisi* 3/2 (2023), 124-146.

Cevdet Paşa, Ahmet. *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*. ed. Mahir İz. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1985.

Çelik, Aydın. *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Demir, Ahmet. "Necmeddîn Eyyûb ve Esedüddîn Şîrkûh Dönemi". *Eyyûbîler: Siyasi Tarih*. ed. Ziya Polat. 17-92. Ankara: İlahiyât, 2020.

Demîrî, Kemaleddin Muhammed b. Musa b. İsa ed-. *Hayâtü'l-hayevânî'l-Kübrâ*. thk. Ahmed Hasan Besc. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003/1424.

Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.

Demirkent, Işın. "Mevdûd b. Altuntegin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/427-429. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi: (1118-1146)*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1994.

Deniz, Rahime. *Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi (1119-1161)*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-. *Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-gurer: Şühdü'n-nahl min kismetî feleki'z-Zühal: ed-Dürri'l-matlûb fî ahbâri devleti Benî Eyyûb*. thk. Saîd Abdülfettah Âşûr. 9 Cilt. Freiburg-Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1972/1391.

Dihhudâ, Mirza Ali Ekber. *Lugatnâme*. thk. Muhammed Muîn - Seyyid Cafer Şehîdî. 16 Cilt. Tahran: Müessesetü İntişârât ve Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahran, 2. Basım, 1337.

Dönmez, Metin. *Nureddin Mahmud B. Zengî ve Selahaddin Eyyûbî İlişkileri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Durant, Will. *İslam Medeniyeti*. çev. Orhan Bahaeddin. İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts.

Durant, Will. *Kıssatü'l-hadâre*. çev. Muhammed Bedrân. 42 Cilt. Beyrut-Tunus: Dârü'l-Cîl, 1988.

Dündar, Mahmut. "Eyyübîler Dönemi Dimaşk Medreseleri". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 113-147.

Ebû Rîde, Cemal Ahmed. "Sîretü'l-batal Esedüddîn Şîrkûh ve devruhû fî dammi Mısır ila bilâdi-ş Şam". *Mecelletü câmiati-l isrâ li'l-ulûmi-l insâniyye* 6 (1440 2019), 65-86.

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebû'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman. *Kitâbü'r-ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn [en-Nûriyye ve's-Salâhiyye]*. thk. İbrahim ez-Zeybek. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997/1418.

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebû'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahman. *Uyûnü'r-ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn [en-Nûriyye ve's-Salâhiyye]*. thk. Ahmet el-Beysûmî. 2 Cilt. Dimaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1991.

Ebû Zer el-Halebî, Muvaffakuddin Ahmed b. İbrahim b. Muhammed (Sıbt İbnü'l-Acemî). *Künûzü 'z-zeheb fî târîhi Haleb*. thk. Şevki Şa's - Falih Bekkûr. 2 Cilt. Halep: Dârü'l-Kalemi'l-Arabî, 1996/1417.

Ebü'l-Fidâ', İmâdüddin İsmail b. Ali b. Mahmud. *el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer*. 4 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısıriyye, 1907.

Eğilmez, Mustafa. "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud". *Türkler*. 4/825-835. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Ehrenkreutz, Andrew S. *Saladin*. Albany: State University of New York Press, 1972.

El-Harbi, Aeisha Marshoud. "نشاطات نورالدين محمود زنكي العسكرية في دمشق ومنبع". *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 18/3 (2018), 97-108.

Elisseeff, Nikita. "Nûr Al-Dîn Mahmûd B. Zankî". *The Encyclopedia of Islam New Edition*. 8/127-133. Leiden: E.J. Brill, 1995.

Erdoğan, Şükrü. *Eyyûbîlerin Zengîlerle Münasebetleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Ernoul. *Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi*. çev. Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Kitap, 3. Basım, 2020.

Eskikurt, Adnan. *Musul Atabegliği (Zengîlerin Son Devri ve Lü'lü' Ailesi)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2014.

Gazzî, Kâmil b. Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa el-Pâli el-Halebî el-. *Nehrü 'z-zeheb fî târîhi Haleb*. 3 Cilt. Halep: Dârü'l-Kalem, 2. Basım, 1999/1419.

Gençtürk, Çağatay. *Zengîlerin Halep Hâkimiyeti*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Gibb, Sir Hamilton Alexander Roskeen. *Selahaddin Eyyûbî: Dirâsât fî t-târîhi'l-İslâmî*. thk. Yusuf İbiş. Beyrut: Beysan li'n-Neşr, 2. Basım, 1996.

Gibb, Sir Hamilton Alexander Roskeen. "The Career of Nûr-ad-Dîn". *A History of the Crusades*. ed. Marshall W. Baldwin. thk. Kenneth M. Setton. 1/513-527. Madison, Milwaukee, London: The University of Wisconsin Press, 2. Basım, 1969.

Gök, Halil İbrahim. "Musul Atabegliği / Zengîler (541-631/1127-1233)". *İslam Tarihi ve Medeniyeti: Selçuklular*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Gök, Halil İbrahim. *Musul Atabeyliği: Zengîler (Musul Kolu 1146-1233)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

Gök, Halil İbrahim. "XII. Yüzyılda Musul'da Yaşamış Seçkin Bir Sima: 'Vezir Cemâleddin Muhammed el-İsfahânî'". *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2003), 511-529.

Graefe, E. "Dirgâm". *MEB İslâm Ansiklopedisi* (5. Basım). 3/578-579. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Gürbüz, Osman. "Eyyubî-Zengî Münasebetleri". *Eyyubîler'de Siyasî ve Ekonomik İlişkiler*. 15-30. İstanbul: Hiperyayın, 2020.

Gürbüz, Osman. "İktidara Uzanan Yolda Eyyubî Ailesinin Serüveni". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 48 (2013), 387-405.

Habeşi, Hasan. *Nureddin ve 's-Salibiyyûn*. Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.

Hanbelî, Ahmed b. İbrahim el-. *Şifâü 'l-kulûb fî menâkıb-i Benî Eyyûb*. thk. Medîhatü eş-Şerkâvî. Mektebü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1996/1415.

Hasan, Hasan İbrahim. *el-Fâtumiyyûn fî Mısır ve a'mâlühümü's-siyâsiyye ve'd-dîniyye bi vechin*. Kahire: Matbaatü'l-Emîriyye, 1932.

Himyerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdülmün'im el-. *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Müessesetü Nâsır, 2. Basım, 1980.

Holt, P. M. *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*. çev. Özden Arıkan. İstanbul-İzmir: Isık Yayınları, 2020.

Hüseynî, Ebû'l-Hasan Sadreddin Ali b. Nâsır b. Ali el-. *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*. thk. Muhammed İkbâl. Lahor: Neşriyyâtu Külliyyeti Pencâp, 1933/1351.

Hüveyrî, Mahmud Muhammed. *Binâü'l-cebheti'l-İslâmiyyeti'l-müttahide*. Dârü'l-Ma'arif, 1992.

İmad, Leila S. al-. *The Fatimid Vizierate, 969-1172*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1990.

İşık, Abdulcelil. "Haleb Atabegliği'nin Mısır'ı Feth Etmesinde Esedüddin Şîrkûh'un Rolü ve Kaynaklara Göre İzahı". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5/3 (2019), 490-502.

İbn Arabşah, Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. İbrahim. *Fâkîhetü'l-hulefâ ve müfâkehetü'z-zurefâ*. thk. Eymen Abdülcebbar el-Buhayrî. Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2001/1421.

İbn Ebû Usaybia, Ebû'l-Abbas Muvaffakuddin Ahmed b. el-Kasım b. Halife b. Yunus. *Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etubbâ*. thk. Nizar Rıza. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, ts.

İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahya. *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emsâr*. thk. Hamza Ahmed Abbas. 27 Cilt. Abudabi: el-Mecmaü's-Sekafî, 2003/1424.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan. *Kitâbü'l-iber ve dîvânü'l-mübtade ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarahüm min zevi's-sultani'l-ekber*. thk. Halil Şehâde. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988/1408.

İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1978/1398.

İbn Havkal, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî. *Suretü'l-arz*. 2 Cilt. Leiden: E.J. Brill, 1938.

İbn Kâdî Şühbe, Bedreddin Muhammed b. Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed. *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî s-sîreti'n-Nûriyye*. thk. Mahmud Zâyd. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1971.

İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. thk. el-Hafız Abdülhalim Han. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987/1407.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2003/1424.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyîn*. thk. Ahmed Ömer Haşim - Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993/1413.

İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed. *Zeylû tabakâti'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005/1425.

İbn Saîd el-Mağribî, Ebû'l-Hasen Nureddin Ali b. Musa b. Muhammed b. Abdülmelik. *en-Nücûmü'z-zâhire fî hulâ hazreti'l-Kahire (el-kısmü'l-hâs bi'l-Kahire min kitâbi el-Mugrib fî hule'l-Mağrib)*. thk. Hüseyin Nassâr. Kahire: Matbaatü Dârü'l-Küteyb, 1970.

İbn Şeddâd, Bahaüddin Yusuf b. Râfi' b. Temîm. *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye*. thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2. Basım, 1994.

İbn Şeddâd, Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim. *el-A'lâkü'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre*. thk. Yahya Zekerîyya Abbâre. 3 Cilt. Dımaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1991.

İbn Şeddâd, Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim. *el-A'lâkü'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre (Târîhu medîneti Dımaşk)*. thk. Sami ed-Dehhân. 3 Cilt. Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1956/1375.

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*. 16 Cilt. Mısır: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, ts.

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf. *Mevridü'l-letâfe fî men veliye's-saltana ve'l-hilâfe*. thk. Nebîl Muhammed Abdülaziz Ahmed. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1997/1418.

İbn Vâsıl, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Salim. *Müferricü'l-kürûb fî ahhâri Benî Eyyûb*. thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Emîriyye, 1957.

İbnü'l Mukaffa, Sâvîrus. *Târîhu Mısır: min bidâyâti'l-karni'l-evvel el-mîlâdi hatta nihâyeti'l-karni'l-işrîn min hilâli mahtûtâtî târîhi'l-betârike*. thk. Abdülaziz Cemaleddin. 9 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme, 2012.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kasım Kemaleddin Ömer b. Ahmed. *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kasım Kemaleddin Ömer b. Ahmed. *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*. Dımaşk: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996/1417.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997/1417.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *et-Târîhü'l-bâhir fî'd-devleti'l-Atabekiyye*. thk. Abdülkadir Ahmed Tuleymât. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse, ts.

İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yusuf b. Ali. *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*. çev. Ahmet Savran. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 1992.

İbnü'l-Furât, Nâsirüddîn Muhammed b. Abdürrahim b. Ali. *Târîhu İbni'l-Furât (Târîhü'd-düvel ve'l-mülûk)*. thk. Hasan Muhammed eş-Şemmâ. 9 Cilt. Basra: Matbaatü Haddâd, 1967/1386.

İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec Barhebraeus Yuhanna. *Târîhu muhtasari'd-düvel*. thk. Anton Sâlhânî el-Yesûî. Beyrut: Dârü's-Şark, 3. Basım, 1992/1412.

İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Şuayb el-Arnaût - Abdülkadir el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986/1406.

İbnü'l-Kalânîsî, Ebü Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali. *Târîhu Dımaşk*. thk. Süheyl Zekkâr. Dımaşk: Dâru Hassân, 1983/1403.

İbnü'l-Verdî, Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer. *Târîhu İbni'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996/1417.

İbnü's-Şihne, Ebü'l-Velîd Muhibüddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Ravzü'l-menâzir fî ilmi'l-evâil ve'l-evâhir*. thk. Seyyid Muhammed Mühennâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1417.

İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, Ebü'l-Bekâ Bahaüddin Muhammed b. Ahmed b. Ziyâüddîn Muhammed. *Târîhu Mekketi'l-Müşerrefe ve'l-Mescidi'l-Haram ve'l-Medîneti's-şerife ve'l-*

kabri's-şerif. thk. Alâ' İbrahim el-Ezherî - Eymen Nasr el-Ezherî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004/1424.

İnce, Fatma. “Nureddin Mahmud'un Haçlılar ve Bizans Devleti ile Münasebetleri”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6/3 (30 Eylül 2019), 1551-1579.

İsâmî, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-. *Semtü'n-nücümü'l-avâli fî enbâi'l-evâil ve't-tevâli*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419.

İsfahânî, İmâdüddin Muhammed b. Safiyyüddin Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-. *el-Bustânü'l-câmi' li-cemi'i tevârîhi ehli'z-zamân*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2002/1423.

İsfahânî, İmâdüddin Muhammed b. Safiyyüddin Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-. *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr (kısmü şuarâi's-Şam)*. thk. Şükrü Faysal. 3 Cilt. Dımaşk: Matbaatü'l-Hâşimiyye, 1955/1375.

İsfahânî, İmâdüddin Muhammed b. Safiyyüddin Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-. *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr (kısmü şuarâi's-Şam)*. thk. Şükrü Faysal. 3 Cilt. Dımaşk: Matbaatü'l-Hâşimiyye, 1959/1378.

İsfahânî, İmâdüddin Muhammed b. Safiyyüddin Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-. *Târîhu devleti Âl-i Selcûk*. thk. Yahya Murad. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004/1425.

İyâs, Ebü'l-Berekât Zeynüddin Muhammed b. Şehabeddin Ahmed İbn. *Bedâiü'z-zühûr fî vekâii'd-dühûr*. thk. Muhammed Mustafa. 5 Cilt. Mekke: Mektebetü Dârü'l-Bâz, 1982/1402.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-. *Subhu'l-â'sa fî sinâati'l-inşa*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Karaca, Sevtap Gölgesiz. *Kudüs Haçlı Krallığı: Siyasi Tarihi (1099-1187)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Karakuş, Nadir. “Haçlı Seferlerinde Menbic”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/3 (2018), 2072-2086.

Karakuş, Nadir. *Nureddin Zengî*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.

Karaoğlu, Mehmet Cevat. *Büyük Selçuklu Devleti Vezirleri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2011.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaût. 6 Cilt. İstanbul: Ma'hedü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye (IRCICA), 2010.

Kavas, Ahmet. “Saîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/544-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Keleş, Mahmut Recep. *Eyyûbiler: Kuruluş Dönemi-1193'e Kadar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021.

Keleş, Mahmut Recep. “Zengî ve Fâtımîlerin Eyyûbilerin Kuruluş Devri Askerî Teşkilatlanmasındaki Yeri”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 5/1 (26 Haziran 2022), 20-28.

Keleş, Nevzat. “İnsanların En Kibarlarından: Selçukluların Bağdad Şahnesi Bihrûz El-Hâdim”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30/2 (23 Ocak 2016), 451-477.

Keleş, Nevzat. *Şeddâdiler Devleti Tarihi (951-1199)*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.

Kemal, Namık. *Evrâk-ı Perişân*. Ankara: Tema Yayınları, 2017.

Kılıç, Mustafa. *Selahaddin Eyyûbî*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Kılıç, Mustafa. “Şirkûh el-Mansûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/203-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kopraman, K. Yaşar. “Nureddin’in Faaliyeti”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/6 (1966), 505-520.

Kök, Bahaeddin. *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.

Kök, Bahattin. “Nuruddin Mahmud’un Mısır’ı Ele Geçirmesi ve Fâtımîlerin Yıkılışı”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 165-187.

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II (İkinci İmparatorluk Devri)*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 5. Basım, 2017.

Kuşçu, Ayşe Dudu. *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

Kuşçu, Ayşe Dudu. “Eyyûbîler”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti: Abbasiler Döneminde Kurulan Devletler (IX-XIII. yy)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Küçüksipahioğlu, Birsal. “Mevdûd b. Altuntekin: Haçlılarla Mücadele Eden Bir Selçuklu Komutanı”. *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* IV/12 (2014), 37-50.

Küçüksipahioğlu, Birsal. *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Kürd Ali, Muhammed Ferîd b. Abdürrezzak b. Muhammed. *Hıttatü’ş-Şam*. 6 Cilt. Dimaşk: Mektebetü’n-Nûrî, 2. Basım, 1983.

Kütük, Ahmet. “Nureddin Mahmud Zengî’nin Kuzey Sınırındaki Hristiyan Devletlerle İlişkileri (1146-1174)”. *Journal of Islamicjerusalem Studies* 18/3 (2018), 51-68.

Lane-Poole, Stanley. *Selahaddin Kudretli Sultan ve İslamın Bütünleştiricisi*. çev. Nice Damar. İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2012.

Lyons, Malcolm Cameron - Jackson, D. E. P. *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*. çev. Zehra Savan. İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.

Maalouf, Amin. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Telos Yayınları, 2. Basım, 1998.

Macid, Abdülmün’im. *Zuhûrû’l-hilâfeti’l-Fâtûmiyye ve sukûtuha fî Mısır*. Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1994.

Makdisî, Muhammed b. Ebû Bekr İbn Ebü’l-Vefâ el-. *İkâzü’l-gâfil bi sîreti’l-meliki’l-âdil Nureddin eş-şehîd*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut-Sayda: Mektebetü’l-Asriyye, 2006/1426.

Makdisî, Mahmud. *Nüzhetü’l-enzâr fî acâibi’t-tevârih ve’l-ahbâr*. thk. Muhammed Mahfuz - Ali ez-Züvârî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1988.

Makrizî, Takıyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed el-. *el-Mevâiz ve’l-i’tibâr bi zikri’l-hıttat ve’l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997/1418.

Makrizî, Takıyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed el-. *es-Sülûk li-ma’rifeti düveli’l-mülûk*. thk. Abdülkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997/1418.

Makrizî, Takıyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed el-. *İttiâzü’l-hunefâ bi-ahbâri’l-eimmeti’l-Fâtûmiyyîne’l-hulefâ*. thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl - Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed. 3 Cilt. el-Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1996/1416.

Man, John. *Geçmişin ve Geleceğin Hükümdarı Selahaddin Eyyubi*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2. Basım, 2017.

Mantran, Robert. "Humus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/370-373. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Marin, François Louis Claude. *Mısır ve Suriye Sultanı Selahaddin'in Tarihi*. çev. Heval Bucak. İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2020.

Mateos, Urfalı. *Urfalı Mateos vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4. Basım, 2019.

Merçil, Erdoğan. "Sipehsâlâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Merçil, Erdoğan. "Şahne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Merçil, Erdoğan. "Tevkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Minorsky, Vladimir Fedorovich. *Studies in Caucasian history*. London: Taylor's Foreign Press, 1953.

Mohammed, Arie Shareef. *Zengîler ile Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Morrisson, Cecile. *Haçlılar (Kültür Kitaplığı 15)*. çev. Nermin Acar. Ankara: Dost Kitabevi, 2005.

Muhyiddin, Hânzâd Sabâh. *Alâkatü'd-devleti'l-Fâtûmiyyeti bi'l-Kürd*. Mısır: Mektebetü'l-Cami'l-Hadis, 2016.

Mûnis, Hüseyin. *Nureddin Mahmud*. Kahire: eş-Şeriketü'l-Arabiyye, 1959.

Murray, Alan V. (ed.). *the Crusades An Encyclopedia*. Oxford: ABC-CLIO, 2006.

Müzeynî, İbrahim b. Muhammed el-Hamed el-. *el-Hayâtü'l-ilmîyye fî'l-ahdi'z-Zengî*. Riyad, 2003.

Nâsır, Muhammed Hâmid en-. *el-Cihâd ve't-tecdîd (ahdü Nureddin ve Selahaddin)*. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1998.

Nehrevâlî, Kutbüddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî en-. *Târîhü'l-Medîne*. thk. Muhammed Zeynühüm Muhammed Azeb. Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.

Nuaymî, Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed b. Ömer en-. *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris*. thk. İbrahim Şemseddin. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1990/1410.

Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed en-. *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1949/1369.

Oflaz, Abdulhalim. *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbîler (Melik Âdil Dönemi)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.

Oflaz, Abdulhalim. "Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri". *Iğdır Üniversitesi* 7 (2016), 37-60.

Oğuzoğlu, Yusuf. "Dizdar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Özaydın, Abdülkerim. "Menşur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/148-149. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Özer, Serkan. “Mısır’ın Hâkimiyeti İçin Verilen Mücadeleler (1161-1169)” *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*/22 (2019), 385-417.

Öztürk, Murat. *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019.

Peacock, Andrew. “Rawwadids”. *Encyclopaedia Iranica* (Çevrimiçi baskı), 2017. <http://www.iranicaonline.org/articles/rawwadids>

Polat, Ziya. “Nureddin Zengî Döneminde Şîrkûh’un Faaliyetleri”. *Eyyûbiler’de Siyasî ve Ekonomik İlişkiler*. 139-155. İstanbul: Hiperyayın, 2020.

Polat, Ziya. *Salâhaddin Eyyûbî’nin Haçlı Siyaseti ve Kudüs Haçlı Krallığıyla Yaptığı Antlaşmalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Polat, Ziya. *Umut İradesi: İmâdüddin Zengî*. İstanbul: Hiper Yayın, 2019.

Ravhî, Ebû’l-Hasan Ali b. Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû’s-Sürûr Abdurrahman er-. *Bulgatü’z-zürefâ fî zikrâ tevârîhi’l-hulefâ*. thk. Muhammed Zeynühüm Muhammed Azeb. Port Said: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, ts.

Rıdha, Marwah. *İmadeddin Zengi Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Richard, Jean. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Özge Özdemir. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.

Richards, D.S. “Shîrkûh”. *The Encyclopedia of Islam New Edition*. 9/486-487. Leiden: E.J. Brill, 1997.

Rosebault, Charles J. *Selahattin Eyyubi İslam’ın Kılıcı*. çev. Özgür Özol. İstanbul: Nokta Kitap, 2012.

Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi: Kudüs Krallığı ve Frank Doğu: 1100-1187*. çev. Fikret Işıltan. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4. Basım, 2019.

Sa’davi, Nazir Hasan. *Ceyşü Mısır fî eyyâmi Selahaddin*. Kahire: Mektebetü’n-Nehdati’l-Mısıriyye, 1956.

Safedî, el-Hasen b. Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer b. Mehâsin b. Abdülkerim es-. *Nüzhetü’l-mâlik ve’l-memlûk fî muhtasari sîre min veliyyi Mısır mine’l-mülûk*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2003/1424.

Safedî, Halil b. İzzeddin Aybeg b. Abdullah es-. *el-Vâfî bi’l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâs, 2000/1420.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Asrû’l-devleti’z-Zengiyye*. Kahire: Müessesetü İkra, 2007.

Sallâbî, Ali Muhammed. *ed-Devletü’l-Fâtımiyye*. Kahire: Müessesetü İkra, 2006.

Sallâbî, Ali Muhammed. *el-Kâid el-mücahid Nureddin Mahmud Zengî şahsiyyetuhû ve asruhû*. Kahire: Müessesetü İkra, 2007.

Sallâbî, Ali Muhammed. *es-Sultan eş-şehid İmâdüddin Zengî şahsiyyetuhû ve asruhû*. Kahire: Müessesetü İkra, 2007.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Selahaddin el-Eyyûbî ve cühûduhû fî tahrîri Beyti’l-Makdis*. Beyrut: Dâru’l-Ma’arif, 2008.

Sami, Şemseddin. *Kamûsü’l-a’lâm*. 6 Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1889.

Schlumberger, Gustave. *Campagnes Du Roi Amaury de Jerusalem*. Paris: Librairie Plon, 1906.

Semhûdî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed b. Ali es-. *Hülâsatü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafa*. thk. Muhammedü'l-Emin eş-Şengîfî. 2 Cilt. Cidde: Matâbiü'l-Câmia, 1983/1403.

Sevim, Ali. *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 2000.

Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Seyyid, Eymen Fuâd. *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır Tefsîru Cedîdin*. Kahire: Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye, 1992.

Seyyid, Eymen Fuâd. "Fâtımîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/228-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Seyyid, Eymen Fuâd. "Nîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/122-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*. thk. İbrahim ez-Zeybek. 23 Cilt. Dimaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2013/1434.

Sobernheim, Moritz. "Salâh-Ad-Dîn Eyyûbî". *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 10/103-110. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

Stevenson, W. B. *The Crusaders in the East*. Cambridge: Cambridge University Press, 1907.

Streck, M. "Dvin". *MEB İslâm Ansiklopedisi* (5. Basım). 3/682-683. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Sübkî, Ebû Nasr Tâceddin Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkâfi es-. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübra*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2. Basım, 1992/1413.

Süryânî Mihail. *Süryânî Patrik Mihail'in Vakayinâmesi: 2. kısım: 1042-1195*. çev. H.D. Andresyan. TTK Kütüphanesi, 1944.

Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Muhammed es-. *Hüsnu'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kahire*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967/1387.

Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Muhammed es-. *Târihü'l-hulefâ*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003/1424.

Şakir, Mustafa. *Selahaddin el-fârisü'l-mücahid ve'l-melikü'z-zâhidü'l-müfterâ aleyh*. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2. Basım, 2003.

Şehrezûrî (İbnü's-Salâh), Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Selahaddin Abdurrahman b. Musa eş-. *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve mehâsinü'l-ıstılah*. thk. Aîşe Abdurrahman Bintü's-Şâtî. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1989.

Şenbaş, Yavuz. "Nureddin Zengî'nin Gözde Emiri: Esedüddîn Şîrkûh". *Selahaddin Eyyûbî ve Dönemi*. ed. Abdülhalim Ofraz. 159-180. İstanbul: Hiperyayın, 2019.

Şeref Han, Şerefeddin b. Şemseddin Bitlisî. *Şerefnâme*. thk. Vladimir Zernov Velyaminov. Tahran: Esâtîr, 1957/1377.

Şeşen, Ramazan. "Dirgâm b. Âmir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Şeşen, Ramazan. "Eyyûbîler". *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Şeşen, Ramazan. *Kudüs Fatihî Selahaddin Eyyûbî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 5. Basım, 2021.

Şeşen, Ramazan. *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.

Şeşen, Ramazan. *Selahaddin Eyyûbî ve Dönemi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.

Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhü'l-Fâtûmiyyîn fî şimâli İfrîkiyye ve Mısır ve bilâdi's-Şam: 297-567 H / 910-1171 M*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2. Basım, 2007.

Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhü'l-Zengiyyîn fî'l-Mevsıl ve bilâdi's-Şam*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1999.

Taneri, Aydın. “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 8-9 (1967), 75-188.

Tawfeeq, Haliz. *سقوط الدولة الفاطمية*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Togan, Ahmet Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 3. Basım, 1981.

Tomar, Cengiz. “İsfahânî, Cemâleddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Tomar, Cengiz. “Şâver b. Mücîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/382-383. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Tomar, Cengiz. “Talâî b. Rûzzîk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Tûfî, Ebü'r-Rebî' Necmeddin Süleyman b. Abdilkavî b. Abdülkerim et-. *el-İntisârâtü'l-İslâmiyye fî keşfi şübehi'n-Nasrâniyye*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1999.

Tunç, Osman. “Revadi Aşiretinden Eyyûbî Devletine”. *Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde Uluslararası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 1997.

Turan, Abdulkadir. *Nureddin Mahmud Zengî ve Devri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.

Turan, Abulkadir. “Nureddin Mahmud Zengî'nin Başarılarında Türkmenlerin Katkısı”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 33/1 (2018), 205-234.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-Islâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 19. Basım, 2015.

Tyrensis, Willermus. *Haçlılar Türkler Karşısında: Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

Uleymî, Ebü'l-Yümn Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-. *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kudüs ve'l-Halil*. thk. Adnan Yunus Abdülmecid Nebâte. 2 Cilt. Amman: Mektebetü Dendis, 1999/1420.

Ulvân, Abdullah Nâsîh. *Selahaddin el-Eyyûbî: batalu Hittîn ve muharriirü'l-Kudüs mine's-Salibiyyîn*. Kahire: Dârü's-Selam, 1985.

Usta, Aydın. *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 3. Basım, 2021.

Usta, Aydın. “Taklid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/465-467. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Vardan, Müverrih. *Türk Fütuhâtı Tarihi: (889-1269)*. İstanbul: Milli Mecmua Basımevi, 1937.

Wiet, Gaston. “Şirkûh”. *MEB İslâm Ansiklopedisi* (2. Basım). 11/570-571. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Willermus, William (Archbishop of Tyre). *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. çev. E.A. Babcock - A.C. Krey. 2 Cilt. New York: Columbia University Press, 1943.

Yâfiû, Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleyman el-. *Mir'âtü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fî ma'rîfeti havâdisi'z-zamân*. thk. Halil Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1417.

Yakıt, İsmail. “Selahattin Eyyubî'nin Nesebi”. *BELLE TEN* 83/297 (2019), 469-484.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kûb İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-. *Târîhü'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995/1415.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995/1415.

Yemenî, Ebû Muhammed Necmeddin Umâre b. Ebi'l-Hasen Ali b. Zeydan el-. *en-Nüketü'l-asriyye fî ahbâri'l-vüzerâi'l-Misriyye*. thk. Hartwig Derenbourg. Paris: Matbaatü Mersev, 1897.

Zâfir, Cemaleddin Ali b. *Ahbârü'd-düveli'l-münkati'a*. thk. Ali Ömer. Kahire: Mektebû's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2001.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Düvelü'l-İslâm*. thk. Hasan İsmail Merve - Mahmud Arnaût. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1999.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *el-İber fî haberi men gaber*. thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1405.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985/1405.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1993/1413.

Zettersteen, Karl Vilhelm. “Nûr-ed-Dîn”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 9/358-361. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

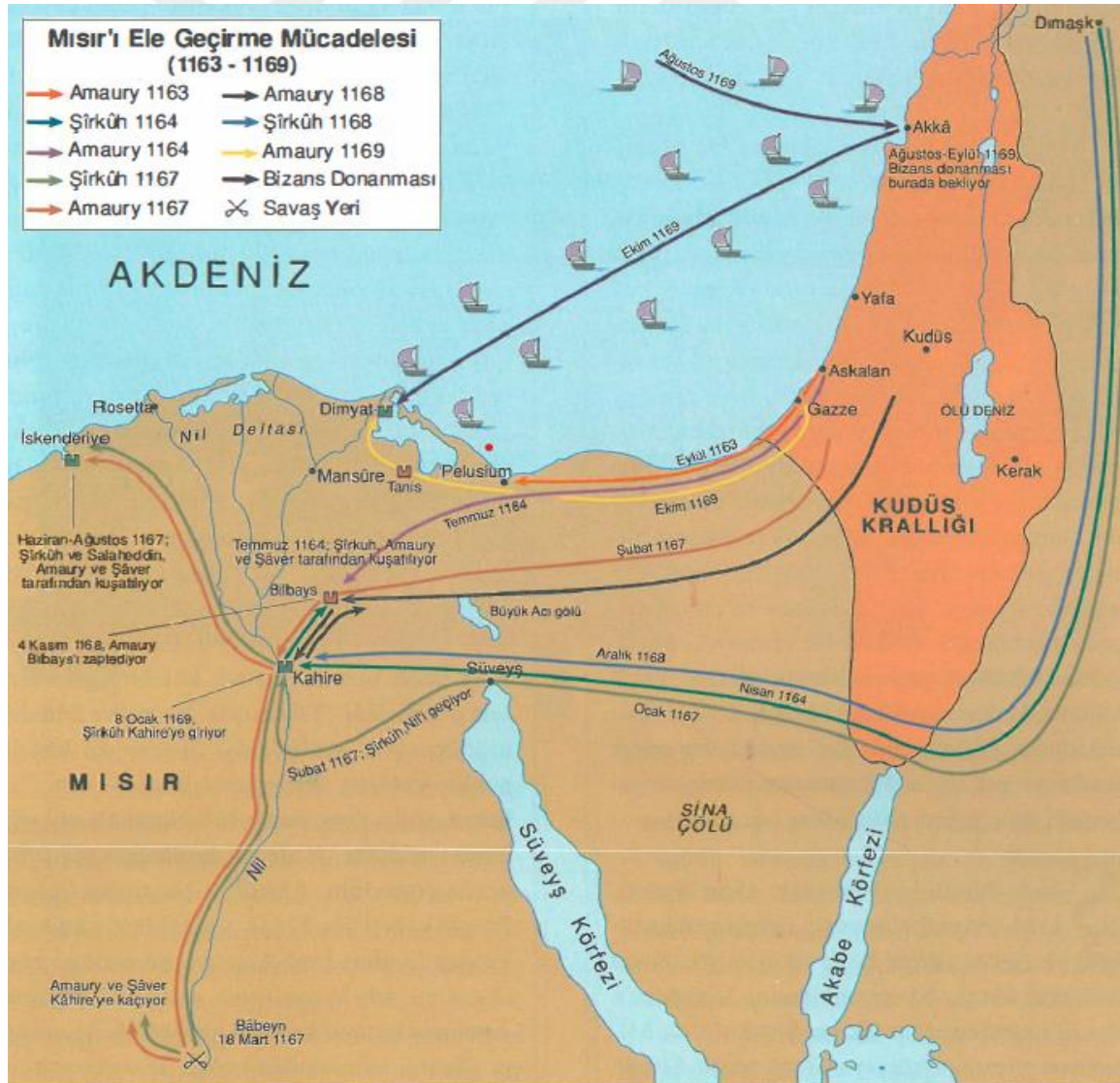
Zirikî, Muhammed Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-. *el-A'lâm: Kamûsu terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

EKLER

EK 1: Haçlıların Bilbîs Kuşatması (Demirkent, Haçlı Seferleri, 127)

EK 2: Şîrkûh ve Haçlıların Mısır Seferleri (Demirkent, Haçlı Seferleri, 125)

EK 3: Şîrkûh Olduğu Düşünülen Heykel

EK 4: Âdîd'ın Şîrkûh'u Vezir Tayin Edişi (arz.wikipedia.org)

EK 5: Şîrkûh'un Temsili Resmi

